

**T.C.
GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANA BİLİM DALI

**AZERBAIJAN-İRAN İLİŞKİLERİNİN REALPOLİTİK PERSPEKTİFTEN
ANALİZİ**

YÜKSEK LİSANS

SHAHRIYAR HASANOV

**Mayıs 2026
GÜMÜŞHANE**

**T.C.
GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANA BİLİM DALI

**AZERBAIJAN-İRAN İLİŞKİLERİNİN REALPOLİTİK PERSPEKTİFTEN
ANALİZİ**

**ANALYSIS OF AZERBAIJAN-IRAN RELATIONS FROM A REALPOLITIK
PERSPECTIVE**

YÜKSEK LİSANS

SHAHRIYAR HASANOV

**Mayıs 2026
GÜMÜŞHANE**

**GÜMÜŞHANE
ÜNİVERSİTESİ**

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

T.C.

**GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANA BİLİM DALI

**AZERBAIJAN-İRAN İLİŞKİLERİNİN REALPOLİTİK PERSPEKTİFTEN
ANALİZİ**

**ANALYSIS OF AZERBAIJAN-IRAN RELATIONS FROM A REALPOLITIK
PERSPECTIVE**

YÜKSEK LİSANS

SHAHRIYAR HASANOV

DANIŞMAN: PROF. DR. KADİR SANCAK

Mayıs 2026

GÜMÜŞHANE

KABUL VE ONAY

Prof. Dr. Kadir SANCAK danışmanlığında, **Shahriyar HASANOV** tarafından hazırlanan “**Azerbaycan-İran İlişkilerinin Realpolitik Perspektiften Analizi**” isimli bu çalışma, 22/06/2026 tarihinde yapılan lisansüstü tez savunma sınavı sonucunda **Oy Birliği** ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından **Yüksek Lisans Tezi** olarak kabul edilmiştir.

.....
Prof. Dr. Coşkun TOPAL(Başkan)

.....
Prof. Dr. Kadir SANCAK (Danışman)

.....
Prof. Dr. Metin Aksoy (Üye)

Lisansüstü tez savunma sınavında başarılı bulunarak kabul edilen bu tezin ciltlenmiş hali, ... /..... /..... tarihli ve / sayılı Enstitü Yönetim Kurulu toplantısında görüşülmüş ve tez yazım kılavuzuna uygun bulunarak onaylanmıştır.

Prof. Dr. Duygu ÖZDEŞ
Enstitü Müdürü

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK BEYANI

Yüksek Lisans Tezi olarak hazırlamış olduğum “**Azerbaycan-İran İlişkilerinin Realpolitik Perspektiften Analizi**” isimli bu tezimin, tamamen kendi çalışmam olduğunu, danışmanımın sorumluluğunda hazırladığımı, her alıntıya kaynak gösterdiğimi, alıntı yaptığım tüm çalışmaları kaynakçada belirttiğimi ve Gümüşhane Üniversitesi’nin lisanslı kullanıcısı olduğu intihal yazılım programı ile Lisansüstü Eğitim Enstitüsü’nün belirlediği kıstaslara uygun olarak raporladığımı taahhüt ederim. Tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Gümüşhane Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü arşivinde saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

22/06/2026

.....
Shahriyar HASANOV

TEŞEKKÜR

“Azerbaycan-İran İlişkilerinin Realpolitik Perspektiften Analizi” adlı tezimi kaleme aldığım süreç içerisinde bana her türlü destek olan, tez çalışmamın araştırılmasında ve oluşturulmasında yoğun iş temposuna rağmen benden desteğini esirgemeyen, kırk yıl vefa duyacağım, kıymetli tez danışmanım Prof. Dr. Kadir SANCAK’a ve her zaman sorunlarımıza yardımcı olan, rehberliğinden çok yararlandığım Doç. Dr. Hasan Mahmut KALKIŞIM’a ve ve tez savunma jüri başkanlığını yürüten değerli akademisyenlere sonsuz şükranlarımı sunarım. Yüksek lisans eğitimime başladığımdan itibaren ilgisini eksik etmeyen ve yadsınamaz derecede katkıları bulunan Doç. Dr. Ömer UĞUR, Prof. Dr. Salih AKKANAT, Prof. Dr. Kadir Caner DOĞAN, ve Dr. Öğr. Üyesi Nazlı Özcan SARIHAN hocalarıma teşekkür ederim.

Shahriyar HASANOV

GÜMÜŞHANE-2026

ÖZET

Uluslararası ilişkiler sisteminde devletler, ulusal çıkarlarını korumak için çeşitli yöntem ve araçlara başvururlar. Bu çeşitli yöntem ve araçlardan etkili olanlardan biri realpolitikdir. Bir devletin hedefine ulaşması için oldukça önemli olan realpolitik, bir dış politika taktiğidir. Realpolitikte siyaset ideolojik veya ahlaki değildir, öncelikle pratik düşüncelere dayanır. Realpolitik kavramı ilk kez 19. yüzyılda Almanya’da kullanılmış olsa da bu kavramın kökleri çok eskilere dayanmakta ve günümüzde bile bu kavram dış politikada aktif olarak kullanılmaktadır. Yani realpolitik, uluslararası ilişkilerde ahlaki ve ideolojik kaygıları dışlayarak, devletlerin dış politikasını yalnızca somut devlet çıkarı, güç ve güvenlik dinamikleri üzerine kuran pragmatik bir yaklaşımdır. Kararlar, kültürel veya dini boyutlardan bağımsız olarak, bölgesel güç dengesi ve algılanan tehditler temelinde alınır.

Bu tezde incelenen Azerbaycan-İran ilişkileri, her iki devlette de Şii çoğunluğun bulunmasına ve köklü bir kültürel geçmişe sahip olmalarına karşın, realpolitikın yarattığı çelişkinin çarpıcı bir örneğini teşkil etmektedir. Çalışmada, Azerbaycan’ın Türkiye ve İsrail ile kurduğu yakın ittifak sisteminin İran’ın bölgesel güvenlik endişeleri üzerindeki etkisi yer almaktadır.

Tezde, İkinci Karabağ Savaşı sonrasında değişen bölgesel statüko ile Azerbaycan’ın toprak bütünlüğünü yeniden tesis etmesinin ardından gündeme gelen Zengezur Koridoru projesi ele alınmaktadır. Bu projenin İran’ın kuzey sınırındaki jeopolitik kaygılarını artırmasıyla birlikte yükselen diplomatik gerilimin, rasyonel çıkarlar temelinde yeni bir boyuta taşınma süreci de incelenmiştir. Yani tezin yazılmasındaki temel amaç, realpolitikın ne olduğunu açıklamak ve realpolitikın dünya siyaset arenasında çok önemli bir dış politika taktiği olduğuna işaret etmektir. Ayrıca bu tezde Azerbaycan ile İran arasındaki devletlerarası gerilimin realpolitik yoluyla nasıl yatıştığı, Azerbaycan’ın İran’a ve İran’ın ise Azerbaycan’a realpolitik açıdan nasıl yaklaştığı analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, İran, Realpolitik

ABSTRACT

In the international relations system, states resort to various methods and tools to protect their national interests. One of the most effective of these methods and tools is realpolitik. As an essential foreign policy tactic for a state to achieve its goals, realpolitik is not based on ideological or moral considerations but primarily on practical concerns. Although the term was first used in 19th-century Germany, its roots date back to ancient times, and it continues to be actively used in foreign policy today. In other words, realpolitik is a pragmatic approach that excludes moral and ideological concerns in international relations, basing a state's foreign policy solely on concrete national interests, power, and security dynamics. Decisions are made based on the regional balance of power and perceived threats, independent of cultural or religious dimensions.

The Azerbaijan-Iran relations examined in this thesis constitute a striking example of the contradiction created by realpolitik, despite both states having Shiite majorities and sharing a deep-rooted cultural history. The study focuses on the impact of the close alliance system that Azerbaijan has established with Turkey and Israel on Iran's regional security concerns.

The thesis examines the Zangezur Corridor project, which came to the fore following the restoration of Azerbaijan's territorial integrity and the changing regional status quo after the Second Karabakh War. It analyzes the process by which diplomatic tensions—heightened by Iran's geopolitical concerns regarding its northern border—shifted into a new dimension based on rational interests. In other words, the primary objective of this thesis is to define realpolitik and to highlight its significance as a crucial foreign policy tactic in the global political arena. Furthermore, the study analyzes how the interstate tension between Azerbaijan and Iran was de-escalated through realpolitik, and examines the respective realpolitik approaches of Azerbaijan toward Iran and Iran toward Azerbaijan.

Keywords: Azerbaijan, Iran, Realpolitik

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	III
BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK BEYANI	IV
TEŞEKKÜR	V
ÖZET	VI
ABSTRACT	VII
İÇİNDEKİLER	VIII
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ	X
1.GİRİŞ	1
1.1.Realpolitik'in Kavramsal Çerçevesi	4
1.1.1.Tanım	4
1.1.2.Tarihi Süreç	6
1.1.3.21. Yüzyılda Realpolitik Uygulamalar	13
1.1.3.1.Büyük Güç Rekabeti ve Jeopolitik	13
1.1.3.2.Hibrit Savaşlar	15
2.TARİHİ MİRAS VE KİMLİK PARAMETRELERİNİN REALPOLİTİK ANALİZİ	17
2.1.1991 Öncesi İlişkiler: İmparatorluklar Arası Rekabetten Sovyet Dönemine Jeopolitik Miras	17
2.2.Din ve Mezhep Faktörü	21
3.AZERBAYCAN'IN DIŞ POLİTİKASINDA REALPOLİTİK	25
3.1.“Dengeli Dış Politika” Stratejisi	25
3.2.Ekonomik Kaynakların Jeopolitik Güç Unsuruna Dönüştürülmesi	30
3.2.1.Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC)	32
3.2.2.Nabucco	33
3.2.3.Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı (TANAP)	34
3.3.Azerbaycan'ın Çok Vektörlü Politikası ve Bölgesel Statüko Arayışı	36
3.3.1.Ayaz Mütellibov Dönemi (1990–1992)	36
3.3.2.Ebülfez Eliyev (Elçibey) Dönemi	38
3.3.3.Haydar Aliyev Dönemi (1993-2003)	39
3.3.4.İlham Aliyev Dönemi (2003-2025)	41
3.3.5.Azerbaycan'ın Uluslararası Kuruluşlarla İlişkileri	41
4.İRAN'IN DIŞ POLİTİKASINDA REALPOLİTİK	50

4.1.Devrim İhracı ve Şii Hilali: İdeolojik Görünüşlü Jeopolitik Yayılmacılık	50
4.1.1.Pehlevi Hanedanlığı (1925-1979)	50
4.1.2.İran İslam Cumhuriyeti Dönemi	51
4.2.İran'ın Şii Hilali ve Azerbaycan.	56
4.3.Güney Azerbaycan Meselesi: Etnik Dinamiklerin Beka Sorunu	59
4.4.İran'ın Ermenistan Tercihi	66
5.ÜÇÜNÜ AKTÖRLER	81
5.1.Türkiye-Azerbaycan Stratejik Eksenini	81
5.1.1.Bölgesel İstikrar	81
5.1.2.İkonomik İlişkiler	81
5.1.3.Batı Dünyası ile İlişkiler	82
5.1.4.Askerî Caydırıcılık	83
5.1.5.Siyasi-İdeolojik Dengeleme	84
5.1.6.İkonomik Dengeleme	86
5.2.İsrail-Azerbaycan İlişkileri	89
5.3.Azerbaycan-İran İlişkilerinde Rusya Faktörü.	94
5.4.Azerbaycan-İran ilişkilerinde Batı faktörü.	97
5.4.1.Azerbaycan-Avrupa Birliği (AB) İlişkileri	97
5.4.2.Azerbaycan-Birleşik Krallık İlişkileri	98
5.4.3.Azerbaycan-ABD İlişkileri	99
6.2020 SONRASI JEOPOLİTİK KIRILMA VE YENİ GÜVENLİK MİMARİSİ	102
6.1.İkinci Karabağ Savaşı: Kuvvet Kullanımı Yoluyla Değişen Statüko	102
6.2.Zengezur Koridoru ve Jeopolitik Dengelerde Değişim	105
6.3.Sınır Diplomasisi ve Askerî Caydırıcılık: 2020-2025 Arası Gerilim ve Normalleşme Arayışları	111
7.SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	117
7.1.Öneriler ve Nihai Sonuçlar	122
KAYNAKÇA	123
ÖZGEÇMİŞ	137

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

AB	: Avrupa Birliği
AGİT	: Avrupa Güvenlik ve İş Birliği Teşkilatı
AKPM	: Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisi
ATXP	: Azerbaycan Talış Halk Partisi
BAH	: Bağlantısızlar Hareketi
BDT	: Bağımsız Devletler Topluluğu
BMT	: Birleşmiş Milletler Teşkilatı
BRİCS	: Brezilya, Rusya Federasyonu, Hindistan Ve Çin Halk Cumhuriyeti'nin Oluşturduğu Ülkeler Grubu
BTC	: Bakü-Tiflis-Ceyhan
DÜNAZHAK	: Dünya Azerbaycanlılarının Haklarını Müdafie Komitesi
GAİP	: Güney Azerbaycan İstiklal Partisi
GAMOH	: Güney Azerbaycan Milli Uyanış Hareketi İİT İslam İşbirliği Teşkilatı
KEİ	: Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı
TANAP	: Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesi
TDT	: Türk Devletleri Teşkilatı

1. GİRİŞ

Antik dönemden günümüze değin uluslararası siyasetin temelini, devletlerin kendi çıkarlarını koruma gayesiyle yürüttükleri güç yarışı oluşturmuştur. Bu süreçte devletler, uluslararası konjonktüre ve kendi iç dinamiklerine bağlı olarak bazen evrensel değerleri önceleyen idealist, bazen de güç odaklı rasyonel-realist bir dış politika izleyerek hedeflerine ulaşmaya çalışmıştır.

Uluslararası sistemin 20. yüzyılın sonunda yaşadığı tektonik jeopolitik kırılma, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) dağılmasıyla birlikte sadece küresel ideolojik kutuplaşmayı sona erdirmemiş, aynı zamanda Avrasya'nın stratejik kalbi olan Güney Kafkasya'yı derin bir belirsizlik ve yeniden yapılanma sürecine itmiştir. Soğuk Savaş boyunca Moskova'nın mutlak hegemonyası altında iç mesele olarak görülen bu coğrafya, 1991 yılından itibaren bağımsız devletlerin ortaya çıkışıyla birlikte bölgesel ve küresel aktörlerin güç projeksiyonlarının yarıştırıldığı rasyonel bir satranç tahtasına dönüşmüştür. Bu makro dönüşüm sürecinde, Güney Kafkasya'nın en stratejik aktörü olan Azerbaycan ile bölgenin tarihsel ve teokratik gücü İran arasındaki ilişkiler, sadece iki komşu devletin etkileşimi değil, aynı zamanda Orta Doğu, Orta Asya, Avrupa ve Kafkasya jeopolitiğinin kesişim noktasındaki en kritik denklemlerden biri haline gelmiştir. Azerbaycan'ın bağımsızlığı İran için kuzey sınırlarında yeni bir nüfuz alanı ve ekonomik fırsat penceresi yaratırken, aynı zamanda Azerbaycan'ın laik devlet yapısı, Batı odaklı enerji politikaları ve yükselen millî kimlik bilinciyle İran'ın yönetim güvenliğine yönelik çok boyutlu bir meydan okumayı da beraberinde getirmiştir.

Araştırmanın Amacı ve Teorik Çerçevesi: Bu akademik çalışmanın temel izleği, Azerbaycan ve İran'ın sahip olduğu kültürel, dini ve etnik yakınlıklara rağmen, her iki devletin millî çıkarlarının birbiriyle çatışmasını ve bu doğrultuda birbirlerine karşı yürüttükleri dış politikaları realpolitik perspektifinden mukayeseli bir şekilde analiz etmektir.

Çalışma, Azerbaycan-İran münasebetlerinin salt iki komşu arasındaki ikili bir etkileşim olmanın ötesine geçerek Türkiye, Rusya, Batı bloku ve İsrail gibi aktörlerin müdahil olduğu geniş ölçekli bir jeopolitik rekabetin merkezi unsuru haline geldiğini varsaymaktadır. Bu doğrultuda dış politikadaki paradigma değişiminin devletin beka stratejisini nasıl tahkim ettiği ve bölgesel kriz yönetimi kapasitesini nasıl dönüştürdüğü hususları, realpolitik kuramının sunduğu analitik araçlarla incelenmektedir.

Mikro ölçekte incelendiğinde İran-Azerbaycan münasebetleri, uluslararası ilişkiler disiplininde 'kaçınılmaz fakat çetin' bir komşuluk modelinin en tipik tezahürlerinden biridir. Bu iki devlet; Sasanilerden Kaçarlara uzanan ortak bir tarihsel mirası paylaşan, kültürel kodlarla birbirine derinden eklemelenmiş olan ve dünyada Şii nüfusun çoğunluk teşkil ettiği nadir aktörlerdendir. Klasik inşacı yaklaşımlara göre bu ortak değerlerin bölgede harmonik bir 'güvenlik topluluğu' tesis etmesi beklenirken, pratik düzlemde bu müşterek özellikler paradoksal bir biçimde rasyonel rekabetin ve karşılıklı yapısal kuşkunun temel muharrik gücü haline gelmiştir.

Bakü zaviyesinden İran; Ermenistan ile tesis ettiği pragmatik ittifak ve Karabağ ihtilafı boyunca 'dengeleyici' maskesi altında Ermenistan lehine sergilediği tutum nedeniyle kendisine güven duyulması güç olan yayılmacı bir aktör olarak telakki edilmektedir. Tahran cephesinde ise Bakü'nün Batı dünyası ile askeri entegrasyonu, Türkiye ile tesis ettiği 'Tek Millet, İki Devlet' vizyonu ve en kritik odak noktası olan İsrail ile derinleşen stratejik iş birliği, İran'ın 'çevrelenmişlik hissini' tetikleyen temel tehditler olarak algılanmaktadır. Bu vaziyet her iki başkenti coğrafi ve ekonomik açıdan birbirine mahkûm kılarken, siyasi düzlemde ise karşılıklı çevreleme ve dengeleme stratejileri izlemeye sevk etmektedir.

Bu tezin kaleme alınmasındaki akademik önem, ikili ilişkilerin bu paradoksal yapısını, literatürdeki mevcut metodolojik eksiklikleri giderecek bir kuramsal çerçeveye, yani realpolitik perspektifiyle analiz etme ihtiyacıdır. İran-Azerbaycan ilişkileri üzerine inşa edilen mevcut literatürün büyük bir bölümü, konuyu ya tamamen 'etno-milliyetçi' yani 'Güney Azerbaycan' bir zemine ya da 'mezhepsel/ideolojik' bir uyuşmazlığa indirgemektedir. Ancak bu yaklaşımlar, devletlerin neden çoğu zaman ideolojik prensiplerinden feragat ederek tamamen pragmatik ve bazen 'Makyavelist' adımlar attığını açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Örneğin, bir İslam Cumhuriyeti olan İran'ın, Müslüman bir devlet olan Azerbaycan'a karşı Hristiyan Ermenistan'ı stratejik bir partner olarak desteklemesi veya laik Azerbaycan'ın stratejik ihtiyaçları doğrultusunda İran ile enerji takas anlaşmaları yapması, kimlik odaklı teorilerle değil ancak güç ve beka odaklı rasyonel seçim teorileriyle açıklanabilir. Bu çalışma, ilişkileri romantize edilmiş ya da demonize edilmiş kimlik kalıplarından arındırarak 'ulusal çıkar' ve 'güç maksimizasyonu' eksenine oturtması bakımından özgün bir karakter taşımaktadır.

Tezin merkezinde yer alan araştırma problemi, şu temel çelişki üzerine inşa edilmiştir: 'Aynı tarih, din ve ortak kültürel bağlara sahip olan bu iki devlet, neden ortak bir bölgesel iş birliği mimarisi inşa etmek yerine, birbirinin doğrudan rakibi olan aktörlerle stratejik ittifaklara yönelmektedir?' Bu çelişki, aslında uluslararası sistemin anarşik yapısının devletler üzerindeki baskısını ve Kenneth Waltz'un ifade ettiği 'kendi başının çaresine bakma' prensibinin nasıl mutlak bir kaide olduğunu tebarüz ettirmektedir. Araştırma boyunca, tarafların birbirlerine karşı geliştirdikleri 'vekil aktörler' ve dengeleme stratejilerinin bölgesel bir güvenlik mimarisinin oluşumunu nasıl engellediği, bu durumun Kafkasya jeopolitiğini ne denli kırılganlaştırdığı, Hazar Denizi'nin hukuki statüsünden enerji nakil hatlarına kadar uzanan geniş bir çıkar sahasında tarafların gerçekleştirdiği rasyonel manevralar incelenecektir.

Bu bağlamda çalışmanın temel hipotezi şöyledir: Azerbaycan-İran ilişkilerinde kimlik, din ve mezhep gibi ortak değerler, devletlerin karar alma mekanizmalarında yalnızca retorik bir söylem veya toplumsal meşrulaştırma aracıdır, asıl belirleyici faktör ise ulusal çıkarlardır. Enerji koridorlarının kontrolü, Zengezur koridoru gibi lojistik hatların güvenliği, toprak bütünlüğünün korunması ve bölgesel güç dengesinde üstünlük elde etme gayesi, her iki devletin dış politika tercihlerini şekillendiren birincil rasyonel motivasyonlardır. Her iki aktör, ideolojik doktrinlerden ziyade güç maksimizasyonuna odaklanan bir realpolitik yürütmekte, ittifaklarını ise sistemik baskılar ve maliyet-fayda analizleri çerçevesinde yeniden değerlendirmektedir.

Çalışmanın metodolojisi, nitel araştırma tekniklerine ve karşılaştırmalı vaka analizine dayanmaktadır. Bu çerçevede, 1991–2025 yıllarını kapsayan derinlemesine bir inceleme gerçekleştirilmiştir. Araştırma sürecinde resmi devlet belgeleri, iki ülke arasında imzalanan protokoller, liderlerin resmi beyanatları ve uluslararası güvenlik raporları birincil veri kaynakları olarak kullanılmıştır. Özellikle tarafların birbirlerine karşı kullandıkları dini ve kardeşlik vurgularının kriz anlarında yerini nasıl tehdit diline bıraktığı ve bu durumun realpolitik hedeflerle nasıl örtüştüğü araştırılacaktır. Çalışmanın kapsamının 1991 yılından başlatılması bağımsızlık sonrası oluşan yeni sistemin kökenlerini anlamak, 2025 yılına kadar getirilmesi ise 2020 İkinci Karabağ Savaşı ile yıkılan statükonun yerine inşa edilen 'Yeni Güney Kafkasya' düzenini, Zengezur koridoru ve '3+3' formatı gibi güncelliğini koruyan jeopolitik gerilimleri analiz etmek açısından hayati önem arz etmektedir.

Literatür incelemesi yapıldığında, Türkiye'de Azerbaycan-İran ilişkileri üzerine yaklaşık 50'den fazla lisansüstü ve doktora tez çalışması bulunmasına rağmen, bu

ilişkileri doğrudan realpolitik perspektifinden derinlemesine inceleyen bilimsel çalışmalar arasında özellikle Kadir Sancak'ın 'Realpolitik Bağlamda İran'ın Azerbaycan Politikası' (2024/2025) adlı makalesi ön plana çıkmaktadır.

Lakin bu çalışmanın özgünlüğü, tüm bu dağınık unsurları realpolitik kuramının bütüncül süzgecinden geçirerek ilişkilerin yalnızca 20. yüzyıldan kalma bir etnik sorun olmadığını, aksine 21. yüzyılın küresel enerji, lojistik ve güvenlik savaşlarının bir parçası olduğunu ortaya koymasıdır. Bu tez, Azerbaycan ve İran arasındaki gerginliklerin veya yakınlaşmaların birer 'diplomatik hata' değil, rasyonel devlet davranışının doğal sonuçları olduğunu savunarak alana yöntemsel bir yenilik getirmeyi hedeflemektedir.

Bu çalışma, Azerbaycan ve İran arasındaki ilişkilerin karmaşık ve çok katmanlı görünümünün altında yatan temel rasyonel mantığı deşifre etmeyi amaçlayan, yapısal ve dinamik unsurları sentezleyen geniş kapsamlı bir akademik analizin teorik temelini atmaktadır. Bölgesel güç rekabetinin, küresel ittifak sistemlerinin ve tarafların hayati ulusal güvenlik stratejilerinin birbirine eklemlenerek iç içe geçtiği bu araştırma, kimlik odaklı yaklaşımların ötesine geçerek realpolitik kuramının Güney Kafkasya jeopolitiğindeki en somut, dikkate değer ve değişken uygulamalarını, güç dengesi ve stratejik özerklik arayışları ekseninde bilimsel bir perspektifle gözler önüne sermektedir.

1.1. Realpolitik'in Kavramsal Çerçevesi

1.1.1. Tanım

Realpolitik kavramının ne olduğunu öğrenmeden önce bu kelimenin Türkçede ne anlama geldiğine dikkat etmek oldukça önemlidir. Almanca kökenli olan bu sözcük, Türk literatüründeki bilimsel makalelerde "Realpolitik" veya "reel-politik" gibi farklı yazımlarda sunulmuştur (Sancak, 2025, s. 345). Bununla birlikte İngiliz yazar Emery'ye göre Almanlar realpolitiki icat etmemiş, yalnızca halihazırda mevcut olan bir olguyu isimlendirmişlerdir (Henry, 1915, s. 450).

Her devletin temel önceliği, koşullar ne olursa olsun bekasını muhafaza etmek ve akabinde gücünü konsolide etmeye çalışmaktır. Uluslararası sistemde hiçbir devlet, komşu aktörlerin kendisinden daha muktedir bir konuma gelmesini arzu etmez. Söz konusu eğilim, uluslararası ilişkilerde güç mücadelesinin zeminini hazırlamıştır. Nitekim realpolitik kavramının temelinde de bu güç mücadelesi olgusu yatmaktadır. Realpolitik kavramının felsefi kökenleri antik dönemlere kadar uzansa da, terimin kavramsal düzlemde literatüre girişi 19. yüzyılda gerçekleşmiştir. Dar anlamda

realpolitik bir dış politika taktiğidir. Realpolitik, politik realizmden farklıdır. Realizm bir teori ve bakış açıysyken, realpolitik bu bakış açısının eyleme dökülmüş halidir. Diğer bir ifadeyle realpolitik, herhangi bir ideolojinin devlet yönetiminde temel belirleyici unsur olarak benimsenmesini reddeden pragmatik bir yaklaşımı ifade etmektedir. (Özel, 2017, ss. 683-684).

Realpolitik, siyasi kararların ideolojik veya etik kaygılar yerine pratik gereklilikler ve maddi çıkarlar doğrultusunda şekillenmesini savunan bir yaklaşımdır. Bu kavram temelde güç dengesi, ulusal menfaatler ve stratejik hesaplamalar gibi unsurlara odaklanmaktadır. İdealist yaklaşımların aksine mevcut güç dinamiklerini ve gerçekçi değerlendirmeleri ön planda tutan realpolitik, realist gelenek içerisinde yer alsa da uluslararası ilişkiler teorisi olan realizmden ve bireysel devlet adamı davranışlarını inceleyen Makyavelizm'den farklı bir yapıya sahiptir. Kavramın en önemli geliştiricisi ve isim babası August Ludwig von Rochau olarak kabul edilmektedir. Rochau, 1853 yılında *"Almanya'daki Devlet Koşullarına Uygulanan Realpolitik İlkeleri"* başlıklı eserini yayımlayarak bu terminolojiyi literatüre kazandırmıştır. 1859 yılındaki ikinci baskıya yeni bir önsöz ekleyen yazar, 1868 yılında ise kavramın sınırlarını netleştirmek ve gelen eleştirileri yanıtlamak amacıyla çok daha kapsamlı bir ikinci cilt hazırlamıştır. Bu yeni çalışma ile 1853 tarihli ilk eser iki ciltlik bir serinin başlangıcı haline gelmiştir. Kavramın uluslararası ilişkiler literatüründe asıl ağırlığını kazanması ise Amerika Birleşik Devletleri'ne göç eden Alman entelijansiyasının çalışmaları sayesinde gerçekleşmiştir. Rochau'nun kavramsallaştırdığı biçimiyle realpolitike göre fikirler, ancak uygun tarihsel koşullarla birleştiklerinde ve devlet gücüyle uyumlu hale getirildiklerinde siyasi açıdan bir etki uyandırabilmektedir. Yirminci yüzyılın ortaları, *raison-d'état* ve realpolitik gibi köklü kavramlardan evrilen realizm teorisinin olgunlaşma sürecine tanıklık etmiştir. Realpolitik, devletlerin çıkarlarını muhafaza etmek adına güç ve pragmatizme dayalı pratik bir yaklaşımı ifade ederken, bu kavramdan neşet eden realizm ise uluslararası ilişkileri daha geniş bir teorik çerçevede açıklamaya çalışmıştır. Bu dönemde realizm, özellikle Hans Morgenthau gibi isimlerin çalışmaları sayesinde daha bilimsel bir zemine oturtulmuştur. Söz konusu yaklaşım, devlet çıkarlarına ve güç dinamiklerine odaklanan, uluslararası ilişkilere pragmatik bir perspektiften bakan bir yapı ile karakterize edilmektedir (Sancak, 2025, s. 260).

Güncel literatürde realpolitik, devletin bekasını ve ulusal çıkarların maksimizasyonunu nihai amaç olarak belirleyen bir dış politika doktrini şeklinde tanımlanmaktadır. Bu yaklaşımda güç, hedeflere ulaşmada birincil araç kabul edilir. Bazı tanımlamalar bu perspektife hukuki normların ve ahlaki değerlerin stratejik

süreçlerin dışında tutulması unsurunu da ekler. Daha kapsamlı bir bakış açısına göre realpolitik, ideolojik dogmalara veya etik ilkelere katı bağlılık yerine mevcut konjonktürün pragmatik bir analizine dayanan diplomatik bir yönelimi ifade etmektedir. Bu yönüyle felsefi düzlemde realizm ve pragmatizm ile güçlü bir teorik akrabalık sergileyen kavram, siyaset biliminde sıklıkla "siyasal pragmatizm" ile özdeşleştirilir. Diğer taraftan kavrama eleştirel yaklaşan çevreler, realpolitigi ahlakın siyasi alandan dışlandığı bir anlayış olarak nitelendirir. Bu çevrelerce kavram, "güçlünün haklılığı" ilkesinin benimsendiği ve hegemonik gücün tesisi için zayıf aktörlerin araçsallaştırıldığı Alman menşeli bir siyaset teorisi olarak görülmektedir. Yani realpolitikte temel mesele, ulusal çıkarların diğer tüm amaç ve değerlerin üzerinde tutulmasıdır (Sancak, 2025, s. 346). Günümüzde realpolitik, neredeyse tüm devletler tarafından tercih edilen bir yaklaşım haline gelmiştir.

1.1.2. Tarihi Süreç

Realpolitik resmi olarak 19. yüzyılda literatüre girmiş olsa da bu anlayışın felsefi kökleri çok daha eski dönemlere dayanmaktadır. Bu nedenle realpolitik kavramını tam anlamıyla kavrayabilmek adına bu düşüncenin felsefi temellerini incelemek büyük önem arz etmektedir. Realpolitikin felsefi zeminine öncülük eden isimler şunlardır:

Sun Tzu (M.Ö. Yüzyıl): Sun Tzu tarafından MÖ 6. ile 5. yüzyıllar arasında kaleme alındığı kabul edilen *Savaş Sanatı*, strateji, lojistik ve istihbarat gibi savaşın temel unsurlarını 13 bölüm halinde ele alan, tarihin en eski ve en etkili askeri klasiklerinden biri olarak değerlendirilmektedir. Sun Tzu'nun *Savaş Sanatı* adlı klasik eseri, uluslararası ilişkiler alanının temellerini atan başlıca çalışmalardan biri olarak kabul görmektedir (Demirbilek, 2018, s. 25). Planlama, savaşın maliyeti, ordu düzeni ve istihbarat gibi askeri yönetimin temellerini içeren bu eser, realpolitikin ilk felsefi dayanağı olarak kabul edilmektedir.

Thukydides (MÖ.Yüzyıl): Uluslararası ilişkiler disiplini içerisinde Thukydides tarafından kaleme alınan *Peloponnesos Savaşları* adlı eseri bu alanın ilk temel ve kurucu çalışması olarak kabul edilmektedir. Söz konusu eser, devletler arasındaki güç mücadelesini, ittifak sistemlerini ve stratejik çıkarları rasyonel bir perspektifle ele alması bakımından realizm geleneğinin felsefi kökenlerini oluşturmaktadır (Gözlü ve Efe, 2023, s. 400). Thukydides'in bu eserde olayları mitolojik veya ahlaki gerekçelerden arındırarak insan doğası ve güç dinamikleri üzerinden analiz etmesi, Realpolitik anlayışının tarihsel süreçteki en erken ve en etkili yansıması olarak değerlendirilmektedir.

Thukydides tarafından kaleme alınan bu eser, uluslararası ilişkiler analizlerinde başvurulmuş en temel kaynaklar arasında yer almaktadır. Sekiz ciltten oluşan söz konusu yazılı tarih, askeri operasyonların yanı sıra çatışmaların yapısal nedenlerine de odaklanması bakımından büyük bir öneme sahiptir. Thukydides çalışmasında Atina İmparatorluğu'nun yükselişini ve bu durumun Atina ile müttefik olmayan diğer Yunan şehir devletlerinde yarattığı güvenlik kaygısını titizlikle kayıt altına almıştır. Bahsi geçen olayların Thukydides'in doğumundan kısa bir süre önce gerçekleştiği dikkate alındığında, konuyu bir bütünlük içinde ele alan ve savaşın temel nedenlerine inen müellifin neden-sonuç ilişkisine verdiği önem açıkça görülmektedir. Olayları araştırırken sergilediği metodolojik titizlik, özlü anlatımı ve teolojik ya da kişisel önyargılardan arındırılmış objektif yapısıyla Thukydides, aynı zamanda modern okuyuculara dünyanın ilk demokrasisi olan Atina'yı anlamak adına kapsamlı bir perspektif sunmaktadır. Thukydides'in tamamlanmamış bu çalışması tarih yazım metodolojisini kökten değiştirmiştir. Bu bağlamda eser, mektuplar, resmi kayıtlar ve mülakatlar gibi birincil kaynakların sistematik incelemesine dayanan modern tarih yazımının ilk örneği olarak kabul edilmektedir (Gözlü ve Efe, 2023, ss. 402-403).

İbn Haldun (14-15. Yüzyıl): Antik Çağ'ın Sun Tzu ve Thukydides gibi öncü isimleri, uluslararası ilişkiler analizlerinde güç kavramına merkezi bir önem atfederek bu olgunun literatürdeki temel yapı taşlarından biri haline gelmesini sağlamışlardır. Güç kavramına yönelik Antik Çağ'da filizlenen bu ilgi, takip eden tarihsel süreçlerde de kesintiye uğramadan devam etmiş ve pek çok düşünür bu kavramı kuramsal açıdan geliştirerek eserlerinin merkezine yerleştirmiştir. Bu bağlamda, kendine özgü analitik değerlendirmeleriyle güç olgusuna ve devletler arası ilişkilere dair önemli katkılarda bulunan müstesna isimlerden biri de sosyal bilimlerin tarihinin en etkili figürlerinden kabul edilen İbn Haldun (1332-1406) olmuştur. Uluslararası ilişkilere dair görüşleri bakımından İbn Haldun ile kıyaslanan veya aralarında belirgin benzerlikler olduğu düşünülen isimlerden biri de daha önce zikredilen Thukydides'tir. İbn Haldun ile Thukydides arasındaki düşünsel paralelliği ortaya koymak amacıyla temel alınan eserler, İbn Haldun'un en önemli çalışması olan *Mukaddime* ile Thukydides'in *Peloponnessos Savaşları* adlı çalışmasıdır. Lenn Evan Goodman, söz konusu iki düşünürü ele aldığı makalesinde, aralarındaki benzerliğin hem eserlerini kurgularken başvurdukları metodolojide hem de genel teorik yaklaşımlarında tezahür ettiğini belirtmektedir. Goodman'a göre her iki isim de natüralist ve ampirist bir çizgiye sahiptir. Sorunları indirgemeci bir mantıktan uzak tutan bu düşünürler, bireyin politik ve toplumsal doğasının bir dışavurumu olan güçler oyununun tarihsel yasalarını keşfetme

amacı gütmektedirler. Literatürdeki bir başka çalışmada ise ikili arasında daha iddialı bir bağ kurularak İbn Haldun'un 'Thukydides'in muhtemel bir varisi' olduğu ifade edilmektedir. Bu yapısal benzerliklere rağmen Thukydides uluslararası ilişkileri açıkça bir güç mücadelesi olarak tanımlarken, İbn Haldun'un eserlerinde bu denli doğrudan bir beyana rastlamak güçtür. İbn Haldun meselelere kendi geliştirdiği 'asabiyet' kavramı çerçevesinden yaklaşmakta ve bu kavramı siyasi gücün temel analiz birimi olarak kullanmaktadır. Bununla birlikte İbn Haldun'un düşünce sisteminde anahtar bir rol oynamasına rağmen asabiyyetin sınırları tam olarak belirlenmiş değildir ve bu nedenle üzerinde mutabık kalınan tek bir tanımı yapılamamaktadır. İbn Haldun *Mukaddime* içerisinde asabiyyete çok katmanlı anlamlar yüklemekte ve onu farklı bileşenlerle ilişkilendirmektedir. Asabiyyet kavramına yüklenen bu anlamlardan bir diğeri de doğrudan güce karşılık gelmekte ve literatürde 'striking power' (vuruş gücü) ifadesiyle karşılanmaktadır. Güç olgusuna işaret eden 'asabiyyet' her ne kadar temel faktör olsa da İbn Haldun'a göre bu tek başına yeterli değildir ve tamamlayıcı unsurlara ihtiyaç duyulmaktadır. Zira müellife göre salt gücü esas alan bir devlet 'organları kesik olan bir şahsın varlığı veya bu şahsın halk arasında çıplak olarak çıkması' gibidir. İbn Haldun din ile gücü sentezlemekte, 'olan' ile 'olması gereken' arasında bir tercih yapmak yerine her iki boyutu beraber değerlendirmektedir. Realite ile normatif boyutu birleştiren bu özgün yaklaşımı nedeniyle onun düşünce dünyasının realizm ile idealizmi kaynaştırdığı değerlendirilmektedir (Sancak, 2022, ss. 6-9).

Niccollo Machiavelli (15.Yüzyıl): Niccolo Machiavelli (1469-1527), siyaset felsefesini ve kuramını din ile geleneksel ahlakın hegemonyasından arındıran ilk düşünür olarak kabul edilmektedir. Bu devrimsel yaklaşımı nedeniyle Machiavelli, seküler ve modern siyaset felsefesinin kurucusu olarak kabul edilmektedir (Kurnaz ve Avcı, 2024, s. 105).

Machiavelli siyaset bilimi için yeni normlar inşa ederek bu kaidelerin geleneksel ahlak öğretileriyle bir ilişkisi olmadığını ortaya koymuştur. Bu çerçevede Machiavelli, siyasal yetkileri şahsında tecessüm ettiren hükümdarın iktidarına yeterli vurguyu yapmadıkları gerekçesiyle döneminin diğer siyaset felsefecilerine adeta meydan okumuştur. Onun düşünce dünyasında iktidar, siyaset felsefesinin en temel veçhesini teşkil etmektedir. Bu yaklaşımın merkezinde ise kamu yararının nihai bir gayeye, yani güçlü bir devlet kurmaya ve bu devletin bekasını sağlamaya yönelik olması yatmaktadır. Machiavelli müstakil bir uluslararası ilişkiler teorisi inşa etmemiş olsa da kendi içinde tutarlı mantığıyla bu alandaki realizm ekolünün gelişiminde belirleyici bir rol oynamıştır. Onun felsefesinde devlet menfaatleri siyasetin temel lokomotifini olup,

uluslararası arenanın gereklilikleri devletler arasındaki kural tanımayan rekabetten neşet etmektedir. Uluslararası ilişkilerde başarıya ulaşmanın birincil koşulu ise devleti muhafaza etmek ve kapasitesini artırmaktır. Bu doğrultuda realizmin öncülerinden kabul edilen Machiavelli, siyasetin kendi doğasındaki mevcut kurallarla açıklanabileceği perspektifi sayesinde güç dengesi yaklaşımına da kuramsal bir zemin hazırlamıştır. 1513 yılında kaleme aldığı *Hükümdar (Il Principe)* adlı eseriyle tanınan Machiavelli, Aristoteles gibi Antik Yunan filozoflarının düşüncelerinden istifade etmiş ve Rönesans dönemi düşünürleri arasında kendine özgü bir konum edinmiştir. Geleneksel siyaset felsefesi ile bağlarını kopararak iktidarın pratik işleyişine odaklanan bu yaklaşım, onu modern siyaset düşüncesinin en özgün figürlerinden biri haline getirmiştir (Kurnaz ve Avcı, 2024, s. 107)

Françesko Gviççiardini (15.Yüzyıl): Françesko Gviççiardini Machiavelli ile aynı coğrafyada ve benzer bir zaman diliminde yaşamış, Thukydides'in güç dengesi teorisini benimseyerek uluslararası ilişkiler disiplinine önemli katkılar sağlamış bir isimdir. Güç olgusuna yönelik düşünceleri büyük ölçüde paralellik gösteren Machiavelli ve Gviççiardini'nin çalışmaları, İtalya üzerinde hakimiyet kurmak amacıyla Fransız ve İspanyol ordularının çatıştığı İtalya Savaşları'nın gölgesinde kaleme alınmıştır. Bu eserlerin, dönemin kaotik güç mücadelelerinin ve yabancı istilalarının yaşandığı bir siyasi atmosferde üretilmiş metinler olarak okunması gerekmektedir. Françesko Gviççiardini'nin ömrünün son yıllarında kaleme aldığı *İtalya Tarihi* adlı eseri, İtalya Savaşları'nın en karmaşık ve belirleyici dönemi kabul edilen 1494 ile 1534 yılları arasındaki siyasi gelişmeleri kapsamaktadır. Gviççiardini'ye göre bir hükümdar, devletin bekasını tehdit eden meydan okumalara ve gücünü artırabilecek stratejik fırsatlara karşı daima uyanık olmak mecburiyetindedir. Hükümdar, egemenlik haklarını savunmak adına pragmatik ve rasyonel hamleler sergilemeli, niyetlerini yeri geldiğinde eyleme dökülmeli veya gizleyebilmelidir. Aynı zamanda kendi gücünü olduğundan fazla göstermeli ve zayıf noktalarını ustalıkla örtmelidir. Bununla birlikte Gviççiardini, teolojik yaklaşımları dışlayan düşüncelerine rağmen Machiavelli kadar sert eleştirilere maruz kalmamıştır (Hacıbektaşoğlu ve Kodaman, 2022, s. 100).

Thomas Hobbes (17.Yüzyıl): Güç olgusuna yönelik yaklaşımları bakımından değerlendirildiğinde Machiavelli ile benzer bir düşünsel zemini paylaşan bir diğer önemli isim Thomas Hobbes'tur (1588-1679). Yaşadıkları coğrafya ve tarihsel dönemler farklılık gösterse de her iki düşünürün de eserlerinde güç kavramının analitik çözümlemesine odaklanmış olmaları aralarında güçlü bir teorik bağ kurulmasını sağlamıştır. Uluslararası ilişkiler düşünce tarihinin en köşe taşı figürlerinden biri olan

Hobbes, bu disiplin üzerine eğilen pek çok yazar tarafından siyasal realizmin asıl kurucusu olarak nitelendirilmektedir. Ona bu payenin verilmesindeki temel etken ise siyaset bilimi literatüründe ilk genel teori denemesi kabul edilen *Leviathan* adlı abidevi eseridir. Esere ismini veren Leviathan figürü, mutlak güce sahip ve yegâne egemen güç olan devleti temsil etmektedir. Hobbes'un insan doğasına dair karamsar tasvirinde, özü itibarıyla bencil, saldırgan ve sürekli güç peşinde koşan bireyler bir 'doğa durumu' içerisinde yaşamaktadır. Bu kontrolsüz ortamda bireylerin yaşamları daimî bir tehdit altında olduğundan, hiç kimsenin bir diğerine itimat etmediği mutlak bir güvensizlik iklimi hakimdir. Böylesi bir atmosferde kişilerin birbirlerine verdikleri sözlerin veya güvencelerin herhangi bir pratik karşılığı bulunmamaktadır. Hobbes bu durumu 'Kılıcın zoru olmadıkça ahitler sözlerden ibarettir ve insanı güvence altına almaya yetmez' ifadesiyle temellendirmiştir. Dolayısıyla insanları bu kaos ortamından kurtaracak yegâne çözüm, egemen bir devletin yani Leviathan'ın tesis edilmesi ve bekasının korunmasıdır. Mesele uluslararası ilişkiler perspektifinden değerlendirildiğinde ise yapısal bir farklılık ortaya çıkmaktadır. Uluslararası sistemde devletlerin egemenliğinin üzerinde merkezi bir otorite (Leviathan) bulunmadığı için sistem doğası gereği anarşik bir karaktere sahiptir. Bu anarşik yapının kaçınılmaz bir sonucu olarak devletler arasında sürekli bir güç mücadelesi ve çatışma ortamı hüküm sürmektedir. Bu süreçte güçlü aktörler, kapasitesi zayıf olan birimleri kendi egemenliklerini tanımaya zorlamaktadır. Ortak bir gücün ve evrensel bir hukuk normunun bulunmadığı bu ortamda hak, haksızlık, adalet veya adaletsizlik gibi kavramlar işlevselliğini yitirmektedir. Nihayetinde bu düzende hakkın meşruiyet kaynağı doğrudan 'güç' haline gelmekte, bir başka ifadeyle güç bizzat hakkı doğuran temel unsura dönüşmektedir. Hobbes'un siyaset felsefesinde güvenlik ve güç olguları, tüm diğer kavramların üzerinde tutulan ve sistemin merkezinde yer alan en temel unsurlar haline gelmiştir (Sancak, 2022, ss. 13-15). Onun düşünce dünyasında devletin varlık sebebi ve bireylerin itaat gerekçesi tamamen bu iki kavram üzerine inşa edilmiştir.

Güç kavramına yönelik akademik çalışmalar, 20. yüzyılda sistematik bir ivme kazanarak devam etmiştir. Uluslararası ilişkilerin bağımsız bir disiplin olarak tebarüz etmesine zemin hazırlayan Birinci Dünya Savaşı'nın yaşandığı bu yüzyılın ilk çeyreği, güç olgusunun disiplin içerisinde metodolojik olarak incelenmeye başlandığı tarihsel bir dönüm noktası kabul edilmektedir. Savaşın neden olduğu devasa yıkımların ve can kayıplarının tekerrür etmemesi adına 'neler yanlış yapıldı' veya 'neler yapılmamalıydı' gibi sorulara yanıt arayan uluslararası ilişkiler, diğer sosyal bilimlerden bağımsızlaşma fırsatı yakalamıştır. Bu dönemde savaşı önlemeye yönelik duyulan yoğun arzu, yeni

doğan bu disiplinin ders programlarını ve temel yönelimini belirlemiş, ancak diğer genç bilim dalları gibi uluslararası ilişkiler de başlangıçta açıkça ütöpik bir karakter sergilemiştir. Savaş sonrası dönemde güç kavramını disiplinin merkezine yerleştiren Edward Hallett Carr'ın (1892–1982) yaklaşımlarında, Machiavelli ve Thukydides'in düşünsel yansımalarını görmek mümkündür. Carr, *Yirmi Yıl Krizi: 1919-1939* adlı eserinin önsözünde, kendi dönemindeki akademik çalışmaların güç unsurunu ihmal ettiğini belirtmiş ve bu çalışmasıyla söz konusu boşluğu doldurarak kuramsal bir denge kurmayı amaçlamıştır. İdealizme yönelik sert eleştiriler yönelten Carr, iki savaş arası dönemde gücün uluslararası siyasette belirleyici bir rolü olmadığı yönündeki iddialara kararlılıkla karşı çıkmıştır. Gücü siyasetin en temel unsuru olarak tanımlayan ve onun şekillendirici doğasına vurgu yapan Carr, muktedirlerin kendi çıkarlarını toplumun veya dünyanın ortak menfaatimiş gibi sunduklarına dikkat çekmiştir. Yazara göre bu durum, olası muhalif hareketleri 'dünya çıkarlarına karşı gelmek' şeklinde yaftalayarak bastırma stratejisinin bir parçasıdır. Özetle gücün yönlendirme ve belirleme kapasitesine odaklanan Carr, idealist yaklaşımın İkinci Dünya Savaşı'nı engelleyememesiyle birlikte güce dayalı rasyonel görüşlerini daha da sağlamlaştırmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte uluslararası ilişkiler disiplinine egemen olan realist ekol, gücü uluslararası politikayı açıklayan en temel analitik kavram olarak konumlandırmıştır. Bu bağlamda gücün sistematik bir kavramsal çerçeve içerisinde disipline dahil edilmesine öncülük eden ve 'realizmin babası' olarak nitelendirilen Hans Joachim Morgenthau, uluslararası ilişkilerin özünde bir güç ve iktidar mücadelesi olduğunu savunmaktadır. Müellifin 1948 yılında yayımlanan *Uluslar Arasında Politika* adlı eseri, realist teorisinin temel başvuru kaynaklarından biri kabul edilmektedir. Eserlerinde insan doğasının bencil, kusurlu ve ilişkilerinde güç ile çıkarı ön planda tutan bir yapıya sahip olduğunu belirten Morgenthau, dünya siyasetinin de bu olumsuz insan doğasının bir yansıması olarak çatışmalarla örölü bir çıkar alanı olduğunu vurgulamaktadır. Ona göre bu kaotik yapıyla mücadele edebilmenin yegâne yolu ise güç dengesi mekanizmalarıyla uyumlu hareket etmektir. Realist düşüncenin en önemli kurucu figürleri kabul edilen Carr ve Morgenthau, güç kavramını uluslararası politika analizlerinin merkezine yerleştirerek savaş sonrası dönemdeki kuramsal tartışmalara rehberlik etmişlerdir. Özellikle “*Soğuk Savaş'ın ilk yıllarında Morgenthau, Anglo-Amerikan ve Kıta Avrupası düşünce geleneklerini sentezleyen, dünya genelindeki en etkin realist teorisyenlerden biri olarak temayüz etmiştir*” (Hacıbektaşoğlu ve Kodaman, 2022, s. 101).

19. yüzyıl, realpolitikin bir terim olarak ortaya çıktığı dönemdir. Bu yüzyıl, realpolitik anlayışının yükselişe geçtiği bir dönemdir. Bu yüzyılda realpolitik, özellikle

Avrupa devletlerinde yükselişe geçmiştir (Güçyetmez, 2020, s. 3).

Otto von Bismarck 1862 yılında Prusya Başbakanı olarak göreve geldiğinde Alman devletlerini tek bir çatı altında toplamanın yolunun parlamenter tartışmalardan geçmediğine inanıyordu. O meşhur "Kan ve Demir" (Blut und Eisen) söylemiyle, diplomasinin ancak arkasında güçlü bir ordu olduğunda sonuç vereceğini kanıtladı. Bismarck bu stratejiyi adım adım hayata geçirdi. 1864 yılında Danimarka, 1866 yılında Avusturya ve nihayet 1870 yılında Fransa'ya karşı kazanılan askeri zaferler Alman birliğinin önündeki engelleri tek tek kaldırdı. Bu süreç 1871 yılında Alman İmparatorluğu'nun ilan edilmesiyle sonuçlanırken Avrupa'nın merkezinde dengeleri değiştirecek devasa bir gücün doğuşunu sağladı. Bismarck'ın gerçek dehası birliği sağladıktan sonra bir "fatih"ten bir "denge ustasına" dönüşmesinde yatar. Almanya'nın Avrupa'nın ortasında her yönden saldırıya açık olduğunu fark eden Bismarck bu durumun ülkede bir "kuşatılmışlık sendromu" yarattığını gördü ve barışı korumanın aslında Almanya'yı korumak anlamına geldiğini kavrayarak oldukça karmaşık bir ittifaklar sistemi kurdu. Bu amaçla kurduğu karmaşık ittifaklar sistemi, Fransa'yı diplomatik olarak tamamen yalnız bırakmayı ve Avrupa'daki büyük güçler olan Rusya ve Avusturya-Macaristan gibi imparatorlukları birbirine düşürmeden Almanya'nın yanına çekmeyi hedefliyordu. Üç İmparatorlar Birliği gibi hamlelerle ideolojik olarak zıt kutupları bile aynı masada tutmayı başaran Bismarck, realpolitik anlayışını uluslararası alanda zirveye taşıdı. Sonuç olarak Bismarck dönemi Avrupa'nın en uzun barış süreçlerinden birini yaşatmıştır. Ancak bu sistem Bismarck'ın şahsi dehasına ve denge yeteneğine o kadar bağımlıydı ki onun 1890 yılında görevden ayrılmasının ardından yerine gelenlerin bu hassas dengeyi yönetememesi Avrupa'yı hızla bloklaşmaya ve nihayetinde Büyük Savaş'ın yıkımına sürüklemiştir (Güçyetmez, 2020, s. 3).

20. yüzyılın ortalarında, ideolojik çatışmaların zirve yaptığı Soğuk Savaş yıllarında realpolitik kavramı yeniden stratejik bir merkez haline gelmiştir. 20. yüzyılın siyasi atmosferi, ideolojik söylemlerin ötesinde, bütünüyle bu rasyonel ve pragmatik zemin üzerine inşa edilmiştir.

20. yüzyılın ortalarında realpolitik kavramı İkinci Dünya Savaşı öncesi ve sonrasında yaşanan büyük entelektüel göç dalgasıyla birlikte ana vatani olan Orta Avrupa'dan Amerika Birleşik Devletleri'ne taşınmıştır. Aralarında Reinhold Niebuhr, Hans Morgenthau, Fritz Kraemer, Felix Gilbert ve Henry Kissinger gibi isimlerin bulunduğu Alman kökenli göçmen akademisyenler bu alanda devrim niteliğinde katkılar sunan çalışmalarıyla öne çıkmışlardır. Ancak ilginç bir detay olarak bu isimler

kendi çalışmalarında realpolitik tabirini doğrudan kullanmaktan genellikle kaçınmışlar ve bunun yerine güç dengesi veya realizm gibi kavramları tercih etmişlerdir. 1960'lı yıllara gelindiğinde realpolitik anlayışının Amerikan dış politika düşüncesinde kök salmasında Polonya asıllı Amerikalı siyaset bilimci ve devlet adamı Zbigniew Brzezinski oldukça kritik bir rol oynamıştır. Brzezinski stratejik derinliği ve jeopolitik analizleri ile bu kavramın modern diplomasiye entegre edilmesine öncülük etmiştir. Bununla birlikte realpolitik anlayışının Beyaz Saray'ın karar alma mekanizmalarına tam anlamıyla girişi Başkan Richard Nixon döneminde Dışişleri Bakanı olarak görev yapan Henry Kissinger vesilesi ile gerçekleşmiştir. Kissinger döneminde Amerikan dış politikası ideolojik kalıplardan sıyrılarak daha pragmatik ve ulusal çıkar odaklı bir zemine oturmuştur. Bu dönüşümün bir yansıması olarak Kongre Kütüphanesi bünyesindeki Frontline Diplomacy arşivi verilerine göre 1970'li yıllarda başkanlık yapan Nixon ve Jimmy Carter dönemlerinde realpolitik kavramının kullanımı zirve noktasına ulaşmıştır. Arşiv kayıtları bu terimin o dönemde diplomatik yazışmalarda ve stratejik belgelerde ne kadar baskın bir hale geldiğini kanıtlamaktadır. Ancak tüm bu süreçlere rağmen Henry Kissinger uygulanan dış politikalara ilişkin realpolitik tabirinin yakıştırılmasını reddetmiştir. Kissinger bu terimin içerdiği katı ve duygusallıktan uzak anlam sebebiyle rakipleri tarafından eleştirel bir etiketleme amacıyla kullanıldığını ifade ederek kendi politikasını daha çok denge ve istikrar arayışı olarak tanımlamayı seçmiştir (Sancak, 2025, ss. 345-346).

1.1.3. 21. Yüzyılda Realpolitik Uygulamalar

21. yüzyılda küreselleşme, yeni bir dünya düzeninin inşası, jeopolitiğin hızla dönüşmesi ve devletler için ortaya çıkan yeni tehditler, realpolitik kavramının yeniden değerlendirilmesine yol açmıştır. Günümüzde devletlerin güvenlik alanları her ne kadar çeşitlenip genişlese de, realpolitik'in güç mücadelesine dayanan kavramsal varlığı geçerliliğini hâlâ korumaktadır. Modern dönemde bu kavram, siber savaşlar, enerji güvenliği ve ekonomik bağımlılıklar gibi yeni unsurlarla zenginleşmiştir. 21. yüzyılın temel realpolitik uygulamalarını şu başlıklar altında toplamak mümkündür:

1.1.3.1. Büyük Güç Rekabeti ve Jeopolitik

21. yüzyılda realpolitik açısından Büyük Güç Rekabeti'ne ABD-Çin mücadelesi ile Rusya'nın 'Yakın Çevre' politikası temel birer örnek olarak gösterilebilir.

ABD-Çin Rekabeti: Günümüzde ABD ile Çin arasında askeri, siyasi, ekonomik, teknolojik ve kültürel alanlarda yoğun bir rekabet yaşanmaktadır (Örmeci, 2013, s. 6).

ABD ağırlıklı olarak askeri ve güvenlik alanındaki girişimlerine odaklanırken, Çin ise ekonomi-politik, ticaret ve yumuşak güç mekanizmaları üzerindeki etkinliğini güçlendiriyor. Diğer yandan Çin'in askeri ve güvenlik alanındaki hamlelerine, Güney ve Doğu Çin Denizi'nde giderek artan askeri hareketliliği somut bir örnek teşkil ediyor. ABD ile Çin arasında devam eden bu rekabeti Soğuk Savaş dönemindeki ABD-Sovyetler Birliği mücadelesine benzeten yaklaşımlar olsa da bu sürecin farklı olduğunu savunan görüşler de bulunuyor. Bu görüşlere göre Çin, Batı sistemine karşı kendine özgü ve alternatif bir model sunma arayışı içindedir. Henüz taraflar arasında doğrudan bir sıcak çatışma yaşanmamış olsa da özellikle Tayvan ve Hong Kong merkezli sorunlar ile bölgedeki askeri hareketliliğin önümüzdeki dönemde gerginliği tırmandırması bekleniyor. ABD'nin müttefiklerini Çin'e karşı saf tutmaya ikna etme çabaları, Çin'i çevreleme stratejisinin NATO gündemine taşınması, Kuşak ve Yol Girişimi üzerinden artan nüfus mücadelesi, 5G teknolojisindeki rekabet ve Çin'in yeni internet altyapısı önerisi, mücadelenin temel çatışma alanlarını oluşturmaya devam ediyor (Koç, 2020, s. 76).

Bu rekabet denkleminde Çin, muazzam ekonomik kapasitesine, geniş nüfusuna, hızla gelişen teknolojik ve askeri imkanlarına güvenmektedir. Buna karşın Çin'in "yumuşak karnı" olarak siyasal modelinin ve kültürünün yeterince cazip olmaması, büyüme süreciyle birlikte iç yapıda filizlenebilecek siyasi sorunlar, küresel liderlik deneyiminin eksikliği, askeri gücünün henüz tam olgunluğa erişmemesi ve güçlü müttefik ağlarından yoksun oluşu dikkat çekmektedir. ABD ise üstün askeri kapasitesine, siyasal ve kültürel çekim gücüne, köklü liderlik tecrübesine ve başta NATO olmak üzere uluslararası kuruluşlar aracılığıyla tesis ettiği güçlü müttefiklik ilişkilerine dayanmaktadır. Öte yandan ABD'nin zayıf yönleri arasında gerileyen siyasi ve ekonomik nüfuzu, hatalı stratejik tercihler nedeniyle müttefikleri nezdinde sarsılan güven duygusu ve sistemini yenileyememe riski ön plana çıkmaktadır (Örmeci, 2013, s. 12). Tüm bu yaşananlar incelendiğinde net bir şekilde görülmektedir ki, ABD-Çin rakabeti 21. yüzyılın en büyük realpolitik örneklerinden biridir.

Eski Rusya Cumhurbaşkanı Boris Yeltsin'in dış politika danışmanı Sergei Stankeviç'in sözcülüğünde yapılan Avrasyacılık yaklaşımı, "Yakın Çevre"ye, diğer bir tanımlamayla eski on dört Sovyet Cumhuriyeti'ne öncelik vermiştir. Nisan 1993'te Yeltsin tarafından onaylanan dış politika konseptinde Rusya'nın eski Sovyet topraklarındaki "hakları" belirtilmiş ve bölgedeki istikrar ve güvenliğin Moskova'nın "sorumluluğu" olduğu vurgulanmıştır. Günümüzde de "Yakın çevre"nin ve Güney Kafkasya'nın Rusya açısından taşıdığı stratejik önem varlığını sürdürmektedir.

Bu kapsamda 10 Ocak 2000’de yayınlanan Rus milli güvenlik konseptinde, Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) üyesi devletler ile ilişkilerin geliştirilmesi ve yurt dışında yaşayan Rus vatandaşlarının hak ve menfaatlerinin korunması ifade edilmiştir. İlaveten “yakın çevre”deki Rus etkinliğinin zayıflamasının devlet güvenliği için tehdit olarak nitelendirilmesi gerektiği ve zorunlu hallerde dünyanın bazı stratejik yerlerindeki Rusya’nın askeri varlığının gerekliliğinin de altı çizilmiştir. Yakın Çevre Doktrini’nin ilanıyla Rusya, BDT devletlerine daha sert politikalar sergilemeye başlamış ve 1993 yılından itibaren BDT’yi kullanarak “Yakın Çevre”sindeki hegemonyasını sağlamlaştırmaya çalışmıştır. Bu yaklaşımdan hareketle 1993 yılında Rusya ile BDT ülkeleri arasında siyasi ve askeri 72 iki taraflı anlaşma imzalanmıştır. Rusya bu yıldan itibaren eski Sovyet coğrafyasındaki istikrarsız bölgelerden Moldova’da Transdinyester Ruslarını, Azerbaycan’da Dağlık Karabağ Ermenilerini, Gürcistan’da Abhazları ve Osetleri ve Tacikistan’da hükümet karşıtı güçleri desteklemeye başlamış ve bu sayede bölgedeki varlığını meşrulaştırmaya çalışmıştır. Ayrıca Rusya, BDT ülkelerini Rus dış politikasının yeni önceliği olarak tanımlamış ve NATO’nun genişlemesine; Azerbaycan ile Gürcistan’ın NATO ile yürüttüğü “Barış İçin Ortaklık” çalışmalarına karşı koymaya çalışmıştır. Rusya’nın diğer bir hedefi de Rusya’nın savunma sisteminin tüm BDT’yi kapsar nitelikte olmasını sağlamak olmuştur (Yiğit ve Gülbiten, 2017, ss. 59-60). Bir başka ifadeyle Rusya 'Yakın Çevre Doktrini' aracılığıyla Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından eski Sovyet cumhuriyetlerini kendi etki alanında tutmayı amaçlıyor. Aynı zamanda bu bölgelerdeki Rus nüfusun haklarını korumayı ve Batı'nın bu coğrafyada nüfuz kurmasını engelleyerek jeopolitik güvenliğini sağlamayı hedefliyor.

1.1.3.2. Hibrit Savaşlar

21. yüzyılda hibrit savaşın birer kolu olan siber operasyonlar ve vekalet savaşları, realpolitik anlayışının günümüzdeki en somut göstergeleri arasında yer almaktadır.

Hibrit savaş olgusu, 21. yüzyılın en temel gündem maddelerinden biri haline gelmiştir. Modern dönemde çatışma kültürünün değişen doğasını ve karakterini yansıtan hibrit savaş, en genel tanımıyla geleneksel savaş kalıplarının sınırlarını aşan bir nitelik taşımaktadır. Bu savaş türü, düzenli ve düzensiz birliklerin savaş meydanında eş zamanlı olarak yer aldığı, askeri yöntemlere ek olarak çok sayıda siyasi enstrümanın devreye sokulduğu bir model olarak tanımlanmaktadır. Özellikle İsrail-Hizbullah Savaşı ile Rusya’nın Kırım’ı ilhak etme süreciyle birlikte popülerite kazanan hibrit savaş

stratejisi, yaşanan bu ampirik gelişmelerin ardından yeni tanımlamalar edinmiş ve farklı kuramsal yaklaşımlarla derinlik kazanmıştır. (Çifçi, 2024, s. 283).

NATO, Rusya'nın modern dönemdeki savaş sahası faaliyetlerini "hibrit tehditler" olarak sınıflandıran öncü aktörlerden biri olma özelliğini taşımaktadır. Kurum tarafından yapılan tanımlamaya göre hibrit savaş, açık ve gizli askeri birimlerin yanı sıra paramiliter yapılar ile sivil unsurların eş güdümlü bir biçimde kullanıldığı bir çatışma modelini ifade etmektedir. NATO perspektifinden bakıldığında bu savaş türü, uluslararası hukuk kurallarının ve yerleşik normların ihlal edildiği bir süreci temsil etmektedir. Aynı zamanda siyasi aktörlerin stratejik ve ideolojik mesajlarını iletmek amacıyla savaş alanını bir araç olarak kullanması şeklinde yorumlanmaktadır. Benzer şekilde Avrupa Birliği Savunma ve Uzay Sanayii birimleri, Amerikan Savunma Bakanlığı ve Uluslararası Stratejik Araştırmalar Enstitüsü gibi saygın kuruluşlar da hibrit savaşa dair NATO'nun temel yaklaşımlarıyla örtüşen doktrinler geliştirmiştir (Çifçi, 2024, s. 281).

21. yüzyılda hibrit savaşlar, devletlerin doğrudan askeri bir çatışmaya girmekten kaçınarak ulusal çıkarlarını savunmak veya rakiplerini zayıflatmak amacıyla başvurduğu çok boyutlu bir strateji halini almıştır. Bu süreçte hibrit savaş, günümüz Realpolitik anlayışının temel araçlarından biri haline gelmiştir. Geleneksel savaş yöntemlerinden farklı olarak bu modelde askeri, siyasi, ekonomik ve dijital araçlar birbiriyle iç içe geçmektedir. Bu karmaşık yapı, uluslararası ilişkilerde "gri bölge" olarak tanımlanan geniş bir belirsizlik alanı yaratmaktadır.

Özetle 21. yüzyılda realpolitik, devletlerin ideolojik değerler veya ahlaki yargılardan ziyade tamamen somut ulusal çıkarlar ve güç dengeleri üzerinden hareket etmesi prensibine dayanmaktadır. Bu yaklaşım klasik tanımından kopmamakla birlikte günümüzde modern araçlar ve stratejilerle yeniden şekillenmektedir. Süreci daha detaylı ifade etmek gerekirse, günümüz uluslararası ilişkilerinde devletler arasındaki rekabet artık sadece geleneksel diplomasi ile sınırlı kalmamaktadır. Siber alan, enerji koridorları ve ekonomik bağımlılıklar gibi unsurlar, 21. yüzyılın realpolitik denklemini oluşturan temel bileşenler haline gelmiştir.

2. TARİHİ MİRAS VE KİMLİK PARAMETRELERİNİN REALPOLİTİK ANALİZİ

Azerbaycan ve İran halkları sarsılmaz tarihi köklere sahiptir. Binlerce yıllık süreç içerisinde bu iki coğrafyanın insanları iç içe geçmiş bir sosyal doku oluşturarak ortak bir medeniyet havzasında yaşamışlardır. Bu uzun zaman dilimi, her iki toplumun da benzer gelenekler, sanatsal anlayışlar ve toplumsal değerler geliştirmesini sağlamıştır. Bölgenin kadim tarihine bakıldığında, Medler ve Perslerden başlayarak Partlar ile Sasanilere kadar uzanan pek çok büyük imparatorluğun bu topraklarda derin izler bıraktığı görülmektedir. Özellikle Selçuklular ve Safeviler gibi hem siyasi hem de kültürel açıdan dönüm noktası sayılan devletlerin hüküm sürdüğü dönemlerde, Azerbaycan toprakları bu imparatorlukların stratejik ve kültürel merkezlerinden biri haline gelmiştir. Bu süreçte yaşanan etkileşimler, sadece siyasi bir birliktelikle sınırlı kalmamış, aynı zamanda mimariden edebiyata kadar geniş bir sahada ortak bir mirasın oluşmasına zemin hazırlamıştır. İslamiyet'in bölgede yayılmaya başlaması ise bu kadim bağlara yeni bir boyut kazandırmıştır. Ortak inanç sistemi, Azerbaycan ve İran halkları arasındaki manevi köprüleri daha da sağlamlaştırırken kültürel alışverişin hızını artırmıştır. Din faktörüyle birlikte gelişen ilmi ve felsefi çalışmalar, her iki toplumun da tarihsel süreçte birbirine daha sıkı bağlarla kenetlenmesine olanak tanımıştır. Günümüzde de bu tarihsel derinlik, iki ülke arasındaki ilişkilerin temel referans noktasını oluşturmaya devam etmektedir.

2.1. 1991 Öncesi İlişkiler: İmparatorluklar Arası Rekabetten Sovyet Dönemine Jeopolitik Miras

Azerbaycan ve İran'ın ortak tarihsel süreci incelendiğinde, her iki ülkenin topraklarının milattan önce (MÖ) 900-700 yılları arasında İran kökenli Medlerin, ardından ise Ahameniş İmparatorluğu'nun egemenliği altında kaldığı görülmektedir. Tarihsel kronolojinin devamında, 3. ve 7. yüzyıllar arasında bu bölgelerde Sasaniler büyük bir imparatorluk kurarak hüküm sürmüştür. Sasanilerin ardından ise bir Arap devleti olan Abbasiler, günümüz İran topraklarının tamamı ile mevcut Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bir kısmını içine alan geniş bir coğrafyada kontrolü ele geçirmiştir (Göl, 2016, s. 156).

Ancak Abbasi döneminde, bugünkü İran ve Azerbaycan topraklarında yaşayan halklar bu devletin politikalarına karşı çıkmış ve 'Hürremiler' adıyla bir özgürlük

hareketi başlatmışlardı. Hürremiler hareketi, hem Azerbaycan hem de İran halklarının tarihinde çok önemli bir yere sahip olan ortak bir mirastır. Bu hareket, 8. ve 9. yüzyıllarda Arap Hilafeti'ne karşı geniş bir alana yayılarak ivme kazanmış olan en büyük özgürlük mücadelelerinden biri olarak kabul edilmektedir. Hürremiye, Halife Memun ve Mutasım döneminde (813-842) İran'ın Erdebil şehrinin Hurrem bölgesinde ortaya çıkıp yayılan ve sonradan büyük bir isyana dönüşen bir mezhebin adıdır (Elçibey, 2013, s. 26).

Hürremiler, 8. yüzyılda belirli bir güce ulaştıklarında Abbasi Hilafeti'nin işgallerine karşı ilk olarak "Sanbaz" adındaki bir şahsın önderliğinde bugünkü İran topraklarında yer alan Horasan'da bir isyan hareketi başlattılar. Lakin bu isyan, 70 gün gibi kısa bir süre zarfında Abbasiler tarafından kanlı bir şekilde bastırıldı. Ancak 816 yılında Babek'in Hürremi hareketinin başına geçmesiyle birlikte bu oluşum en güçlü dönemini yaşamaya başladı. Babek'in liderliğinde büyüyen Hürremi isyanı, kısa sürede bugünkü Azerbaycan Cumhuriyeti ve İran İslam Cumhuriyeti topraklarını etkisi altına alarak Abbasi Hilafeti'nin varlığına karşı büyük bir tehdit oluşturdu (Çelik, 2007, ss. 98-105). Sonuç olarak Hürremi hareketi askeri bir yenilgiye uğramış olsa da bu mücadele, Azerbaycan ve İran halklarının işgale karşı direnişinin ortak simgesi olarak değerlendirilmektedir.

Azerbaycan ile İran arasındaki ortak tarihsel mirasa sahip olan devletlerden biri de Safevi Devleti'dir. Günümüz İran topraklarında, Türk kökenli bir hükümdar olan Şah İsmail tarafından 1501 yılında kurulan Safevi Devleti, 1736 yılına kadar Azerbaycan ve İran coğrafyasını büyük bir imparatorluk çatısı altında birleştirmeyi başarmıştır. Şah İsmail döneminde Safevi Devleti'nin resmi dili Türkçe idi (Memmedova ve Cavadbeyli, 2016, s. 544). Ancak Şah İsmail'in oğlu ve halefi olan Şah Tahmasb, Osmanlı İmparatorluğu'nun (1299-1923) yoğun baskı ve saldırıları nedeniyle 1554 yılında başkenti Kazvin'e taşımıştır. Ardından I. Şah Abbas, 1597 yılında devlet merkezini buradan daha merkezi bir konuma sahip olan İsfahan'a nakletmiştir. Başkent in Türk nüfusun yoğun olduğu bölgelerden İsfahan'a taşınması, Tebriz'in siyasi ve kültürel ağırlığına ciddi bir darbe vurmuştur. Öte yandan Şah Abbas tarafından gerçekleştirilen askeri ıslahatlar, Kızılbaşların ordudaki etkinliğini ve nüfuzunu önemli ölçüde zayıflatmıştır. Bu dönemde devletin resmi belgelerinde devlet dili olarak Farsça kullanılıyordu. Bu köklü değişikliklere rağmen Safevi şahlarının ve devletin kurucu unsuru olan Kızılbaşların ana dili olan Türkçe, tıpkı Tebriz ve Kazvin'de olduğu gibi yeni başkentte de saray ve ordu içerisinde geçerli dil olma özelliğini korumuştur. Nitekim İsfahan'ın hemen batısında, şehrin çeperinde yer alacak şekilde Tebriz'den

gelenlerin yerleşimi için kurulan Abbasabad Mahallesi'nde de hakim dil Türkçeydi. İki yıl boyunca İstanbul'da kalarak Türkçe öğrenen İtalyan seyyah Pietro Della Valle, 18 Aralık 1617 tarihinde dostu Mario Schipano'ya İsfahan'dan yazdığı mektupta durumu şu sözlerle özetlemektedir:

İran'da özellikle saray ve devlet ricali arasında Farsçadan çok Türkçe konuşulur... Türkçe konuşulmasının sebebi İranlıların bu dile Farsçadan daha fazla önem atfetmesinden değil ordunun tamamını teşkil eden Kızılbaşların aslen Türk olmasındandır. Şahın gulamları [muhafız ve hizmetçileri] ise Farsça bilmeyen muhtelif Türk topluluklarındandır. Bu sebeple sadece orduya ait işlerde değil vaktinin çoğunluğunu onlar [gulamlar] arasında geçiren şahın kendi de emirlerini Türkçe verir. Neticede bu dil, bütün sarayda, kadınların ve ricalin arasında revaçtadır (Genceyi ve Başar, 2020, s. 296).

İran devleti, 16. yüzyılda Türk asıllı bir hükümdar tarafından kurulmasına, devlet yönetiminde ve orduda Türklerin yoğun bir şekilde yer almasına rağmen Safevi Devleti'ni günümüzde tamamen bir Fars devleti olarak tüm dünyaya tanıtmaya çalışmaktadır. Ancak bu yaklaşım, tarihsel gerçeklerle bağdaşmadığı gerekçesiyle Azerbaycan tarafından kabul edilmemektedir.

Safevi İmparatorluğu'nun 1736 yılında yıkılmasının ardından Azerbaycan ve İran topraklarında büyük bir otorite boşluğu oluşmuş ve "Hanlıklar Dönemi" olarak adlandırılan karmaşık bir süreç başlamıştır. Bu dönemde bugünkü Azerbaycan Cumhuriyeti topraklarında sekiz ana şehir devletinden oluşan hanlıklar kurulurken, mevcut İran topraklarında da Türk kökenli çeşitli şehir devletleri ortaya çıkmıştır. Azerbaycan hanlıklarının kendi aralarında siyasi bir birlik kuramaması, İran topraklarında Kaçar Hanedanı'nın giderek güçlenmesi ve Rusya İmparatorluğu'nun Güney Kafkasya üzerindeki yayılmacı emelleri, bölge hakimiyeti için büyük bir Rus-İran savaşına yol açmıştır. Rusya'nın Azerbaycan hanlıklarını süratle işgal etmesi üzerine, İran ile Rusya arasında Azerbaycan topraklarını bölmeye yönelik ilk resmi belge olan Gülistan Antlaşması imzalanmıştır. 12 Ekim 1813 tarihinde Karabağ'ın Gülistan köyündeki bir Rus askeri kampında imzalanan bu antlaşma, İran adına Mirza Abdülhasan Han ve Rusya adına General Nikolay Rtişçev tarafından mühürlenmiştir. Azerbaycan'ı fiilen ikiye bölen Gülistan Antlaşması'na göre İran Şahı, Rusya'nın Kafkasya'da işgal ettiği toprakları Rusya'nın bir parçası olarak tanımış ve her iki

devletin tüccarlarına Hazar Denizi'nde serbest ticaret yapma hakkı tanınmıştır (Muradaliyeva, 2010, ss. 57-58).

Halen Kafkasya'ya odaklanan İran, bu yenilgiyi kabul etmedi ve Rusya ile yeni bir savaş başlatmıştır. 1826-1828'de Rus ve İran savaşı sırasında Kuzey Azerbaycan topraklarında yerleşen İrevan Hanlığının işgali ile artık savaş İranın Azerbaycan bölgesine geçmeye başlamıştır. Ruslar önce Hoy'u, sonra ise Tebriz'i eline geçti. 24 Ocak 1828'de Ruslar Erdebil'e sokuldular. Tahran'a doğru ilerleyen Rusları Büyük Britanya durdurmayı başardı ve bunun sonucunda mağlup olan İran'ın Kaçar hanedanı, Türkmençay anlaşmasına imza atmak zorunda kaldı. Antlaşma, 9 Şubat'ı 10 Şubat'a bağlayan gece saat 24.00 sularında Tebriz'in güneyinde yer alan Miyane şehri yakınlarındaki Türkmençay kasabasında, Meşedi Muhammed'in evinde imzalanmıştır. Bu sürecin devamında 29 Temmuz 1828 tarihinde hazırlanan protokol, Rusya'yı temsilen Paskeviç ve Griboyedov, İran'ı temsilen ise Mirza Cafer tarafından resmen onaylanmıştır. Antlaşma hükümlerine göre Nahçıvan ve Revan Hanlıklarının Rusya egemenliğinde kalması şartıyla İran ile Rusya arasındaki sınır hattı Aras Nehri olarak belirlenmiştir. Bu sınırın kabul edilmesiyle birlikte Azerbaycan toprakları resmen iki parçaya bölünmüştür. Bu antlaşmayı tarihsel açıdan kritik kılan en önemli unsurlardan birisi, üzerinde pazarlık yapılan Azerbaycan Türklerinin antlaşma sürecinde hiçbir söz hakkının bulunmamasıdır. İran ve Rusya bu süreçte bir milletin kaderini doğrudan tayin ederek Azerbaycan Türklerini ve vatanlarını resmen ikiye bölmüşlerdir. Günümüzde bu mesele, tüm karmaşıklığıyla bir problem alanı olarak varlığını sürdürmeye devam etmektedir. Azerbaycan Devleti tarafından zaman zaman "Bütün Azerbaycan" veya "Vahit Azerbaycan" ülküsü çerçevesinde dile getirilen bu sorunun çözümü, mevcut konjonktürde yakın bir gelecekte mümkün görünmemektedir (Yeşilot, 2008, s. 189). Bu bölünmenin bir sonucu olarak günümüzde Azerbaycan Cumhuriyeti'nde yaklaşık 10 milyon Azerbaycan Türkü yaşarken, İran İslam Cumhuriyeti sınırları içerisinde ise 20 milyonu aşkın aynı kökene sahip Azerbaycan Türkü yaşamaktadır.

Azerbaycan, Türkmençay Antlaşması neticesinde ikiye bölünmesinin ardından uzun bir süre Çarlık Rusyası hâkimiyeti altında kalarak İran'daki soydaşlarından ayrı bir yaşam sürdürmüştür. Ancak Çarlık Rusyası'nın 1917 yılında yıkılmasından bir yıl sonra, Mayıs 1918'de Güney Kafkasya'da Zengezur bölgesini de kapsayan ve yaklaşık 114 bin kilometrekarelik bir yüz ölçümüne sahip olan Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti kurulmuştur. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti hükümeti 1918 yılında bağımsızlık ilanını dünyanın önemli başkentlerine duyurduğunda, Kaçar Hanedanlığı "Azerbaycan" adında bir devleti tanımaya başlangıçta sıcak bakmamıştır. Hatta ilerleyen süreçte yeni kurulan

devletin Azerbaycan olarak adlandırılmasına resmi bir itiraz bildirerek diplomatik temaslarda "Kafkas Azerbaycan'ı" tabirinin kullanılmasını teklif etmiştir. Ancak dönemin Azerbaycan hükümeti, egemenlik hakları ve tarihsel kimlik gereği bu öneriyi dikkate almayarak yoluna devam etmiştir. Hatta 1919 yılının ilkbaharında, Kaçar Hanedanlığı adına Paris'teki Versay Barış Konferansı'na katılan delegeler, Azerbaycan Cumhuriyeti'ne yönelik çeşitli arazi iddialarında bulunmuşlardır. Azerbaycan delegeleri güneyden gelen bu iddiaları diplomatik yollarla çürütürken aynı yılın sonbaharına doğru Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti ile Kaçar Hanedanlığı arasında iş birliği çalışmaları ivme kazanmıştır. Bu süreçte taraflar arasında birtakım resmi antlaşmalar imzalanmış olsa da Azerbaycan'ın bağımsızlığı, 28 Nisan 1920'de Bakü'nün Bolşevik orduları tarafından işgal edilmesi neticesinde son bulmuştur. Bu işgalin ardından kuzeyde yaklaşık 70 yıl sürecek olan Sovyet tahakkümü dönemi başlamıştır (Sadık, 2022).

Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanmasının ardından Azerbaycan ile İran arasındaki ilişkiler yeniden düzenlenmiştir. İran İslam Cumhuriyeti, 25 Aralık 1991'de Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını tanımış ve iki ülke arasında diplomatik ilişkiler 12 Mart 1992'de kurulmuştur. (Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi, [XIN] t.y).

2.2. Din ve Mezhep Faktörü

Azerbaycan ve İran, paylaştıkları coğrafi konumun bir sonucu olarak tarih boyunca ortak dini değerlere sahip olmuştur. Bu iki bölge arasındaki inanç bağları İslamiyet öncesine, hatta Milat Öncesi dönemlere kadar dayanmaktadır. İslam'ın yayılmasından önce hem Azerbaycan hem de İran coğrafyasında halk arasında ateşperestlik olarak da bilinen Zerdüştlük ortak bir inanç sistemi olarak varlığını sürdürmüştür. Hatta bazı tarihî kaynaklar, Azerbaycan isminin kökenini Zerdüştlük dinine dayandırarak bu coğrafyanın adının 'ateş' anlamındaki 'azer' ile 'muhafız' anlamındaki 'baygan' kelimelerinin birleşmesinden oluştuğunu iddia etmektedir. Bu kaynaklar, günümüzdeki 'Azerbaycan' isminin 'ateşin muhafızı' manasına gelen 'Azerbaygan' kelimesinin zamanla değişmiş ve gelişmiş hali olduğunu savunmaktadır (Aydamirov, 2022, s. 27).

M.Ö. 4. yüzyılın sonlarında kurulan eski bir Türk devleti olan ve günümüz İran'ının kuzeybatı eyaletlerinden mevcut Azerbaycan Cumhuriyeti'nin güney topraklarına kadar uzanan bölgede hüküm sürmüş Atropatena devletinin dini de Zerdüştlük olmuştur (Bayramlı, 2020). 3. ile 6. yüzyıllar arasında hem günümüz Azerbaycan Cumhuriyeti hem de İran topraklarında yaşayan halkların büyük bir

çoğunluğunun ateşperestlik inancına sahip olduğu söylenebilir. Günümüzde bile Azerbaycan topraklarında Zerdüştlük dinine inananların ibadet ettiği bir tapınak bulunmaktadır. Azerbaycan'ın başkenti Bakü'ye 30 km uzaklıkta yer alan bu yapı, halk arasında günümüzde Surahanı Ateşgahı olarak bilinmektedir.

Zerdüştlük dininden sonra Azerbaycan ve İran topraklarında İslamiyet yayılmaya başlamıştır. İslamiyet, günümüz Azerbaycan ve İran topraklarında eş zamanlı olarak yayılmaya başlamıştır. İslam'ın hem Azerbaycan hem de İran coğrafyasına ilk gelişi ise İslam halifesi Hz. Ömer bin Hattab döneminde gerçekleşmiştir. Hz. Ömer döneminde günümüz Azerbaycan Cumhuriyeti topraklarının bir kısmının da dahil olduğu coğrafyada İslamiyet yayılmaya başlamıştır. Sasani İmparatorluğu, Bizans ile yapılan uzun savaşlar neticesinde bitkin düşmesi ve iç karışıklıklar yaşaması nedeniyle İslam orduları karşısında tutunamayarak 651 yılında tamamen yıkılmıştır. Kadisiye ve Celula gibi stratejik savaşlarla Irak topraklarını kaybeden Sasaniler, son hükümdar III. Yazdigirt döneminde İran ve çevresindeki hakimiyetlerini tamamen kaybetmişlerdir (Usluer, 2023, ss. 297-301).

Günümüz Azerbaycan ve İran topraklarına İslamiyet'in gelişi yaklaşık olarak 639 yılında başlamıştır. Azerbaycan merzbanı İsfendiyar bin Ferruhzat aynı yıl Araplara mağlup olarak bir barış antlaşması imzalamıştır. Bu süreçte Erdebil, Tebriz, Nahçıvan, Beylegan, Berde, Şirvan, Muğan ve Arran fethedilmiş, Arap orduları Hazar kıyısı boyunca Derbent'e kadar ilerlemiştir. Şehrin tahkimatları karşısında hayranlıklarını gizleyemeyen Araplar, burayı 'Bab el-Ebvab' (Kapıların Kapısı) olarak adlandırmışlardır. Tarihçi Belazuri'nin aktardığı bilgilere göre Halife Ali bin Ebu Talib'in hükümdarlık döneminde (656-661) Azerbaycan halkının büyük bir çoğunluğu İslamiyet'i kabul etmiştir (Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət Nazirliyi [ARMN], t.y.).

Azerbaycan ile İran'ı birbirine yakınlaştıran temel unsurlardan biri de Şiiiliktir. İslam dünyasında Sünnilikten sonra ikinci en büyük mezhep konumunda olan Şiiilik, Azerbaycan Cumhuriyeti vatandaşlarının çoğunun inancını oluşturmaktadır. Günümüz Azerbaycan ve İran devletlerinde Şiiiliğin kitlesel bir biçimde yayılmasında, 1501-1736 yılları arasında bu topraklarda hüküm süren Safevi Devleti stratejik bir rol oynamıştır. Safevilerin resmi mezhep politikaları sonucunda Şiiilik bölgede köklü bir yer edinmiştir (Ahmadov, 2005, ss. 85-86).

Günümüzde Azerbaycan, İran'dan sonra dünyadaki en yoğun Şii nüfusa sahip ikinci ülke konumundadır. Diğer bölge ülkelerinden farklı olarak Azerbaycan'daki Şiiiler, İran'ın da resmi mezhebi olan Caferi Şiiiliğini benimsemişlerdir. Ayrıca Nardaran

kasabasında yer alan ve 7. İmam Musa el-Kazım'ın kızı Rahime Hanım'ın türbesi örneğinde olduğu gibi Azerbaycan'da çok sayıda kutsal mekânın bulunması, Şiiliğe ait türbe ve ziyaretgâhlara özel bir önem atfeden İran açısından stratejik bir ehemmiyet taşımaktadır (Sancak, 2025, s. 351). Yani günümüzde İran, Şiilik unsurunu stratejik bir araç olarak kullanarak Azerbaycan Devleti üzerinde baskı kurmaya ve bu ülkede kendi çıkarlarını gerçekleştirmeye çalışmaktadır. Tahran yönetimi, mezhepsel yakınlığı bir yumuşak güç unsuru haline getirerek Azerbaycan'ın iç ve dış siyasetinde kendi nüfuz alanını genişletme gayreti içerisinde.

Azerbaycan ile İran arasında din, mezhep ve ortak devletçilik tarihinin ötesinde kültürel açıdan da oldukça köklü bağlar mevcuttur. Bu iki toplum arasındaki derin kültürel etkileşim, tarihsel süreç boyunca sanat, edebiyat ve gelenekler noktasında sarsılmaz bir yakınlık oluşturmuştur. İran ve Azerbaycan halkları arasındaki benzer kültürel unsurlar şunlardır:

Nevruz Bayramı: Nevruz Bayramı, İran ile Azerbaycan arasındaki en köklü ortak gelenek ve göreneklerden biridir. Bu bayram hem Türk hem de Fars halkları arasında yaygın olarak kutlanmaktadır. Bu bayramın kökenleri antik Zerdüştlük dinine kadar uzanmaktadır. Farsça kökenli bir kelime olan Nevruz, 'yeni' (nev) ve 'gün' (ruz) anlamlarını taşımaktadır. Farklı coğrafyalarda varlık gösteren Türk toplulukları, doğanın canlanışını simgeleyen mevsim geçişlerine büyük önem vermekte ve ilkbaharın gelişini çeşitli şenliklerle kutlamaktadır. Nevruz'un 21 Mart tarihinde kutlanması da doğrudan baharın başlangıcı ile ilgilidir ve bu kadim bayram Türk dünyasında 'Bahar Bayramı' olarak da adlandırılmaktadır (Kurtaslan ve Taghizade, 2024, s. 1063). Nevruz Bayramı günümüzde Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkiye, Özbekistan, Türkmenistan, Bosna-Hersek ve Romanya'daki Türk-Tatar toplulukları arasında yaşatılsa da Azerbaycan ve İran'daki kadar geniş kapsamlı ve devlet düzeyinde bir törensellekle kutlanmamaktadır.

Edebiyat: Azerbaycan ve İran halkları arasında tarihsel ve kültürel bağlarla birbirine eklemlenmiş pek çok şair ve edebi eser bulunmaktadır. Ortak miras niteliğindeki bu benzerliklerin yoğunluğu, zaman zaman İranlı ve Azerbaycanlı bilim insanları arasında edebiyat alanında oldukça ciddi akademik tartışmaların yaşanmasına zemin hazırlamaktadır.

Söz konusu akademik tartışmaların merkezinde yer alan şairlerden biri de 12. yüzyılın sonu ile 13. yüzyılın başlarında yaşamış olan Nizami Gencevi'dir. Gencevi'nin edebi kimliği ve eserlerinin kökeni üzerindeki görüş ayrılıkları, bölge edebiyat tarihindeki en temel tartışma konularından birini oluşturmaktadır. Nizami Gencevi'nin

şair ve eserlerini Farsça kaleme almış olması, günümüz İranlı akademisyenler tarafından bu şahsiyetin köken itibarıyla Fars olduğuna dair iddiaların dile getirilmesine zemin hazırlamıştır. O dönemin bilim ve edebiyat dilinin Farsça olması gerçeği göz ardı edilerek ortaya atılan bu görüşler, şairin etnik kimliği üzerindeki tartışmaların temel dayanağını oluşturmaktadır. Buna karşın Azerbaycanlı bilim insanları, Nizami Gencevi'nin eserlerini derinlemesine inceleyerek bu metinlerde 'Türk' kelimesinin sıklıkla kullanılmasını ve eserlerin Türk düşünce dünyasını yansıtmasını temel bir dayanak olarak kabul etmektedirler. Şairin günümüz Azerbaycan Cumhuriyeti topraklarında yer alan Gence şehrinde doğup büyümesi ve burada vefat etmesi, etnik kökenine dair en somut veriler arasında gösterilmektedir. Ayrıca Nizami'nin Türkçe şiirler kaleme almış olması ve eserlerinde Türk kültürüne özgü motifleri işlemesi, onun aslen Türk olduğunun savunulmasında akademik açıdan belirleyici bir rol oynamaktadır (Mammadova, 2025, s. 42).

Azerbaycan ile İran arasındaki akademik ihtilaflar yalnızca Nizami Gencevi'nin etnik kimliğiyle sınırlı değildir. Bunun yanı sıra her iki ülkenin bilim insanları arasında büyük şair Muhammed Fuzuli ile Safevi Devleti'nin kurucusu ve aynı zamanda önemli bir şair olan Şah İsmail Hatayi'nin etnik kökenine dair de derin fikir ayrılıkları bulunmaktadır. Söz konusu bu görüş ayrılıkları günümüzde de güncelliğini korumakta ve iki ülkenin bilim insanları arasındaki temel tartışma konularından biri olarak varlığını sürdürmektedir.

Genel olarak İran ve Azerbaycan arasında etnik, milli, dini ve kültürel yakınlığın yanı sıra bu halkların mutfak kültürleri ve yemek alışkanlıkları arasında da büyük benzerlikler bulunmaktadır. Bu iki devletin halklarının sahip olduğu mutfak mirasının neredeyse birbiriyle örtüştüğünü söylemek mümkündür.

3. AZERBAYCAN'IN DIŞ POLİTİKASINDA REALPOLİTİK

Azerbaycan Cumhuriyeti, Kafkasya'nın geçiş noktası üzerinde, Büyük Kafkaslar ile Küçük Kafkaslar arasında yer almaktadır. Bölgenin en önemli özelliği, tarihî geçit ve ticaret yolları üzerinde bulunmasıdır. Ülkenin kuzeyinde Gürcistan ile 480 kilometre ve Rusya Federasyonu'na bağlı Dağistan Özerk Cumhuriyeti ile 390 kilometre sınırı bulunmaktadır. Güneyinde İran İslam Cumhuriyeti ile 756 kilometre, batısında ise Ermenistan ile 1.007 kilometre sınırı mevcuttur. Ayrıca Türkiye Cumhuriyeti ile Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti üzerinden 11 kilometre uzunluğunda ortak bir sınırı olan ülkenin doğusunda 713 kilometre kıyı şeridiyle Hazar Denizi yer almaktadır (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2026, s. 3). Ülke, 2 Mart 1992 tarihinde Birleşmiş Milletler (BM) üyeliğine kabul edilmiştir (Aghazada, 2025, s. 3). Azerbaycan Cumhuriyeti kuzeyde Rusya, kuzeybatıda Gürcistan, batıda Ermenistan, güneyde İran ve güneybatıda Türkiye ile kara sınırına sahiptir. Ayrıca Hazar Denizi üzerinden Kazakistan, Türkmenistan, İran ve Rusya ile su sınırı bulunmaktadır.

Azerbaycan, sahip olduğu coğrafi özellikler nedeniyle komşu ülkelerle olan ilişkilerine büyük önem vermektedir. Ülkenin açık denizlere doğrudan çıkışının olmaması Rusya, İran ve özellikle hayati bir önem taşıyan Türkiye'ye olan bağımlılığını artırmaktadır. Azerbaycan'ın stratejik değerini pekiştiren bir diğer temel unsur, Doğu-Batı ve Kuzey-Güney koridorları arasında bir geçiş bölgesi konumunda bulunmasıdır. Bununla birlikte Hazar enerji kaynaklarına sahip olması, uluslararası güçlerin bölgedeki çıkar çatışmaları nedeniyle karmaşık bir siyasi tablo ortaya çıkarmaktadır. Mevcut bu durum Azerbaycan için hem büyük bir fırsat hem de çeşitli riskler barındıran bir ortam oluşturmaktadır.

3.1. “Dengeli Dış Politika” Stratejisi

SSCB'nin dağılmasıyla 1991 yılında bağımsızlığını yeniden ilan eden Azerbaycan'ın, içinde bulunduğu şartlar ekseninde dönemsel olarak farklı öncelik ve niteliklere sahip bir dış politika izlediği görülmektedir. Azerbaycan dış politikasının şekillenmesinde dönemin konjonktürel yapısı, siyasi durum, sosyo-ekonomik yapı ve küresel ile bölgesel güçlerin izledikleri politikalar gibi birçok unsur doğal olarak rol oynamıştır. Bu öğelerin etkisiyle Azerbaycan bazen Batı eksenli, bazen Rusya eksenli, bazen de Batı ile Rusya arasında denge kurma esasına dayanan bir politika izlemiştir (Yüce, 2022, s. 103).

Bağımsızlık sonrası Azerbaycan, ciddi siyasi ve ekonomik krizlerle karşı karşıya kalmıştır. Sovyetler döneminde merkezi planlamaya dayalı olan ekonomi, ani bir geçiş süreciyle büyük bir darbe almıştır. Ülkede Enerji ve sanayi üretimi düşerken, işsizlik ve enflasyon oranları hızla artmıştır. Siyasi alanda ise otorite boşluğu ve kurumsal zafiyetler ülkenin istikrarsızlaşmasına yol açmıştır. 1992 yılında Ayaz Muttalibov'un görevden alınması ve ardından gelen iktidar değişiklikleri siyasi belirsizliği tırmandırmıştır. Halk Cephesi lideri Ebulfaz Elçibey, Haziran 1992'de yapılan seçimleri kazanarak devlet başkanı olmuştur. Ancak Elçibey yönetimi, hem iç ve dış politikada hem de Karabağ Savaşı'nda ciddi sorunlarla karşılaşmıştır (Aghazada, 2025, s. 3). Elçibey'in iktidarda olduğu yıllarda Azerbaycan'ın hem iç hem de dış siyasetinde, İran kontrolündeki Güney Azerbaycan ile Azerbaycan Cumhuriyeti'ni birleştirerek "Bütün Azerbaycan" devletini kurma yolunda adımlar atılmıştır. Elçibey Türklük, Çağdaşlık ve İslam ilkelerine Milli Bütünlük ilkesini de ekleyerek Azerbaycan siyasi düşüncesinde önemli bir dönüşüm gerçekleştirmiştir. Elçibey tarafından yürütülen bu stratejik politika, İran devletinde büyük bir endişe ve huzursuzluk yaratmıştır.

Bu dönemde Azerbaycan, Rusya karşıtı ve Batı yanlısı bir politika izlemeye başlamıştır. Ancak Batı'nın bu coğrafyaya yabancı olması ve ülkenin temel sorunlarına karşı ilgisiz davranması, ibrenin tekrar Rusya'ya çevrilmesine neden olmuştur. Lakin 1993 yılının haziran ayında Haydar Aliyev'in iktidara gelmesiyle Azerbaycan için yeni bir dönem başlamıştır. Haydar Aliyev, Azerbaycan'ın uluslararası alandaki yalnızlığını sonlandırmak amacıyla komşu ülkeler başta olmak üzere diğer devletlerle ikili ilişkiler geliştirme çabasına girmiştir. Bu çerçevede, ilk olarak Bağımsız Devletler Topluluğu'na dahil olmak için Rusya ile anlaşmaya varılmıştır. Bununla birlikte, yeni kurulan Cumhuriyet'in bağımsızlığını korumak ve Dağlık Karabağ meselesinde uluslararası destek bulabilmek amacıyla Birleşmiş Milletler (BM), Avrupa Birliği (AB) ve Avrupa Güvenlik ve İş Birliği Konferansı (AGİK) gibi uluslararası platformlarda da yoğun çalışmalar yürütülmüştür. Ayrıca Dağlık Karabağ meselesinde Ermenistan'ı desteklemesine rağmen, İran ile ekonomik bağlar güçlendirilmeye ve Ermenistan'ın Nahçıvan'a uyguladığı ambargo İran üzerinden aşılmaya çalışılmıştır. Bu duruma paralel olarak, bölgesel güç dengesini gözetmeye özen gösteren Azerbaycan'ın İsrail ile geliştirdiği stratejik ilişkilerin, Ermenistan'ı destekleyen İran karşısında dengeleyici bir güç arayışının sonucu olduğu da ifade edilebilir (Taşdemir, 2024, s. 42). Haydar Aliyev döneminde (1993-2003) Azerbaycan, Rusya ile Batı bloku arasında olduğu kadar komşuları ile de bir denge politikası izlemeye başlamıştır. Bu yaklaşım Azerbaycan'ın resmi dış politikası haline gelmiş ve günümüzde de izlenen temel strateji olmuştur.

Azerbaycan'ın dengeli dış politika anlayışı tüm devletlerle barış içinde bir arada yaşama, ihtilafları güç kullanmadan sonlandırma, içişlerine müdahale etmeme, diplomatik ağırları kurup güçlendirme ve küresel organizasyonlarda temsil edilme ilkeleri etrafında şekillenmiştir. Bu bağlamda Azerbaycan; devletlerin egemenlik haklarına, sosyoekonomik kalkınma modellerine ve demokratik süreçlerle belirlenmiş büyüme stratejilerine saygı duymayı, uluslararası hukuk zemininde ülkelerin sınır bütünlüğünün güç kullanılarak bozulmasına veya bağımsızlıklarının riske atılmasına karşı durmayı, devletler arasındaki anlaşmazlıkların diplomatik ve barışçıl yöntemlerle çözüme kavuşturulmasını teşvik etmeyi, küresel ölçekte ekonomik, toplumsal ve kültürel iş birliklerinin karşılıklı güvenlik ve ortak fayda temelinde ilerlemesine destek sağlamayı, yapılan ikili sözleşmelerin uluslararası hukuk normlarına uygun şekilde yürütülmesine katkı sunmayı, evrensel değerleri ve ilkeleri benimseyerek hayata geçirmeyi, temel insan hak ve özgürlüklerine sadık kalmayı, terörizm ile devlet güvenliğini hedef alan tüm tehdit odaklarına karşı kolektif bir duruş sergilemeyi ve dünya genelini ilgilendiren sorunların çözümüne yönelik uluslararası faaliyetlerde etkin rol üstlenmeyi temel hedefleri olarak belirlemiştir (Yılmaz ve Sayın, 2013, ss. 13-14).

Haydar Aliyev iktidarının ilk yıllarında Rusya yanlısı bir siyaset izlediği iddia edilse de Dağlık Karabağ meselesinde Rusya'nın Ermenistan'a verdiği desteğin sürmesi üzerine Azerbaycan bu sorunu petrol kozunu kullanarak uluslararası bir boyuta taşımış ve Batı'nın desteğiyle Rusya'yı dengeleme stratejisini benimsemiştir. Bu amaçla Azerbaycan "Asrın Anlaşması" sayesinde Batılı büyük şirketlerin Hazar petrollerini işletmek üzere bölgeye gelmesini sağlamıştır. Bunun neticesinde bölgeye kapsamlı yatırımlar yapan Batılı devletler, 1992 yılında kurulan Avrupa Güvenlik ve İş Birliği Teşkilatı (AGİT) Minsk Grubu vasıtasıyla sorunların çözümü noktasında Azerbaycan lehine diplomatik girişimlerde bulunmaya gayret etmişlerdir. Benzer şekilde Rusya'nın "Yakın Çevre" doktriniyle bölgedeki nüfuzunu artırmaya çalıştığı dönemlerde Azerbaycan, bu baskıyı yine ABD ve Batı dünyası ile kurduğu ilişkilerle dengeleme yoluna gitmiştir (Taşdemir, 2024, s. 41).

Haydar Aliyev döneminde Azerbaycan dış politikasının temelini oluşturan "Dengeli Dış Politika" stratejisi, 2003 yılında iktidara gelen İlham Aliyev döneminde de titizlikle uygulanmaya devam etmiştir. Azerbaycan bu süreçte bölgesel ve küresel güçler arasındaki hassas dengeyi koruyarak ulusal çıkarlarını ön planda tutan kararlı bir tutum sergilemiştir.

Bu dönemde Azerbaycan'ın dış politikası iki ana eksen üzerinde gelişim göstermiştir. İlk eksen Gürcistan, Türkiye, Rusya ve İran gibi komşu ülkelerle karşılıklı

anlayış ve iş birliğine dayalı münasebetler oluştururken ikinci eksen Batı dünyası ve NATO ülkeleriyle kurulan yakın ilişkiler teşkil etmiştir. Ayrıca bu süreçte İslam ülkeleriyle de sıkı bir iş birliği içerisine girilerek bu devletlerin hem ekonomik imkanlarından hem de uluslararası alandaki tecrübelerinden faydalanılmaya çalışılmıştır. İlham Aliyev önceki dönemde olduğu gibi denge politikası çerçevesinde Türkiye ile olan ilişkilerde etnik unsuru ön planda tutmayı tercih etmiştir. İlham Aliyev konuşmalarında, Haydar Aliyev tarafından sıklıkla dile getirilen “Bir Millet, İki Devlet” söylemini defalarca vurgulamıştır. Bu anlayış doğrultusunda iki ülke arasında ekonomik, askeri ve kültürel alanlarda oldukça stratejik adımlar atılmıştır. Azerbaycan’ın dış politikası bir yandan komşu devletlerle karşılıklı çıkar odaklı ortaklıklar kurarken diğer yandan Batılı kurumlarla kurulan yakın diyaloglar vasıtasıyla çok boyutlu bir yapıda sürdürülmüştür (Tutak, 2014, s. 46).

Genel olarak 1991-2020 yılları arasında Azerbaycan dış politikası Karabağ sorununun çözümü, enerji güvenliği ve denge siyaseti temelinde şekillenmiştir. Azerbaycan bu dönemde Rusya, Batı ve komşu ülkeler arasında stratejik bir denge kurarak toprak bütünlüğünü korumayı, ekonomik kalkınmayı gerçekleştirmeyi hedeflemiştir. Bu süreçte yürütülen çok boyutlu diplomasi sayesinde ülke hem enerji kaynaklarını dünya pazarlarına ulaştırmış hem de uluslararası alandaki konumunu pekiştirmiştir.

2020 yılında Azerbaycan ile Ermenistan arasında yaşanan 44 günlük İkinci Karabağ Savaşı’nın ardından Azerbaycan’ın dış politikasında bir dizi değişiklik meydana gelmiştir. Bu savaştan zaferle çıkan Azerbaycan, Güney Kafkasya bölgesinde ekonomik ve siyasi yönden ana aktör haline gelmiş ve bölgenin istikrara kavuşmasında önemli sorumluluklar üstlenerek dünya kamuoyunda bölgesel barış için inisiyatif alan bir ülke imajı oluşturmaya çalışmaktadır. İkinci Karabağ Savaşı öncesinde her platformda Ermenistan’ın Karabağ işgalinin hukuka aykırılığını dile getirmek ve işgal altındaki toprakları kurtarmak dış politikanın mutlak önceliği iken, savaştan sonra bu öncelikler yerini kurtarılan toprakların güvenliğinin sağlanmasına, Ermenistan ile sınır sorunlarının giderilmesine ve bölgede kalıcı huzurun tesis edilmesine bırakmıştır. Böylece otuz yıl boyunca Azerbaycan dış politikasının temel gündemi olan işgalin sona erdirilmesi meselesi doğal olarak ortadan kalkmış, yerini bölge barışının teminine ve ekonominin canlandırılmasına devretmiştir. Nitekim Haziran 2022 tarihinde Bakü’de düzenlenen ve "Küresel Dünya Düzenine Yönelik Tehditler" konusunun ele alındığı, 53

ülkeden çok sayıda üst düzey devlet adamının katıldığı 9. Küresel Bakü Forumu'nda konuşan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, zafer sonrası yeni dönemde Azerbaycan'ın dış siyasetinin temel unsurlarını şu şekilde ilan etmiştir. Bu kapsamda Azerbaycan, Zengezur Koridoru'nun açılmasını, Ermenistan ile ilişkilerin normalleştirilmesini ve sınır meselelerinin çözüme kavuşturulmasını, bölgede barış ve istikrarın kalıcı hale getirilmesini, Güney Kafkasya'da sürdürülebilir kalkınmanın temin edilmesini, uluslararası alanda itibar gören ve inisiyatif alan bir ülke konumuna gelinmesini, enerji arz güvenliğinin ve transferinin kesintisiz sağlanmasını ve çok boyutlu dış politika anlayışıyla uluslararası gelişmelere katkı sunulmasını temel hedefleri olarak belirlemiştir (Yüce, 2022, ss. 104-105).

İkinci Karabağ Savaşı sonrasındaki süreçte bir dizi yeni hedef ortaya çıksa da Azerbaycan'ın dış politikasının karakterini belirleyen temel strateji değişmeden kalmıştır. Azerbaycan dış politikada milli çıkarlara dayanan çok vektörlü siyasetini kararlılıkla sürdürmektedir. Başka bir ifadeyle Azerbaycan, aynı anda birkaç güç merkeziyle karşılıklı fayda sağlayan iş birlikleri kurarak herhangi birine aşırı derecede bağımlı olmamaya özen göstermektedir. Bu çok yönlü siyaset, uluslararası ilişkiler teorisinde "stratejik risk azaltma" (strategic hedging) olarak adlandırılan yaklaşımla örtüşmektedir. Söz konusu denge politikasının somut yansımaları, Azerbaycan'ın uzun yıllardır hiçbir askeri-siyasi bloğa katılmaması ve farklı güç merkezleriyle ortaklık ilişkilerini paralel şekilde geliştirmesiyle kendini göstermektedir. Örneğin Azerbaycan, Rusya ile stratejik ortaklık seviyesinde bağlarını korurken aynı zamanda NATO ile aktif bir iş birliği yürütmektedir. Benzer şekilde Azerbaycan, Bağlantısızlar Hareketi'nin başkanı sıfatıyla küresel tarafsızlık ilkelerine sadakatini sergilemekte, bununla birlikte Avrupa Birliği ile enerji ve ticaret alanlarında stratejik ortaklıklar tesis etmektedir. Bakü-Tiflis-Ceyhan ve Güney Gaz Koridoru gibi uluslararası projeler; hem Batılı devletler hem de bölge ülkeleriyle karşılıklı bağımlılık oluşturarak Azerbaycan'ın jeostratejik konumunu kuvvetlendirmiştir. Diğer taraftan Azerbaycan Türkiye ile müttefiklik, Pakistan ve Çin ile stratejik ortaklık, çeşitli Arap ülkeleriyle ise kapsamlı iş birliği ilişkilerini geliştirerek siyasi ağını mümkün olduğunca geniş bir yelpazeye yaymaktadır. 2023 yılında Karabağ bölgesinin tam entegrasyonunun ardından Bakü Ankara ve Moskova ile olan yakın münasebetlerini muhafaza ettiği gibi Pekin, Tahran, Brüksel, Vaşington, Tel Aviv ve Riyad ile olan bağlarını güçlendirmeye de özel bir önem vermiştir. Sonuç olarak çok vektörlü siyaset, Azerbaycan'ın bağımsızlığının ilk yıllarından itibaren şekillenen temel stratejik hattı olma özelliğini korumakta ve savaş

sonrası dönemde de ülkenin dış politika kararlarının merkezini oluşturmaktadır (Məmmədli, 2025, ss. 3-4).

3.2. Ekonomik Kaynakların Jeopolitik Güç Unsuruna Dönüştürülmesi

Dış politika kavramının literatürde pek çok tanımı bulunmasına rağmen genel olarak dış politika, egemen bir devletin diğer bir egemen devlet ile arasındaki siyasi etkileşimi ve bir devletin kendi dışındaki diğer devletlerle ya da siyasi kuruluşlarla ilgili olarak hedeflerine ulaşmak için gerçekleştirdiği faaliyetler olarak tanımlanmaktadır. En geniş anlamıyla bu tanım, dış politikanın dış boyutlara sahip tüm politikaları kapsadığı anlamına gelebilir. Dış politikanın temel amacı, devletin egemenliğinin korunup sürdürülmesi, ulusal güvenliğin tesis edilmesi ve aynı zamanda uluslararası arenadaki nüfuzunun artırılmasıdır. Devletler bu hedefler doğrultusunda kendi çıkarlarını korumak için çeşitli stratejik hamleler yaparak küresel sistemde daha etkin bir konum elde etmeye çalışırlar (Eminoğlu ve Erkan, 2019, ss. 318-319).

Modern dönemde küresel politikanın ağırlık merkezini teşkil eden temel unsurların başında enerji gelmektedir. Hız kazanan sanayileşme hamleleri ve demografik artışla birlikte teknolojinin karar alma süreçlerine daha etkin biçimde dâhil olması, enerji olgusunu uluslararası ilişkiler analizlerinde vazgeçilmez bir konuma taşımıştır. Özellikle çevresel kaygılardan neşet eden iklim değişikliği tartışmaları ve bu doğrultuda gelişen sürdürülebilir kalkınma paradigması, enerjinin jeopolitik önemini daha da pekiştirmiştir. Ancak dış politika literatüründe sıklıkla birbirinin yerine kullanılan enerji realizmi ve enerji diplomasisi kavramları, esasen farklı odak noktalarına sahip yaklaşımları temsil etmektedir. Dış politika pratiğinde enerji realizmi ve enerji diplomasisi kavramları, birbirini tamamlayan bir yapı sergilemelerine rağmen uygulama ve amaç bakımından belirgin farklar barındırmaktadır. Bu bağlamda enerji realizmi, enerjiyi uluslararası sistemde temel bir güç parametresi, stratejik bir varlık ve devletler arasındaki rekabetin ana unsuru olarak tanımlarken, enerji kaynaklarını yalnızca ticari bir meta değil, ulusal güvenliğin ve uluslararası nüfuzun doğrudan belirleyicisi olarak görmektedir (Karahan ve Şahin, 2026, ss. 37-38). Buna karşın enerji diplomasisi, bir devletin enerji kaynaklarına kesintisiz erişimini temin etmek, arz güvenliğini koruma altına almak ve dış politika vizyonunu gerçekleştirmek amacıyla yürüttüğü kapsamlı faaliyetler bütününe ifade etmekte olup stratejik ortaklıklar kurmayı ve çok yönlü müzakere mekanizmalarını işletmeyi içeren uzun soluklu bir diplomasi trafiğini kapsamaktadır (Al ve Atan, 2023, s.14).

Azerbaycan'ın bağımsızlık sonrası dış politika doktrini, coğrafi kısıtlılıklar ile

zengin enerji kaynakları arasındaki asimetriyi yönetme sanatı üzerine kurulmuştur. Hazar havzasındaki enerji kaynaklarının üretimi ve bu kaynakların uluslararası pazarlara ulaştırılması, Azerbaycan dış politikasının temel öncelikleri arasında yer alarak ülke ekonomisi için stratejik bir değer taşımaktadır. 1991 yılında bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan Devleti, 1993 yılından itibaren enerji kaynaklarını stratejik bir dış politika enstrümanı olarak konumlandırmıştır. Bu doğrultuda elde edilen gelirler toplumsal refahın artırılması, Güney Kafkasya'da jeopolitik nüfuz tesisi ve Ermenistan'ın bölgesel izolasyonu hedeflerine yönlendirilmiştir. Bu stratejik hedefler doğrultusunda Azerbaycan, 20 Eylül 1994 tarihinde Devlet Petrol Şirketi (SOCAR) ile 12 uluslararası enerji devinden oluşan bir konsorsiyum arasında tarihi bir adım atmıştır. Azeri, Çıralı ve Güneşli yataklarını kapsayan, 30 yıllık bir süreçte 8 milyar dolarlık yatırım öngören ve ülkenin kalkınma hamlesinin temel taşı sayılan "Asrın Anlaşması" bu dönemde imzalanmıştır (Mammadov, 2013, ss. 3-4).

Söz konusu sazişin imzalanmasında Azerbaycan, ABD, Birleşik Krallık, Rusya, Türkiye, Norveç ve Suudi Arabistan olmak üzere 7 ülkeyi temsil eden 11 uluslararası petrol şirketi yer almıştır. SOCAR, Amoco, BP, McDermott, UNOCAL, Lukoyl, Statoil, Türkiye Petrolleri A.O., Pennzoil, Ramco ve Delta şirketlerinin katılımıyla imzalanan "Asrın Anlaşması", Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisi tarafından onaylanarak 12 Aralık 1994 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Teknik verilere göre Azeri-Çıraq-Güneşli yataklar bloğunun başlangıçta 511 milyon ton olarak öngörülen çıkarılabilir petrol rezervi, ilerleyen dönemlerde gerçekleştirilen değerlendirme çalışmaları neticesinde 730 milyon tona kadar yükseltilmiştir. Projenin operasyonel süreçleri için 11,5 milyar ABD doları tutarında bir yatırım hacmi belirlenmiş, toplam safi gelirin %80'inin Azerbaycan Devleti'ne aktarılmasını öngören mali model sayesinde ülkenin ekonomik egemenliği güvence altına alınmıştır. Anlaşmanın uygulanması aşamasında Azerbaycan Uluslararası İşletme Şirketi kurulmuş, Devlet Petrol Şirketi ile koordineli yürütülen çalışmalar sonucunda bu süreç, 19 farklı ülkeden 41 petrol şirketini kapsayan 30'dan fazla yeni uluslararası sazişin imzalanmasına giden yolu açmıştır. Hem hidrokarbon kaynaklarının büyüklüğü hem de öngörülen doğrudan sermaye yatırımı açısından dünya literatüründeki en kapsamlı projeler arasında yer alan bu girişim çerçevesinde, ulusal petrol sanayisinin modernizasyonu için ayrılan 64 milyar dolarlık kaynağın 57,6 milyar doları doğrudan deniz yataklarının işletilmesi ile keşif faaliyetlerine kanalize edilmiştir (Azərbaycan Respublikası Energetika Nazirliyi [AREN], 2025, "Əsrin Müqaviləsi" bölümü). Hazar Denizi'nin hukuki statüsünün

tartışmalı olduğu bir dönemde imzalanan 1994 'Asrın Anlaşması', küresel enerji devlerini sürece ortak ederek Azerbaycan için uluslararası bir güvenlik katmanı oluşturmuştur. Azerbaycan, bu anlaşma sayesinde Rusya'nın bölgesel tahakküm çabalarına karşı ekonomik bir denge kurmuş ve kendi stratejik hareket alanını genişletmiştir.

Azerbaycan'ın sahip olduğu jeostratejik konum, bölge üzerinde birden fazla devletin siyasi ve ekonomik çıkarlarının karşı karşıya gelmesine neden olmaktadır. Rusya, İran, Türkiye, ABD ve Avrupa devletleri yürüttükleri stratejik politikalarla Azerbaycan ekonomisinde etkin bir rol üstlenmeye çalışırken, 1991 yılında bağımsızlığını kazanan Azerbaycan ise ekonomik refahını ve siyasi özerkliğini pekiştirmek adına en güçlü potansiyeli olan petrol kaynaklarından azami düzeyde yararlanmayı hedeflemektedir. Hazar havzası ve çevresindeki zengin hidrokarbon kaynaklarının Batılı devletlerin yanı sıra küresel petrol devlerinin de ilgi odağı haline gelmesi, Azerbaycan'ın bu stratejik amaçlarını gerçekleştirme yolunda önemli bir avantaj elde etmesine olanak tanımaktadır. Yabancı şirketlerin Bakü petrolünden pay almak amacıyla bölgeye yönelmelerinin ve bu süreçte yoğun bir rekabet içerisine girmelerinin temel nedenleri şu şekilde ifade edilebilir:

Hazar havzasının sahip olduğu yüksek üretim potansiyeli, geçmiş dönemlerde teknik veya siyasi nedenlerle gerçekleştirilmesi mümkün olmayan yatırımların bugün küresel sermaye için son derece cazip bir hale gelmesi, bölgenin gerçek rezerv kapasitesinin ancak geniş çaplı uluslararası katılımlarla tam olarak tespit edilebilmesi ve burada üretilecek petrolün yerel tüketimin çok ötesinde bir hacme sahip olarak doğrudan dünya piyasalarına arz edilecek olması bu ilginin başlıca unsurları arasında sayılmaktadır (Mammadov, 2012, ss. 22-23).

Azerbaycan, günümüzde Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC), TANAP ve her ne kadar nihayete ermemiş olsa da konseptiyle zemin hazırlayan Nabucco gibi kritik enerji projeleri vasıtasıyla milyarlarca dolarlık gelir elde etmektedir. Söz konusu projeler, ülkenin dış politika paradigmasında stratejik birer kaldıraç görevi üstlenmektedir.

3.2.1. Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC)

Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) boru hattı aracılığıyla ilk petrol sevkiyatı 28 Mayıs 2006 tarihinde Ceyhan'a ulaşmış ve 4 Haziran 2006 tarihinde tankerlere ilk yükleme gerçekleştirilmiştir. Yaklaşık 4 milyar dolarlık bir maliyetle inşa edilen ve tam kapasiteye ulaştığında yıllık 50 milyon ton petrol nakil imkanına sahip olan bu hat üzerinden sevk edilen enerji kaynakları İtalya, ABD, İsrail, Fransa ve İngiltere gibi

küresel aktörlere ihraç edilmiştir. 2007 yılında 28,289 milyon ton Azerbaycan petrolünün Ceyhan Limanı üzerinden dünya pazarlarına arz edilmesinin ardından, hattın işletmeye alındığı tarihten 1 Ocak 2008'e kadar olan süreçte toplam sevkiyat miktarı 35,96 milyon tona ulaşmıştır. BTC projesi sayesinde Hazar'ın zengin enerji rezervlerinden faydalanma noktasında stratejik bir kazanım elde eden Avrupa için bu süreci takip eden bir sonraki kritik hamle ise Nabucco Doğal Gaz Boru Hattı projesi olmuştur (Mammadov, 2013, s. 6). Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) boru hattı, realizm literatüründeki "dengeleyici" rolünü başarıyla yerine getirmiştir. Rusya'nın enerji nakil hatları üzerindeki tekeli kırıyan bu hat, Azerbaycan'ın siyasi özerkliğini somut bir coğrafi gerçekliğe dönüştürmüştür. Ardından hayata geçirilen Bakü-Tiflis-Erzurum (BTE) ve Bakü-Tiflis-Kars (BTK) projeleri ise Ermenistan'ı bölgesel denklemin dışına iterek mevcut statükoyu Azerbaycan-Türkiye ekseninde kalıcı hale getirmiştir.

3.2.2. Nabucco

Kafkasya, Orta Asya ve Orta Doğu doğal gazının Avrupa'ya ulaştırılmasını amaçlayan Nabucco girişimi, Avrupa'nın enerji sektöründe Rusya'ya olan bağımlılığını sona erdirmeyi hedefleyen bir Avrupa Birliği projesidir. Dünyanın en geniş doğal gaz rezervlerine ve üretim kapasitesine sahip olmasının yanı sıra Avrupa'nın en temel tedarikçisi konumunda bulunan Rusya'nın yürüttüğü projelere karşı stratejik bir alternatif olarak geliştirilmiştir. Bu projenin ilk aşamasında Güney Kafkasya Doğal Gaz Boru Hattı aracılığıyla Azerbaycan'ın yer alması planlanırken, ilerleyen süreçte Trans-Hazar Boru Hattı projesiyle Türkmenistan ve Kazakistan'ın da sürece dâhil edilmesi hedeflenmektedir. Ayrıca Orta Doğu coğrafyasından İran, Irak, Suriye ve Mısır'ın da sisteme katılımı öngörülen stratejik hedefler arasında yer almaktadır. 2008 yılının Şubat ayında Alman RWE şirketinin altıncı ortak olarak yapıya katılması projenin Avrupa ayağını güçlendirmiştir. Mevcut planlamalar doğrultusunda başlangıçta Şahdeniz ve Trans-Hazar kaynakları ile İran gazının nakliyesi düşünülse de, uzun vadeli stratejilerde Irak, Suriye ve Mısır gibi kaynakların da devreye alınması tasarlanmaktadır. Ancak Türkmen gazının sisteme entegrasyonu sürecinde Hazar Denizi'nin hukuki statüsüne dair yaşanan belirsizlikler çeşitli engellerin doğmasına yol açmıştır. İran gazının katılımı noktasında ise İran ve Amerika Birleşik Devletleri arasında yaşanan nükleer enerji gerilimleri nedeniyle Washington yönetimi bu duruma karşı çıkmaktadır. Yaşanan bu jeopolitik kısıtlamalar ve diplomatik engeller sebebiyle Azerbaycan gazı, projenin hayata geçirilmesi ve sürdürülebilirliği noktasında en kritik ve temel kaynak haline gelmiştir (Mammadov, 2013, ss. 7-8). Söz konusu proje, finansal ve siyasi

gerekçelerle nihayete erdirilememiş olsa da Azerbaycan'ın Avrupa Birliği nezdindeki stratejik konumunu tahkim ederek ülkeyi birliğin vazgeçilmez bir enerji ortağı haline getirmiştir.

3.2.3. Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı (TANAP)

Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesi (TANAP), Türkiye ve Azerbaycan arasındaki enerji iş birliğinin en stratejik tezahürlerinden biri olarak öne çıkmaktadır. Güney Kafkasya Boru Hattı (SCP) ve Trans Adriyatik Boru Hattı (TAP) ile birleşerek Güney Gaz Koridoru'nun merkezini oluşturan bu hat, bölgenin enerji haritasını yeniden çizmektedir. 1811 kilometrelik uzunluğu ve 56 inçlik çapıyla dikkat çeken TANAP, Şah Deniz Sahası'ndan elde edilen doğal gazı Türkiye ve Avrupa pazarlarına taşımayı hedeflemektedir. Ardahan'ın Posof ilçesinden giriş yaparak 20 şehri kat eden hat, Edirne'nin İpsala ilçesinde TAP hattına bağlanarak Avrupa'ya eklenmektedir. Proje, sadece teknik bir altyapı yatırımı olmanın ötesinde, Azerbaycan, Türkiye ve Avrupa Birliği'nin arz güvenliğini sağlayan jeopolitik bir kalkan niteliği taşımaktadır. Bu yönüyle TANAP, bölgesel aktörleri birbirine yakınlaştırırken küresel enerji jeopolitiğini dönüştürmekte ve gelecekteki iş birlikleri için güçlü bir referans oluşturmaktadır (TANAP, t.y.).

TANAP projesine dair ilk somut fikirler 25 Ekim 2011 tarihinde İzmir'de düzenlenen bir toplantıda şekillenmiştir. Bu süreçte Azerbaycan ve Türkiye hükümetleri arasında doğal gazın satışı ve Türkiye üzerinden transit nakli ile bağımsız bir boru hattı inşasına yönelik temel anlaşmalar imzalanmıştır. Projenin ismi ise 17 Kasım 2011'de İstanbul'da gerçekleştirilen 3. Karadeniz Enerji ve Ekonomik Forumu'nda SOCAR Başkanı R. Abdullayev tarafından kamuoyuna duyurulmuştur. 26 Aralık 2011'de Ankara'da imzalanan Mutabakat Zaptı ile projenin inşası resmileşmiş ve SOCAR, BOTAŞ ile TPAO'dan oluşan ilk konsorsiyumun temelleri atılmıştır. 27 Haziran 2012'de imzalanan uluslararası anlaşma ve Ev Sahibi Hükümet Anlaşması projenin hukuki altyapısını tamamlamış olup süreç 13 Mart 2015 tarihindeki Ortaklık Anlaşması ile nihai aşamasına ulaşmıştır (Erdoğan, 2017, s. 15).

Azerbaycan, 2020 yılındaki İkinci Karabağ Savaşı'nın ardından küresel ölçekte hızla değişen jeopolitik süreçleri göz önünde bulundurarak, enerji politikasına her zamankinden daha fazla öncelik vermeye başlamıştır. Nitekim bu doğrultuda Azerbaycan, İkinci Karabağ Savaşı'nın ardından 31 Aralık 2020 tarihinden itibaren Trans-Adriyatik Boru Hattı (TAP) vasıtasıyla Avrupa'ya gaz nakletmeye başlamıştır. TAP'ın işletmeye alınmasıyla birlikte Gürcistan ve Türkiye'den sonra Azerbaycan

gazının Bulgaristan, Yunanistan ve İtalya'ya nakline başlanmıştır. 18 Temmuz 2022 tarihinden itibaren ise Azerbaycan ile Avrupa Birliği arasında 'Avrupa Komisyonu tarafından temsil edilen Avrupa Birliği ile Azerbaycan Cumhuriyeti arasında Enerji Alanında Stratejik Ortaklığa Dair Mutabakat Zaptı' imzalanmıştır. Memorandumda öngörülen temel iş birliği istikametlerinden biri de Azerbaycan'dan Avrupa'ya nakledilen doğal gaz hacminin iki katına çıkarılmasıdır (Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Administrasiyası [ARPA], 2023).

Azerbaycan son yıllarda dış politikasında yeşil enerji politikasına da önem vermeye başlamıştır. Nitekim Azerbaycan, yeşil enerji politikası ile ülkenin geleneksel petrol-gaz merkezi statüsünü koruyarak yenilenebilir enerji kaynakları vasıtasıyla bölgesel bir lidere dönüşmeyi hedeflemektedir. Bu strateji, Azerbaycan'ın hem uluslararası ekolojik taahhütlerini yerine getirmesi hem de Avrupa'nın enerji güvenliğinde yeni bir sayfa açması amacını taşımaktadır.

Hidrokarbon kaynakları bakımından zengin rezervlere sahip olan Azerbaycan, güncel temiz enerji stratejisi doğrultusunda fosil yakıtlardan elde ettiği finansal kazanımları yeşil enerji projelerine aktarmaktadır. Ülkenin yenilenebilir enerji potansiyeli mercek altına alındığında, Nahçıvan bölgesinde 5000 megavat, Doğu Zengezur ve Karabağ bölgelerinde ise 9200 megavatlık bir kapasite belirlenmiştir. Hazar Denizi'ndeki deniz üstü (offshore) rüzgâr potansiyelinin 157 gigavat, karasal rüzgâr kapasitesinin ise 135 gigavat seviyesinde olması dikkat çekicidir. Bu veriler, Azerbaycan'ın ilerleyen dönemde Avrupa pazarına yeşil enerji ve yeşil hidrojen tedarik etme noktasındaki yüksek kabiliyetini kanıtlamaktadır. Yeşil elektrik ihracatına dair Azerbaycan ile Avrupa Birliği arasında 2022 yılında kritik bir mutabakat zaptı imzalanmıştır. Öz konusu anlaşma temelinde, Azerbaycan menşeli yeşil enerjinin Gürcistan üzerinden geçerek Karadeniz'in altından döşenecek hatlarla Romanya ve Macaristan'a iletilmesi hedeflenmektedir. Orta Asya ülkelerinden Kazakistan ve Özbekistan da Avrupa'ya yönelik yeşil enerji sevkiyatında Azerbaycan ile iş birliği yapma kararı almıştır. Böylelikle üç Türk devleti, toplamda 4 gigavatlık elektrik kablosu projesiyle bu stratejik yeşil enerji koridorunun ana aktörleri haline gelecektir. Ekolojik dengenin korunması ve sürdürülebilir yeşil büyüme hamlesi, Azerbaycan hükümetinin 2030 yılı vizyonunun temel taşlarından birini oluşturmaktadır. Mevcut durumda enerji güvenliğini tam anlamıyla sağlayan ülkede, elektrik üretiminin %90'dan fazlası doğalgaza dayalı olarak gerçekleştirilmektedir. Elektrik üretimi amacıyla her yıl yaklaşık 5 milyar metreküp doğalgaz sarf edilmektedir. Dolayısıyla yenilenebilir enerji kaynaklarına geçiş, doğrudan büyük ölçekli bir doğalgaz tasarrufu sağlayacaktır. 2030

hedefleri kapsamında yenilenebilir enerjinin toplam elektrik üretimindeki payının %35,5 oranına yükseltilmesi planlanmaktadır. Ayrıca sera gazı salınımının 2030 yılına kadar %35 (1990 baz alınarak), 2050 yılına kadar ise %40 oranında düşürülmesi, Azerbaycan'ın küresel iklim kriziyle mücadelede üstlendiği gönüllü taahhütler olarak kayıtlara geçmiştir (Quliyev, 2025, ss. 39-40).

Azerbaycan Devleti, 1994 yılından 2024 yılına kadar petrol ve doğal gazdan yaklaşık 250 milyar dolar gelir elde etmiştir. Bu gelirlerin büyük bir kısmı ordu yapılanmasına, halkın refah düzeyinin artırılmasına, kentsel dönüşüm faaliyetlerine ve yeniden imar projelerine aktarılmıştır. Ekonomik açıdan 2006–2014 yılları arasında adeta 'altın çağını' yaşayan Azerbaycan'ın yıllık geliri sadece bu dönemde 15 ila 20 milyar dolar seviyesine ulaşmıştır (Sfera.az, 2024).

Azerbaycan Devleti'nin 1994 yılından bu yana yürüttüğü ve enerji kaynaklarını temel bir siyasi güce dönüştürmeyi amaçlayan stratejisi başarıyla sonuçlanmıştır. Bu süreçte Ermenistan, Güney Kafkasya'daki stratejik projelerin fiilen dışında bırakılmıştır. Azerbaycan elindeki enerji faktörünü kullanarak Rusya, İran ve Batı arasında hassas bir denge kurmayı başarmıştır. Enerji kaynakları sayesinde askeri, ekonomik ve siyasi açıdan Güney Kafkasya'nın en güçlü ülkesine dönüşen Azerbaycan, sahip olduğu bu potansiyelle küresel aktörlerin dikkatini çekmiştir. Nitekim zengin enerji kaynakları nedeniyle İngiltere, ABD, Rusya ve Avrupa Birliği gibi güçler, Azerbaycan'ı bölgedeki en önemli stratejik ortak olarak kabul etmişlerdir. Bu doğrultuda söz konusu aktörler, Azerbaycan'daki siyasi, ekonomik ve askeri istikrarın korunmasında doğrudan çıkar sahibi haline gelmişlerdir.

3.3. Azerbaycan'ın Çok Vektörlü Politikası ve Bölgesel Statüko Arayışı

Azerbaycan dış politikasının tarihsel gelişimini ve temel parametrelerini kavramak, ancak yeniden bağımsızlık ilanından itibaren iktidara gelen Cumhurbaşkanlarının yürüttüğü dış siyaset faaliyetlerinin incelenmesiyle mümkündür.

3.3.1. Ayaz Mütellibov Dönemi (1990–1992)

Bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ilk cumhurbaşkanı Ayaz Mutallibov olmuştur. Azerbaycan bağımsızlığını kazandığı dönemde 1990 yılının Mayıs ayından itibaren Yüksek Sovyet tarafından seçilen Ayaz Müttalibov tarafından yönetilmekteydi. 1988 yılından bu yana Dağlık Karabağ bölgesinde Ermenistan ile yaşanan gerginlikler Azerbaycan halkında kitlesel bir siyasi uyanışı tetiklemişti. Rus destekli Ermeni taleplerinin kontrol edilemez bir noktaya ulaşması ise Ebülfez Elçibey liderliğindeki

Azerbaycan Halk Cephesinin (AHC) kuruluşuna zemin hazırlamıştı. Temmuz 1989'daki kongre sonrası faaliyetlerine başlayan AHC kısa sürede halkın büyük desteğini kazanarak Elçibey'i güçlü bir figür haline getirmişti. Bu durum bağımsızlığın ilk yıllarında ülkede ikili bir iktidar yapısının oluşmasına yol açmıştı. Bir tarafta Moskova'nın desteğine sahip olan Müttalibov yönetimindeki resmi komünist iktidar varken diğer tarafta halkın desteğini arkasına alan Elçibey liderliğindeki AHC bulunuyordu. Her iki kutbun ülkenin temel sorunlarına yönelik sunduğu çözüm önerileri de birbirinden tamamen farklıydı. Bağımsızlık sonrası Azerbaycan'ın en temel dış politika meselesi Dağlık Karabağ sorunuydu. Rusya yanlısı bir çizgi izleyen Müttalibov bu sorunun çözüm anahtarının yine Rusya'da olduğuna inanıyordu. Bu doğrultuda dış politikadaki ilk hamlesi Sovyetler Birliği'nin bir tür devamı olarak görülen Bağımsız Devletler Topluluğu'na (BDT) üye olmak ve Rus eksenli politikalara sadık kalacağını ilan etmek oldu. Müttalibov, Rusya'nın gölgesinde Türkiye ve İran ile de iyi ilişkiler geliştirmeyi hedefliyordu. Müttalibov, dönemin Türkiye Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ı ağırlamış ve akabinde resmi davet üzerine, 23–24 Ocak 1992 tarihlerinde Türkiye'yi ziyaret etmiş ve bu ziyaret sırasında iki ülke arasında askeri alan dışında ikili ilişkilerin gelişmesine ilişkin 11 maddelik bir Dostluk ve İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır. Müttalibov ilk resmi dış ziyaretini ise İran'a gerçekleştirmiştir. Şubat 1992'de geniş bir heyetle İran Devrimi kutlamalarına katılan Müttalibov bu temasları sırasında İran'ın "Birleşik Azerbaycan" konusundaki endişelerini gidermeye çalışmıştır. Bu tavrı Müttalibov yönetiminin halkın milli çıkarlarından ziyade Rusya'nın bölgedeki dengelerini gözettiğinin bir kanıtı olarak görüldü. Müttalibov'un Azerbaycan'da milli bir ordu kurma konusunda yetersiz kalması ve Dağlık Karabağ sorununun çözümüne yönelik alternatif önerileri dikkate almaması, kendisine yönelik siyasi baskıları artırmıştır. Nihayetinde, 26 Şubat 1992 tarihinde Rus ordusunun 366. Alay'ının doğrudan desteğiyle gerçekleştirilen Hocalı Katliamı, Müttalibov'un istifasıyla sonuçlanan süreci tetikleyen temel gelişme olmuştur (Beşikçi, 2016, s. 242).

Ayaz Müttalibov döneminin dış politikası genel hatlarıyla analiz edildiğinde, Bakü'nün stratejik yönelimlerini büyük ölçüde Moskova'nın nüfuz ve beklentileri çerçevesinde şekillendirdiği görülmektedir. Bu süreçte Türkiye ile mesafeli bir denge siyaseti izlenirken, İran ile ilişkilerin daha çok ekonomik iş birliği zemininde tutulmasına gayret edilmiştir. Müttalibov idaresi, Sovyetler Birliği sonrası ortaya çıkan jeopolitik boşluğu Rusya ile olan geleneksel bağları koruyarak doldurmaya çalışmıştır. Ancak bu durum, Ankara ile daha derin stratejik bağlar kurulmasının önünde bir engel teşkil etmiştir. Tahran ile kurulan münasebetlerde ise bölgesel güvenlik kaygılarından

ziyade, ticari pragmatizm ve sınır ötesi geçişlerin düzenlenmesi gibi sınırlı hedefler ön planda tutulmuştur.

3.3.2. Ebülfaz Eliyev (Elçibey) Dönemi

Ayaz Mütəllibov'un Şubat 1992'deki istifasından dört ay sonra, 7 Haziran 1992 tarihinde Ebülfaz Elçibey demokratik seçimler neticesinde Azerbaycan Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Elçibey, ilk yurt dışı ziyaretini göreve başlamasından yalnızca sekiz gün sonra, 24-27 Haziran 1992 tarihlerinde Türkiye'ye gerçekleştirmiştir. 26 Haziran'da Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde (TBMM) yaptığı hitap, Elçibey'in Türkiye'ye bakış açısını ve hayalindeki Azerbaycan-Türkiye ilişkilerini açıkça ortaya koymuştur. Konuşmasının başında Elçibey, dünyadaki tüm Türklerin hür ve bağımsız tek büyük devleti olarak gördüğü Türkiye Cumhuriyeti'ni "Türk dünyasının manevi merkezi" olarak nitelendirmiştir. Elçibey'i iktidara taşıyan seçim sonuçları Türkiye'de büyük bir sevinçle karşılanırken, İran ve Rusya bu durumdan ciddi rahatsızlık duymuştur. Rusya'nın endişesi, milliyetçi bir çizgiye sahip Elçibey yönetimindeki Azerbaycan'ın bağımsız politikalar izleyerek Moskova'nın nüfuz alanından ve henüz kurumsallaşmamış olan Bağımsız Devletler Topluluğu'ndan (BDT) uzaklaşma ihtimaliydi. İran cephesinde ise rahatsızlığın temelinde farklı unsurlar bulunmaktaydı. İran nüfusunun önemli bir kısmını Azerbaycan Türklerinin oluşturması nedeniyle, Elçibey gibi milliyetçi bir liderin yönetimindeki bir Azerbaycan, İran'ın bölgesel çıkarları ve iç istikrarı açısından riskli görülmekteydi. Bu jeopolitik tablo içinde Elçibey idaresi adeta kuşatılmış bir vaziyetteydi. Elçibey'in iktidara gelmesiyle birlikte Azerbaycan'ın dış politika yönelimi radikal bir değişim göstermiştir. Bu dönemde izlenen genel strateji incelendiğinde, Türkiye'nin merkezi bir konumda olduğu, Batı yanlısı bir yaklaşımın benimsendiği, Rusya ve İran ile ilişkilerin ise sorunlu bir mecrada ilerlediği saptanmaktadır (Sancak, 2018, s. 242). Ancak Elçibey, realpolitik dengeleri tam anlamıyla gözetmeden ve Azerbaycan'ın henüz kırılgan olan devlet yapısını yeterince güçlendirmeden, özellikle Rusya ve İran'ın hassasiyetlerini doğrudan hedef alan diplomatik bir söylem geliştirmiştir.

Elçibey döneminde Azerbaycan, mevcut siyasi gerçekleri göz ardı ederek İran'a yönelik oldukça agresif bir dış politika izlemiştir. Elçibey, Güney Azerbaycan'da yaşayan yaklaşık 30 milyon Azerbaycan Türkü'nün haklarını yüksek sesle dile getiren söylemler geliştirmiş ve Kuzey ile Güney Azerbaycan'ın birleşmesi idealini savunan hareketlere açıkça destek vermiştir. Bu yaklaşım, iki ülke arasındaki diplomatik ilişkilerin gerilmesine sebebiyet vermiştir. İran ile yaşanan bu gerginlik, Birinci

Karabağ Savaşı sürecinde Ermenistan tarafından stratejik bir fırsat olarak görülmüş ve Ermenistan yönetimi bu durumu kendi lehine kullanmıştır (Beşikçi, 2016, s. 242).

Elçibey tarafından yürütülen Türkiye eksenli ve Batı yanlısı dış politika, bölge jeopolitiğinde Rusya'nın Karabağ Savaşı'nda Ermenistan'a açıkça destek vermesine ve İran'ın Ermenistan lehine bir tutum sergilemesine zemin hazırlamıştır. Azerbaycan'ın Birinci Karabağ Savaşı'nda topraklarının bir kısmını kaybetmesinde bu diplomatik ve stratejik dengelerin etkisi büyük olmuştur. Ancak Rusya bu durumla yetinmemiş ve Elçibey'in dış politika tercihini, kendi uygulamak istediği 'Yakın Çevre Doktrini'ne doğrudan bir tehdit olarak değerlendirmiştir. Bu kapsamda Moskova yönetimi, Azerbaycan'ın stratejik yönelimini tekrar kendi lehine çevirmek amacıyla ülkede bir darbe girişimini planlamış ve desteklemiştir.

Rusya, Azerbaycan'daki bu darbe girişimini 4 Haziran 1993 tarihinde Albay Suret Hüseyinov aracılığıyla hayata geçirmiştir. Süreç kapsamında Gence'de bulunan 709. alayı cepheden geri çeken Albay Hüseyinov, Elçibey yönetiminin istifasını talep etmiş ve talebinin karşılanmaması durumunda orduyla Bakü'ye gireceğini ilan etmiştir. Bu kritik gelişmenin ardından Elçibey, ülkede bir iç savaş çıkmasını engellemek ve kardeş kanı dökülmesine yol açmamak amacıyla yetkilerinden feragat ederek Nahçıvan'ın Keleki köyüne gitme kararı almıştır (Khudayi, 2020, ss. 15-16). Devletin parçalanma tehlikesiyle karşı karşıya kaldığını gören Elçibey taraftarları, halkın yoğun talebi üzerine, o dönem Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Meclis Başkanlığı görevini yürüten Haydar Aliyev'i Bakü'ye davet etmiştir.

3.3.3. Haydar Aliyev Dönemi (1993-2003)

24 Haziran 1993 tarihinde, halkın talebi ve mevcut Elçibey iktidarının daveti üzerine Azerbaycan Parlamentosu, Ebulfezl Elçibey'in tüm yetkilerini Haydar Aliyev'e devretmiştir. Bu gelişmenin ardından, 3 Ekim 1993 tarihinde gerçekleştirilen cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Haydar Aliyev, seçmenlerin yaklaşık %99'unun desteğini alarak Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Haydar Aliyev yönetime geldiğinde ülke tam bir kargaşa ortamı içindeydi. Dağlık Karabağ savaşı ve Suret Hüseyinov ayaklanmasının yanı sıra etnik azınlıklar da çeşitli ayrılıkçı taleplerde bulunmaya başlamıştı. Ülkenin güneyindeki Lenkeran bölgesinde Alikram Hümbetov, Rusya ve İran'ın desteğiyle "Talış-Muğan Cumhuriyeti" kurma girişiminde bulunmaktaydı. Aynı dönemde ülkenin kuzeyinde ise Güney Dağıstan ve Azerbaycan sınırları içinde yaşayan bazı gruplar, "Sadval" (Birlik Hareketi) adı altında bölücü faaliyetler yürütmekteydi. (Karimov, 2007, s. 25).

Haydar Aliyev, söz konusu ayrılıkçı hareketlerin temel kaynağının Rusya ve İran olduğunu bildiği için Ebulfezl Elçibey'in aksine, Azerbaycan'ın dış politikasında bu devletlere yönelik daha farklı ve stratejik taktikler uygulamaya başlamıştır. Bu stratejik hamlelerin neticesinde, Talış ve Lezgi ayrılıkçı hareketlerini tamamen etkisiz hale getirmeyi başarmıştır. Haydar Aliyev yönetimi, Amerika Birleşik Devletleri'nin Kafkasya'da Rusya ile kesişen çıkarlarından stratejik bir biçimde faydalanmak amacıyla dengeli bir siyaset izlemeye başlamıştır. Rusya'nın Azerbaycan üzerindeki nüfuzunu kırmak için Batı ülkeleri, Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) ve diğer bölge ülkeleriyle ekonomik ilişkilerin geliştirilmesine yönelik bir politika benimsenmiştir. Bu doğrultuda, Azerbaycan gibi ekonomik baskılara ve ulaşım kısıtlamalarına maruz kalan Gürcistan, Ukrayna, Kazakistan ve diğer Orta Asya ülkeleriyle yakın iş birliği süreçleri tesis edilmiştir (Beşikçi, 2016, s. 243).

Azerbaycan'ın çok vektörlü denge politikasının temelleri, 1993 yılında Haydar Aliyev döneminde atılmıştır. Buna göre Azerbaycan:

- 1) Bağımsız tüm devletlerin siyasal, kültürel ve ekonomik gelişme yöntemlerine, özgürlüğüne, demokratik yöntemlerle oluşturulmuş kalkınma stratejilerine saygı duyacak,
- 2) Devletlerarasında ortaya çıkan sorunların taraf tutmadan barışçıl yollarla çözülmesini destekleyecek,
- 3) Uluslararası hukukla teyit edilmiş devlet sınırlarının zorla değiştirilmesine ve bu devletlerin bağımsızlıklarına zarar verilmesine göz yumulmayacak,
- 4) Bağımsız devletleri tehdit edecek unsurlarla ve terörle mücadelede uluslararası camiaya tam destek verecek,
- 5) Uluslararası alanda sosyal, ekonomik, toplumsal ve kültürel ilişkilerin ortak çıkar ve karşılıklı güvenlik ilkeleri çerçevesinde geliştirilmesine katkıda bulunulacak,
- 6) Küresel sorunların çözümüne ilgili işler sürdürecektir,
- 7) Uluslararası hukuka riayet edecek ve şartsız olarak ona uyacak,
- 8) İki taraflı anlaşmalarda uluslararası hukuk kurallarına uygun davranılmasına yardımcı olacaktır

Azerbaycan'ın çok vektörlü denge politikasının temel amaçlarından biri Azerbaycan'ı mücadele alanı olmaktan çıkartıp, işbirliği alanına dönüştürmek olmuştur. Bunun için Haydar Aliyev iktidarı Batı ve Rusya arasında dengeli, uyumlu ve yakın bir politika yürütmeye çalışmış, ancak bu politikada ülkenin içişlerine müdahalesine kesinlikle müsaade etmemiştir (Yılmaz ve Sayın, 2013, s. 14).

3.3.4. İlham Aliyev Dönemi (2003-2025)

Ekim 2003 tarihinde halkın büyük oy çoğunluğuyla Azerbaycan Cumhuriyeti'nin dördüncü Cumhurbaşkanı seçilen İlham Aliyev, Azerbaycan dış politikasında çok yönlü denge stratejisini sürdürmüştür.

İlham Aliyev yönetimi, ilk aşamada Azerbaycan'ın dış politika önceliklerini uluslararası kamuoyuna tanıtarak stratejik ortaklarla bu yönde ilişkiler kurmaya odaklanmıştır. Bu süreçte bölgesel güçler arasında hassas bir denge siyaseti yürütülürken komşu ülkelerle iyi ilişkiler geliştirilmesi temel hedef olarak benimsenmiştir. Politikanın ikinci safhasında Avrupa Konseyi gibi Batılı kurumlarla bağlar güçlendirilmiş ve uluslararası organizasyonlardaki etkinlik seviyesi en üst düzeye çıkarılmıştır. Üçüncü aşamada ise başta Asya kıtası olmak üzere ticari ve diplomatik ilişkiler çeşitlendirilerek küresel bir açılım hedeflenmiştir. Nihai süreçte Aliyev yönetimi, petrol ve doğal gaz projeleri ile enerji nakil hatları konusunda oyun kurucu bir rol üstlenerek stratejik bir enerji politikası hayata geçirmiştir (Mammadov, 2014, s. 41).

Azerbaycan'ın küresel ve bölgesel aktörlerin güç dengelerini gözetten çok yönlülük prensibi, hem Azerbaycan'ın genel dış politikasını hem de özellikle İlham Aliyev iktidarının manevra alanını genişletmiş, böylece ülkenin bağımsız bir dış politika izlemesine imkân tanımıştır. Yani Azerbaycan'ın, dengeli politika sayesinde ABD, Avrupa Birliği, Türkiye, İran ve Rusya ile ülkenin milli çıkarlarını koruyarak bağımsız ve yakın bir siyaset yürütmeyi başarmaktadır. Ancak Azerbaycan'ın Milli Güvenlik Konsepti'nde yer alan "Azerbaycan Avro-Atlantik alana entegre olmalıdır" ifadesi Rusya ve İran'da endişe yaratsa da, Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, realpolitiki öne çıkararak Avrupa Birliği ile askeri değil, daha çok ekonomik ilişkileri ön plana çıkarmıştır.

3.3.5. Azerbaycan'ın Uluslararası Kuruluşlarla İlişkileri

Azerbaycan, dengeli politikasını sürdürebilmek için hem Asya hem de Batı dünyasındaki uluslararası kuruluşlara üye olmuştur. Azerbaycan'ın üye olduğu uluslararası kuruluşlar şunlardır:

İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT):

Azerbaycan, devlet bağımsızlığını yeniden kazandıktan sonra, eski Sovyet cumhuriyetleri arasında ilk olarak İİT'ye üye olmak için başvurmuş ve 8 Aralık 1991'de İİT'nin Dakar'da düzenlenen 5. Devlet ve Hükümet Başkanları Konferansı'nda teşkilata tam üye olarak kabul edilmiştir. 1992 yılı Eylül ayında BM Genel Kurulunun olağan

oturumu sırasında İKT'ye üye devletlerin dışişleri bakanlarının geleneksel koordinasyon toplantısının nihai belgesine “Ermenistan-Azerbaycan sorunu hakkında” ilgili madde eklenmiştir. İKT'ye üye ülkelerin dışişleri bakanlarının 1993 yılı Nisan ayında Karaçi'de düzenlenen XXI konferansında ise “Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki sorun” başlıklı bir karar kabul edilmiştir. 1994 yılı Aralık ayında Kazablanka'da düzenlenen İİT'ye üye devletlerin devlet ve hükümet başkanlarının VII zirve toplantısında Dağlık Karabağ sorunuyla ilgili önemli bir karar kabul edildi. Kararda, Ermenistan'ın saldırısı sonucu yerinden edilmiş yaklaşık bir milyon vatandaşı yaşadığı Azerbaycan'a ekonomik ve insani yardım gösterilmesi çağrısında bulunuldu. Ayrıca karar, BM tarafından kabul edilen 4 kararın yerine getirilmesine ve Ermenistan silahlı kuvvetlerinin Azerbaycan topraklarından "derhal ve şartsız" çıkarılmasına çağrıda bulundu. Bununla birlikte, İİT'ye üye ülkelerin dışişleri bakanlarının Cakarta'da 1996 yılında düzenlenen 24. konferansında kararın adının "Ermenistan'ın Azerbaycan'a Karşı Tecavüzü" olarak değiştirilmesi Azerbaycan için büyük bir başarıydı. İKT Devlet ve Hükümet Başkanlarının 1997'de Tahran'da, 2000'de Doha'da, 2003'te Butracaya'da düzenlenen VIII, IX ve X Zirve toplantılarında ve 2008'de Dakar'da düzenlenen zirvede kabul edilen kararlar da "Ermenistan'ın Azerbaycan'a Karşı Tecavüzü" olarak adlandırılmaktadır. Bu kararlar, Azerbaycan'ın pozisyonunun dünya kamuoyuna iletilmesinde önemli bir rol oynamıştır. 2020 yılının Eylül ayında başlayan ve 44 gün süren İkinci Karabağ Savaşı'nda da bu kuruluş, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğüne tam destek vermiş ve Ermenistan'ın Azerbaycan'a ait Karabağ bölgesinden derhal çekilmesi yönünde beyanlarda bulunmuştu (Azerbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi [ARXİN], (t.y.).

Birleşmiş Milletler Teşkilatı (BMT):

8 Ekim 1991 tarihinde devlet bağımsızlığını yeniden ilan eden Azerbaycan Cumhuriyeti, bu sürecin hemen ardından 2 Mart 1992 tarihinde Birleşmiş Milletler (BM) üyeliğine kabul edilmiştir. Azerbaycan, BM'nin ana organları, uzmanlık kuruluşları ve diğer bağlı birimleriyle sürdürülebilir bir iş birliği içerisinde. Teşkilatın çeşitli seçilmiş organlarında görev alan Azerbaycan, BM Antlaşması'nın temel amaç ve ilkelerinin küresel ölçekte hayata geçirilmesine aktif katkı sunmaktadır. Ülkenin çok yönlü diplomasi stratejisinin bir yansıması olarak Azerbaycan, kuruluşundan bugüne kadar BM bünyesindeki pek çok kritik yapıda üye olarak yer almıştır. Bu doğrultuda Azerbaycan; UNICEF İcra Kurulu, Kadınların Statüsü Komisyonu, Sürdürülebilir Kalkınma Komisyonu, ECOSOC, İnsan Hakları

Komisyonu ve UNESCO İcra Kurulu gibi mercilerde farklı dönemlerde sorumluluk üstlenmiştir. Ayrıca Dünya Sağlık Örgütü, Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı, BM Güvenlik Konseyi ve Dünya Turizm Örgütü gibi stratejik kurumların yönetim kademelerinde görev alarak uluslararası karar alma süreçlerine dahil olmuştur. Uluslararası Telekomünikasyon Birliği, Uluslararası Çalışma Örgütü ve UNESCO'nun çeşitli kültürel ve bilimsel komitelerinde de temsil edilen Azerbaycan, son dönemde 2021-2025 yıllarını kapsayan UNESCO Silahlı Çatışmalar Sırasında Kültürel Mülkiyetin Korunması Hükümetlerarası Komitesi üyeliği ile bu etkinliğini sürdürmektedir (Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi [ARXİN], t.y.).

Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT):

Azerbaycan, 30 Ocak 1992 tarihinde Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatına (AGİT) üye olmuştur. Bu üyelik ile birlikte AGİT, Azerbaycan'ın katılım sağladığı ilk Avrupa merkezli uluslararası kuruluş unvanını almıştır. Tam üyelik sürecinden itibaren Azerbaycan Cumhuriyeti 1992 Helsinki, 1994 Budapeşte, 1996 Lizbon, 1999 İstanbul ve 2010 Astana zirvelerine katılım göstermiştir. Teşkilatın tüm kurumlarıyla yakın ve dinamik bir iş birliği içerisinde olan Azerbaycan, özellikle AGİT Parlamenter Asamblesi bünyesinde altı milletvekili ile temsil edilmektedir. (Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi [ARXİN], t.y.).

Avrupa Konseyi:

Azerbaycan ile Avrupa Konseyi arasındaki ilişkilerin başlangıcı 1992 yılına kadar uzanmaktadır. Bu sürecin ilk adımı olarak 24 Ocak 1992 tarihinde Azerbaycan Cumhuriyeti Parlamentosu, Avrupa Konseyi bünyesinde "özel davetli misafir" statüsü elde etmek amacıyla resmi başvuruda bulunmuştur. Şubat 1995 döneminde Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisi (AKPM) Bürosu, üç Güney Kafkasya ülkesinin konseye üye kabul edilme hakkını öngören 1247 (1994) sayılı tavsiye kararına dayanarak Azerbaycan'ın statü başvurusunun değerlendirilmesi yönünde bir girişim başlatmıştır. Sürecin devamında 17-18 Mart 1996 tarihlerinde gerçekleştirilen Avrupa Hukuk Yoluyla Demokrasi Komisyonu (Venedik Komisyonu) toplantısında Azerbaycan bu komisyona üye olarak kabul edilmiştir. AKPM'nin 26-28 Haziran 2000 tarihlerinde düzenlenen olağanüstü oturumunda yapılan ve 126 milletvekilinin katıldığı oylama neticesinde Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Avrupa Konseyi'ne tam üye olması hususunda 120 kabul, 1 ret ve 5 çekimser oy ile olumlu görüş bildirilmiştir. Nihayet 17 Ocak 2001 tarihinde gerçekleştirilen Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi toplantısında alınan

kararla Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kuruma tam üye olarak kabulü resmîyet kazanmıştır. (Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi [ARXİN], t.y.). Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (KEİ)

Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ) girişimi, Türkiye Cumhuriyeti'nin önerisi üzerine 25 Haziran 1992 tarihinde İstanbul'da düzenlenen bir zirve neticesinde hayata geçirilmiştir. Teşkilat, aralarında Azerbaycan'ın da bulunduğu Arnavutluk, Ermenistan, Bulgaristan, Gürcistan, Yunanistan, Moldova, Romanya, Rusya, Türkiye ve Ukrayna devlet ve hükümet başkanlarının Karadeniz Ekonomik İşbirliği İstanbul Bildirgesi'ni imzalamasıyla resmen kurulmuştur. Azerbaycan, teşkilatın kurucu üyelerinden biri sıfatıyla örgüt çerçevesinde aktif bir iş birliği sergilemekte ve kurumun verimliliğinin artırılmasına yönelik stratejik girişimleri güçlü bir şekilde desteklemektedir. Azerbaycan, KEİ bünyesinde ticaret, gümrük, ulaşım, enerji ve çevre gibi kritik sektörlerin yanı sıra bilişim teknolojileri ile bilim ve teknoloji gibi öncelikli alanlarda da karşılıklı çıkarlar doğrultusunda ilişkilerin geliştirilmesine büyük önem atfetmektedir. Günümüze kadar teşkilat bünyesinde 2003, 2004, 2009 ve 2018 yıllarında olmak üzere toplam dört kez dönem başkanlığı üstlenen Azerbaycan, kurumun farklı kademelerdeki yirmiden fazla etkinliğine de ev sahipliği yapmıştır. Ayrıca Azerbaycan'ın İstanbul Başkonsolosu, aynı zamanda KEİ nezdinde Daimi Temsilci unvanıyla diplomatik faaliyetlerini sürdürmektedir (Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi [ARXİN], t.y.).

Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT):

Temelleri 8 Aralık 1991 tarihinde Rusya Federasyonu tarafından atılan Bağımsız Devletler Topluluğu'na (BDT), Azerbaycan Cumhuriyeti 24 Eylül 1993 tarihinde resmen üye olmuştur. Azerbaycan, BDT çerçevesinde Ermenistan dışındaki tüm üye ülkeler ile kültürel, insani ve bilimsel alanlar başta olmak üzere pek çok farklı sektörde çeşitli iş birlikleri yürütmektedir. Topluluk içerisindeki faaliyetlerinde stratejik bir yaklaşım sergileyen Azerbaycan, söz konusu iş birliği süreçlerinde kendi ulusal çıkarlarını ve egemenlik haklarını her zaman ön planda tutmaktadır (Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi [ARXİN], t.y.).

Türk Devletleri Teşkilatı (TDT):

Azerbaycan Cumhuriyeti, temelleri 3 Ekim 2009 tarihinde Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nde atılan Türk Devletleri Teşkilatı (TDT) ile olan münasebetlerine her zaman özel bir hassasiyet göstermiş ve bu doğrultuyu dış politikasının temel

önceliklerinden biri olarak konumlandırmıştır. Azerbaycan, TDT bünyesindeki faaliyetlerini, teşkilata üye ve gözlemci olan ülkelerle mevcut iş birliğini genişletmek ve derinleştirmek adına stratejik öneme sahip bir platform olarak değerlendirmektedir. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin, Türk Devletleri Teşkilatı'na üye ve gözlemci devletlerin büyük bir çoğunluğu ile stratejik müttefiklik veya stratejik ortaklık seviyesinde ilişkilere sahip olması, teşkilat çatısı altında siyasi, milli güvenlik, sivil savunma, ekonomi, ticaret, enerji ve ulaşım gibi alanlarda çok taraflı bir zemin oluşturmaktadır. Bu stratejik zemin aynı zamanda lojistik, tarım, kültür, şehirleşme, din, insani yardımlar, sağlık, eğitim, gençlik ve spor, turizm, bilişim teknolojileri, uzay araştırmaları, medya, hukuk ve adalet dahil olmak üzere son derece geniş bir yelpazede kapsamlı iş birliği imkanları sunmaktadır. Azerbaycan, Türk Devletleri Teşkilatı çerçevesindeki bu güçlü koordinasyonu uluslararası platformlarda da kararlılıkla sürdürmekte ve bu bağlamda teşkilatın, üye ülkelerin milli çıkarlarını ilgilendiren hassas konularda ortak bir duruş sergileme iradesini yüksek bir takdirle karşılamaktadır (Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi [ARXİN], t.y.).

Bağlantısızlar Hareketi (BAH):

Azerbaycan Cumhuriyeti, 26 Mayıs 2011 tarihinde Endonezya'nın Bali adasında düzenlenen toplantıda üye devletlerin oy birliğiyle sunduğu desteği alarak Bağlantısızlar Hareketi'ne (BAH) tam üye sıfatıyla kabul edilmiştir. Bu önemli üyeliğin ardından diplomatik etkinliğini artıran Azerbaycan, 2019-2023 yıllarını kapsayan dönemde Bağlantısızlar Hareketi'nin dönem başkanlığı görevini başarıyla yürütmüştür. Bu süreçteki en kritik adımlardan biri olarak Azerbaycan Cumhuriyeti, 25-26 Ekim 2019 tarihlerinde başkent Bakü'de Hreket'in 18. Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi'ne ev sahipliği yapmıştır. Söz konusu zirveye 120 Birleşmiş Milletler üyesi devletin üst düzey temsilcilerinin yanı sıra 42 uluslararası kuruluştan delegelerin katılım sağlaması, organizasyonun küresel ölçekteki etkisini gözler önüne sermiştir. Bakü Zirvesi ile birlikte teşkilatın liderliği resmi olarak Azerbaycan'a geçmiş ve başlangıçta 2019-2022 yılları için öngörülen bu görev süresi, üye devletlerin güveniyle 2023 yılına kadar uzatılmıştır. Azerbaycan, dünyanın en büyük ikinci siyasi topluluğu olan bu teşkilata üye olmak ve liderlik etmek suretiyle dış politikasındaki tarafsızlık ilkesini, bağımsız karar alma iradesini ve dengeli diplomasi anlayışını uluslararası kamuoyu nezdinde bir kez daha tescil etmiştir (Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi [ARXİN], t.y.).

NATO:

Azerbaycan Cumhuriyeti, Rusya ve İran gibi bölgesel güçlerle komşu olmasına karşın NATO'nun Barış İçin Ortaklık (BİO) programına katılım sağlayarak dış politikasındaki çok yönlü denge stratejisini sürdürmektedir. Azerbaycan ile NATO arasındaki kurumsal ortaklığın temelleri, üçüncü Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev tarafından 4 Mayıs 1994 tarihinde Ortaklık İçin Barış Çerçeve Belgesi'nin imzalanmasıyla atılmıştır. Bu belgenin temel ilkelerine dayanan Azerbaycan, NATO ile ortak ilgi alanına giren geniş bir yelpazede düzenli siyasi diyalog mekanizmaları yürütmektedir. Farklı format ve seviyelerde gerçekleştirilen bu müzakerelerde bölgesel güvenlik, Ermenistan ile Azerbaycan arasında 10 Kasım 2020 tarihine kadar devam eden çatışma süreci, barış gücü operasyonları ve uluslararası barışa katkı gibi kritik başlıklar ele alınmaktadır. Azerbaycan, 1996 tarihli BİO Tanıtım Belgesi ve Bireysel Ortaklık Eylem Planı (IPAP) çerçevesinde belirlenen stratejik hedeflere ulaşmak amacıyla mevcut ortaklık araçlarından aktif bir şekilde faydalanmaktadır. Bu belgeler doğrultusunda Azerbaycan Cumhuriyeti; savunma ve güvenlik sektöründe reformların gerçekleştirilmesi, askeri birimlerin NATO standartlarına uyumlu hale getirilmesi ve sivil acil durum planlaması gibi alanlarda iş birliği iradesini beyan etmiştir. Bu kararlılığın bir sonucu olarak Azerbaycan, 2021 yılına kadar Afganistan'da yürütülen "Kararlı Destek" misyonuna 120 kişilik bir askeri kuvvetle katkıda bulunmuştur. Ayrıca ülke, Ortaklığın Karargah Unsurları konsepti kapsamında NATO karargahlarına personel desteği sağlamakta ve Avrupa-Atlantik Afet Müdahale Koordinasyon Merkezi bünyesinde gönüllü ulusal katkı sağlayıcı temsilciler ile uluslararası güvenlik mimarisindeki rolünü pekiştirmektedir (Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi [ARXİN], t.y.).

Brezilya, Rusya Federasyonu, Hindistan Ve Çin Halk Cumhuriyeti'nin Oluşturduğu Bu Ülkeler Grubu (BRİCS):

Azerbaycan Cumhuriyeti, 2024 yılının Ağustos ayında BRICS topluluğuna tam üye olmak amacıyla resmi başvurusunu sunmuş ancak Ekim 2024 tarihinde Rusya'nın Kazan şehrinde düzenlenen 16. BRICS Zirvesi'nde teşkilatın "ortak ülke" (partner country) statüsünü almıştır. Söz konusu bu statü uluslararası literatürde tam üyelik öncesindeki hazırlık aşaması olarak kabul edilmektedir. Azerbaycan'ın BRICS bünyesinde yer alma isteğinin temelinde iktisadi gerekçeler bulunsa da bu eğilimin aynı zamanda stratejik siyasi çıkarlarla desteklendiği görülmektedir. Coğrafi konumu nedeniyle Azerbaycan, ekonomik ve ticari ilişkilerini genişletmek ve Çin'in

Avrasya'daki artan nüfuzu nedeniyle bölgedeki denge politikasını sürdürmek amacıyla son zamanlarda BRICS'e de üye olmaya çalışmaktadır. Bu kapsamda özellikle Çin Halk Cumhuriyeti menşeli sermaye girişleri Azerbaycan devletinin öncelikli ilgi alanında yer almaktadır. BRICS çatısı altında kurulabilecek çok yönlü iş birliği mekanizmaları sayesinde Azerbaycan'ın Çin'den yüksek teknoloji ve inovasyon alanlarında ciddi yatırımlar çekmesi öngörülmektedir. Dünyanın yeşil enerji alanındaki en büyük yatırımcısının Çin olduğu gerçeği göz önüne alındığında Azerbaycan'ın bu stratejik alanda da iş birliği kapasitesini genişletme fırsatı yakalayacağı değerlendirilmektedir (Quliyev, 2024, ss. 2-3).

Ayrıca, Azerbaycan, küresel ve bölgesel ölçekte başarıyla yürüttüğü dengeli ve çok vektörlü dış politika stratejisinin bir gereği olarak uluslararası sistemde aktif rol oynayan pek çok kuruluşla kurumsal iş birliğini kararlılıkla sürdürmektedir. Bu stratejik yaklaşım kapsamında Azerbaycan, Asya'da İşbirliği ve Güven Artırıcı Önlemler Konferansı (CICA) bünyesinde bölgesel güvenliğin tesis edilmesine katkı sağlarken Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı (UAEA) ile nükleer enerjinin barışçıl amaçlarla kullanımı noktasında teknik diyalog yürütmektedir. Dijital dönüşüm ve küresel iletişim standartları çerçevesinde Uluslararası Telekomünikasyon Birliği (UTB) ile eş güdümlü hareket eden Azerbaycan, makroekonomik istikrarın korunması ve kalkınma hedeflerinin finansmanı amacıyla Uluslararası Para Fonu (UPF), Dünya Bankası (DB) ve İslam Kalkınma Bankası (İKB) gibi küresel finans aktörleriyle derinlikli ilişkiler geliştirmektedir. Ekonomik entegrasyon süreçlerine verdiği önemin bir göstergesi olan bu çok vektörlü diplomasi anlayışı doğrultusunda Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EİT) faaliyetlerine etkin katılım sağlayan Azerbaycan, aynı zamanda kültürel ve bilimsel diplomasinin güçlendirilmesi amacıyla İslam Dünyası Eğitim, Bilim ve Kültür Organizasyonu (İSESKO) ile ortak projeler hayata geçirmektedir. Ülke, uluslararası güvenlik ve silahsızlanma rejimine olan bağlılığını ise Kimyasal Silahların Yasaklanması Örgütü (KSYÖ) nezdindeki sorumluluklarını yerine getirerek ve kimyasal mühimmatların yayılmasının önlenmesi konusundaki küresel çabalara destek vererek bir kez daha kanıtlamaktadır Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi [ARXİN], t.y.).

Azerbaycan'ın bağımsızlık ilanından 2025 yılına kadar olan dış politika sürecini analiz ettiğimizde karşımıza çıkan tablo şu şekildedir:

Azerbaycan'ın ilk Cumhurbaşkanı Ayaz Mutallibov (1991-1992) ve ikinci Cumhurbaşkanı Ebulfəz Elçibey (1992-1993) dönemlerinde, dış politikada tek kutuplu bir yaklaşım benimsenmiştir. Ayaz Mutallibov daha çok Rusya yanlısı bir siyaset

izlerken, Elçibey ise bulunduğu coğrafyanın siyasi gerçeklerini göz ardı ederek sadece Batı ve Türkiye odaklı bir strateji takip etmiştir. Ancak her iki liderin dış politikada gerçekleştirdiği hatalar ve bu süreçlerin Birinci Karabağ Savaşı'ndaki olumsuz sonuçları, iktidarlarını kaybetmelerine zemin hazırlamıştır. Buna karşılık Azerbaycan'ın üçüncü Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev ve dördüncü Cumhurbaşkanı İlham Aliyev dönemlerinde ülke, tek kutuplu dış politika anlayışından uzaklaşarak çok yönlü ve dengeli bir diplomasi izlemeye başlamıştır. Bu stratejinin merkezinde Türkiye, ABD, AB, Rusya ve İran gibi kilit aktörler yer almıştır. Azerbaycan, bir yandan Batı ile ilişkilerini kurumsallaştırmaya çalışırken, diğer yandan Rusya ile olan münasebetlerini geliştirerek Karabağ sorununun çözümü noktasında stratejik adımlar atmıştır. Söz konusu denge politikası kapsamında, Azerbaycan'ın petrol ve doğal gaz kaynaklarının işletilmesi ile bu kaynakların dünya pazarlarına ulaştırılmasına kritik bir önem verilmiştir. Bu çerçevede, Batılı enerji şirketlerine işletme imtiyazları sunulurken, Azerbaycan'ın Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) üyeliğine ve ikili askeri anlaşmalara rağmen Rusya ile olan ilişkilerinde belirli bir mesafeyi koruması dikkat çekicidir. Batılı şirketlerle yapılan anlaşmalara sadık kalınarak yürütülen bu yaklaşım, ülkenin ulusal çıkarlarını en üst düzeyde gözetme stratejisinin somut bir yansımasıdır.

Azerbaycan'ın dış politikası, günümüzde ekonomik, politik, kültürel ve jeostratejik unsurlardan doğrudan etkilenirken, tarihi ve etnik öğeler de bu süreçte dolaylı olarak önemli roller oynamaktadır. Ülke, ekonomik ve siyasi unsurların etkisiyle küreselleşen dünyaya entegre olma hedefini sürdürmektedir. Bu doğrultuda kültürel bağlarını, özellikle dil ve din birliği içerisinde bulunduğu ülkelerle güçlendirmekte ve jeostratejik konumunun bir gereği olarak NATO, AB ve BDT gibi uluslararası kuruluşlarla yakın iş birliği geliştirmektedir. Aynı zamanda Azerbaycan, etnik ve tarihi bağlarının bir yansıması olarak İran, Rusya ve Türkiye ile de çok boyutlu ilişkilerini sürdürmeye devam etmektedir.

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin dış politika stratejisi, temel olarak iki ana sütun üzerine inşa edilmiştir. Bu sütunlar iyi komşuluk ilişkilerini sürdürmek ve Batı dünyasıyla entegrasyonu sağlamaktır. Diğer bir ifadeyle Azerbaycan Cumhuriyeti, komşularıyla dostane ve yapıcı ilişkilerini koruma şartıyla Batı dünyasına eklemlenmeye çalışmaktadır.

Azerbaycan, söz konusu entegrasyon sürecinde bölge ülkeleri olan Rusya, İran ve Türkiye'nin stratejik hassasiyetlerini de göz önünde bulunduran dengeli bir yaklaşım sergilemektedir. Bu diplomatik tercihin somut bir yansıması olarak Azerbaycan Cumhuriyeti'nin yurt dışındaki diplomatik temsilciliklerinin büyük bir bölümü, yani

yaklaşık 45'i Batı ülkelerinde faaliyetlerini sürdürmektedir.

Tüm bu hususlar kapsamlı bir şekilde değerlendirildiğinde, Azerbaycan'ın çok vektörlü dış politika anlayışının salt bir tercih olmanın ötesinde, ülkenin egemenliğini ve bağımsızlığını muhafaza etmek amacıyla geliştirilmiş dinamik bir hayatta kalma stratejisi olduğu açıkça görülmektedir. Bakü yönetimi, bölgesel statükoyu kendi lehine dönüştürmeyi başarırken, küresel güç odakları arasındaki rekabet ve çatışmalarda taraf seçmek yerine dengeleyici bir aktör olma vasfını korumuştur. Günümüzde gelinen noktada Azerbaycan, yalnızca bir enerji koridoru olarak değil, aynı zamanda Güney Kafkasya'nın jeopolitik geleceğine yön veren temel karar verici aktörlerden biri olarak konumlanmıştır. Bölgesel istikrarın sürdürülebilirliği ise bu hassas güç dengesinin, uluslararası ulaştırma projeleri ve tesis edilecek kalıcı barış antlaşmalarıyla tahkim edilmesine bağlıdır.

4. İRAN'IN DIŞ POLİTİKASINDA REALPOLİTİK

4.1. Devrim İhracı ve Şii Hilali: İdeolojik Görünüşlü Jeopolitik Yayılmacılık

İran, Orta Doğu'nun ve dünyanın en köklü devlet geleneklerine sahip ülkelerinden biridir. MÖ Med İmparatorluğu'ndan günümüze kadar farklı siyasi yapılar ve isimler altında kendine özgü devlet geleneğini korumayı başarmıştır. Güneybatı Asya'nın Orta Doğu bölgesinde merkezi bir konumda bulunan İran İslam Cumhuriyeti, sahip olduğu jeopolitik özellikler bakımından oldukça kritik bir noktada yer almaktadır. Kuzeyde Hazar Denizi, güneyde ise Basra ve Umman körfezleri ile çevrelenmiş olan ülke, su yolları üzerindeki hakimiyetiyle dikkat çekmektedir. İran, kara sınırları itibarıyla batıda Türkiye ve Irak, doğuda Afganistan ve Pakistan, kuzeyde ise Ermenistan, Azerbaycan ve Türkmenistan ile komşudur. Ülkenin topografik yapısı genel itibarıyla dağlık bir karakter sergilemektedir. Bu çerçevede İran toprakları, Zagros ve Elburz sıradağlarının çevrelediği, yüksek rakımlı geniş bir iç platodan meydana gelmektedir. 2022 yılına ait resmi istatistik verileri incelendiğinde, İran İslam Cumhuriyeti'nin nüfusunun yaklaşık 86 milyon olduğu görülmektedir (İNSAMER, t.y.). Bu nüfus yoğunluğu ve stratejik konumu, ülkenin bölgedeki siyasi ve ekonomik ağırlığını pekiştiren temel unsurlar arasında yer almaktadır.

İran'ın dış politikası, 1979 yılındaki devrime kadar hiçbir zaman köklü bir dönüşüme uğramamıştır. 20. yüzyıl geneline bakıldığında ise İran'ın dış politika rotasının iki temel dönüm noktası yaşadığı görülmektedir. Bunlardan ilki Pehlevi Hanedanlığı dönemidir.

4.1.1. Pehlevi Hanedanlığı (1925-1979)

Birinci Dünya Savaşı sürecinde İran toprakları, dönemin küresel güçleri olan Rusya ve İngiltere tarafından işgal edilerek nüfuz alanlarına bölünmüştür. 1917 yılında gerçekleşen Bolşevik Devrimi'nin ardından Rusya'nın bölgedeki etkinliğinin azalmasıyla birlikte İran, bütünüyle İngiliz nüfuzu altına girmiştir. Ancak İngiltere'nin ülkeyi himaye yönetimi altına alma girişimi, mevcut hükümetin yolsuzluklar nedeniyle işlevini yitirmesi ve Şah'ın yönetimdeki yetersizliği, 1921 yılında Tahran merkezli yeni bir milliyetçi hareketin doğmasına zemin hazırlamıştır. Bu hareketin liderliğini üstlenen Ziyaeddin Tabatabai, Rus desteğiyle teşkil edilen Kazak Tugayı'nın askeri gücüne dayanarak iktidarı ele geçirmiş ve kendisini başbakan, tugay komutanı Rıza Han'ı ise

savaş bakanı olarak atamıştır. Süreç içerisinde askeri ve siyasi gücünü artıran Rıza Pehlevi, 1923 yılında Tabatabai'yi yönetimden uzaklaştırarak başbakanlık makamına gelmiş, 1925 yılında ise resmen Şah unvanını alarak taç giymiştir. Bu gelişme ile İran'da Kaçar Hanedanı sona ermiş ve Pehlevi dönemi başlamıştır (Özensoy, 2021, s. 110). Bu dönemde İran, modernleşme çabalarıyla birlikte bölgesel bir realpolitik anlayışı benimseyerek merkezi otoritesini güçlendirmeye odaklanmıştır.

Müttefik devletlerin 1941 yılında İran'ı işgal etmesiyle birlikte Rıza Şah Pehlevi tahttan indirilmiş ve yerine oğlu Muhammed Rıza Pehlevi getirilmiştir. Muhammed Rıza Pehlevi'nin iktidar yılları, bugünkü İran İslam Cumhuriyeti'nin dış politika vizyonu ile taban tabana zıt bir doğrultuda şekillenmiştir. Bu dönemde İran dış politikası, Batı dünyası ve İsrail ile yakın stratejik münasebetler kurmayı öncelikli hedef olarak belirlemiştir. Ayrıca Sovyetler Birliği'ne karşı dengeleyici bir aktör olma rolü üstlenilmiş ve ülkenin Batı merkezli bir modernleşme sürecine girmesi amaçlanmıştır. İran bu dönemde Amerika Birleşik Devletleri ile derin bir stratejik ortaklık geliştirmiş ve NATO ile uyumlu bir dış siyaset izlemiştir. Ülkenin kalkınması için petrol gelirlerinin önemli bir kısmı ekonomik projelere aktarılmıştır. Öte yandan Orta Doğu'nun en nüfuzlu istihbarat servislerinden biri olarak kabul edilen SAVAK'ın temelleri de yine bu dönemde İsrail ve ABD'nin teknik desteğiyle atılmıştır (Özensoy, 2021, ss. 111-116).

Ancak Şubat 1979'da gerçekleşen Büyük İslam Devrimi'nin ardından iktidara gelen Humeyni, dış politika vektörlerini tamamen değiştirmiştir. Bu süreçle birlikte İran'da Şii mezhebine dayanan bir İslam devleti kurulmuştur. İran'da mezhepleşmenin tarihi Abbasi dönemine kadar uzansa da Şiiliğin siyasi bir güç haline gelmesi ve tüm ülkeye yayılması Safevi Devleti (1501-1736) ile başlamıştır. Ancak Safevi Devleti, Şiiliği İran halkının tarihi gelenek ve göreneklerine uyarlayarak yaşatmıştır. Şiilik İran'da o kadar kök salmıştır ki Batı yanlısı Pehleviler (1925-1979) bile Şiilikle mücadele edememişlerdir.

4.1.2. İran İslam Cumhuriyeti Dönemi

1979 yılının Şubat ayında gerçekleşen İslam Devrimi ve Ayetullah Humeyni'nin iktidara gelişi, İran'da İslam'ın siyasal bir nitelik kazanmasıyla sonuçlanmıştır. Günümüzde İran İslam Cumhuriyeti'nin dış politikasını teorik ve pratik düzlemde belirleyen en üst merci, İran Anayasası'nın 57. ve 110. maddelerinde tanımlanan Velayet-i Fakih makamıdır. Bu makama bağlı olarak çalışan ve dış politikanın şekillenmesinde kritik roller üstlenen çeşitli kurumsal yapılar bulunmaktadır. Sistemin

ideolojik yayılımını ve dış politika stratejilerini destekleyen başlıca kuruluşlar arasında şunlar yer almaktadır:

- İslami Tebligat Teşkilatı (Sazman-ı Tebligat-ı İslami)
- İslami Kültür ve İletişim Teşkilatı (Sazman-ı Ferheng ve İrtibatat-ı İslami) Hac ve Ziyaret Teşkilatı (Sazman-ı Hac ve Ziyaret)
- İslam Mezheplerini Yakınlaştırma Kurulu (Mecma-i Dar'ul Takrib-i Mezahib-i İslami)
- El-Mustafa Üniversitesi (Camiat'ul Mustafa)
- Dünya Ehl-i Beyt Kurultayı (Mecma-i Cihan-i Ehl-i Beyt)
- İmam Humeyni Yardım Komitesi (Komete-i Emdad-ı İmam Humeyni)

Devrim sonrasında kurulan rejimin dış politika eksenini, İslam birliği ideali temelinde inşa edilmiştir. Bu yeni dönemde devletler, geleneksel ulus devlet anlayışıyla değil, Darülsalam (İslam'ın hüküm sürdüğü yerler) ve Darülharp (İslam ile savaş halinde olan yerler) şeklinde kategorize edilmiştir. Bu sınıflama, İran'ın komşu ülkelerle ve dış dünyayla olan stratejik münasebetlerinin ana zeminini oluşturmaktadır. Tarihsel süreçte Pehlevi dönemi milliyetçiliği ve ulusal çıkar odaklı dış politika, devrimle birlikte yerini ümmet merkezli bir İslam kimliğine bırakmıştır. Bu kimlik dönüşümünde, özellikle Ali Şeriatî'nin fikirleri dinin toplumsal ve siyasal merkezde konumlanmasında belirleyici bir rol oynamıştır. Sonuç olarak İran'da ulusal kimlik, tamamen İslami bir kimlik potasında eriyerek devletin dış politika vektörlerini bu doğrultuda yeniden tanımlamıştır (Rigiderakhshan, 2020, ss. 403-404). İran İslam Devrimi öncesinde, ülkenin dış politikası Ebu'l-A'la Mevdudi, Reşid Rıza, Ayetullah Muhammed Hüseyin Tebatabai ve Mehdi Bazargan gibi düşünürlerin görüşlerinden büyük ölçüde etkilenmiştir. Bu isimlerin fikirleri, devrime giden süreçte İran'ın kimlik ve dış politika yönelimlerini şekillendiren önemli unsurlar arasında yer almıştır.

1979 İslam Devrimi'nin ardından İran dış politikası, Ayetullah Humeyni'nin doktrinleri doğrultusunda iki temel sütun üzerine inşa edilmiştir. Bu stratejinin ilk ayağını "Ne Doğu, Ne Batı" sloganıyla simgelenen, her türlü küresel güce karşı mesafeli, bağlantısız ve bağımsız bir dış siyaset anlayışı oluşturmuştur. İkinci temel amaç ise İslam Devrimi'nin temel ilkelerini diğer Müslüman coğrafyalara ihraç ederek İran'ı İslam dünyasının doğal lideri ve bölgesel bir güç merkezi haline getirmektir. İran, ilan ettiği bağımsızlık vizyonu çerçevesinde geçmiş dönemin stratejik bağlarını hızla tasfiye etmiştir. Bu doğrultuda 1921 tarihli Sovyet-İran Dostluk Anlaşması'nın kritik maddeleri ile 1959 tarihli ABD-İran Savunma Anlaşması tek taraflı olarak feshedilmiş, ayrıca CENTO (Merkezi Antlaşma Teşkilatı) üyeliğinden ayrılma kararı alınmıştır. Bu

süreçte Humeyni tarafından ABD için kullanılan "Büyük Şeytan" ve İsrail için kullanılan "Küçük Şeytan" nitelendirmeleri, kısa sürede geniş Müslüman kitleler tarafından benimsenen ideolojik birer slogana dönüşmüştür. Devrim ilkelerinin yayılmasına yönelik sert tutum ve bağlantısızlık arayışı, İran'ın uluslararası sistemde giderek yalnızlaşmasına yol açmıştır. Ancak Humeyni, tam bağımsızlığa ulaşmak için bu izolasyonun bir gereklilik olduğunu savunarak süreci ideolojik bir avantaja çevirmeye çalışmıştır. Zamanla İran-Irak Savaşı'nın getirdiği ağır maliyetler ve değişen iç dinamikler, 1983 yılından itibaren dış politikada bir paradigma değişimini zorunlu kılmıştır. Bu dönemde benimsenen "Açık Kapı" politikası, İran'ın katı izolasyonizmden vazgeçtiğinin somut bir göstergesi olmuştur. Bu yeni yaklaşımla birlikte diplomatik kanallar yeniden açılmış, devletten devlete kurulan ilişkiler sayesinde ekonomik ve ticari faaliyetlerde hızlı bir artış ivmesi yakalanmıştır (İşyar ve Taşdemir Kaderli, 2021, s. 39).

İran İslam Cumhuriyeti'nin bölgesel dış politika stratejilerinin merkezinde yer alan bir diğer kritik unsur 'Şii Hilali' (Shiite Crescent) jeopolitiğidir. İran, bu kavram çerçevesinde Lübnan'dan başlayarak Suriye, Azerbaycan, Türkiye, Irak ve Körfez hattı üzerinden Yemen'e uzanan bir nüfuz alanı tesis etmeyi hedeflemektedir.

'Şii Hilali' kavramı, ilk kez 2004 yılında Ürdün Kralı II. Abdullah tarafından verilen bir röportaj esnasında söylenilmiştir. Kral Abdullah bu kavramsallaştırma ile Sünni Arap dünyasının Irak, Suriye ve Lübnan gibi Şii nüfuzunun yoğunlaştığı bir hat üzerinden çevrelendiğine dikkat çekmiştir. Buna mukabil İran yönetimi, 'Şii Hilali' söylemini keskin bir dille reddederek bu tür ifadeleri İslam dünyasının birliğini bozmaya yönelik Batı menşeli bir dezenformasyon olarak nitelendirmiştir. İranlı yetkililer, söz konusu söylemin Müslümanlar arasına nifak tohumları ekmek amacıyla üretildiğini iddia etmişlerdir. Ancak sahadaki uygulamalar incelendiğinde, İran'ın 'Devrimin İhracı' doktriniyle paralel biçimde dini unsurları bir dış politika enstrümanı olarak kullandığı görülmektedir. Bu bağlamda İran'ın, mezhepsel dinamikleri kullanarak pragmatik ulusal çıkarlarını maksimize etmeye çalıştığı söylenebilir (Aydın, 2021, ss. 77-78).

İran'ın özellikle 2003 Irak Savaşı sonrasında Şiiilerin yönetimde etkin olmaya başlamasıyla birlikte Orta Doğu'da bir 'Şii Hilali' oluşturmaya çalıştığı yönünde çeşitli raporlar ve akademik çalışmalar yayımlanmıştır. İran yönetimi, Şii Hilali stratejisini bölgesel bir güç odağı haline gelmek adına stratejik bir fırsat olarak değerlendirmektedir. Bu politika aracılığıyla Sünni Arap devletlerinin bölgedeki etkinliğini dengelemeyi ve başta ABD olmak üzere Batılı güçlerin Orta Doğu'daki

varlığını sonlandırmayı hedeflemektedir. İran, bölge ülkelerinde Şii mezhebi temelinde kültürel, finansal, askeri ve ekonomik unsurlar vasıtasıyla nüfuz kurmaya çalışmaktadır. Bu araçları bir çevreleme stratejisi olarak kullanan İran'ın politikalarından Suudi Arabistan, Yemen, Suriye, Bahreyn, Irak, Kuveyt ve Umman gibi ülkeler doğrudan etkilenmektedir. İran'ın Şii Hilali oluşturma çabasında Kum Medreseleri ile Devrim Muhafızları Ordusu kritik bir konuma sahiptir. Diğer ülkelerdeki Şii nüfus üzerinde bir meşruiyet aracı olarak işlev gören Kum Medreseleri, bölge genelindeki Şii toplumundan yetişen din adamlarının ve siyasi figürlerin eğitildiği temel merkezdir. Bu durum, İran'ın Şii jeopolitiğini genişletmesi ve ideolojik etkisini kurumsallaştırması açısından büyük bir stratejik avantaj yaratmaktadır. Benzer şekilde bir güç unsuru olan Devrim Muhafızları da bölgedeki Şii aktörler üzerinde askeri ve operasyonel açıdan belirleyici bir rol oynamaktadır (Avcı, 2023, ss. 121-122).

'Şii Hilali' iddialarının en dikkat çekici paradokslarından birini Sünni bir hareket olan Hamas ile Şii İran arasındaki stratejik iş birliği oluşturmaktadır. Hamas-İran münasebeti, yapısal olarak Hizbullah-İran ilişkisinden keskin çizgilerle ayrılmaktadır. Hizbullah ile İran arasındaki bağ hem ideolojik hem de organik bir bütünlüğe dayanmaktadır. İran'ın Hamas'a sağladığı destek, ideolojik bir örtüşmeden ziyade pragmatik ve konjonktürel gerekçelerle şekillenmektedir. Bu durum, İran'ın bölgesel dış politikasında mezhepsel aidiyetlerin ötesinde stratejik bir gerçekçilikle hareket ettiğini teyit etmektedir (Aydoğan, 2011, s. 2).

İran yönetimi, 'Şii Hilali' doktrini vasıtasıyla uzun yıllardır ABD ve İsrail kaynaklı tehditleri kendi ulusal topraklarından uzak tutmayı başarmıştır. İran, bu strateji doğrultusunda inşa ettiği vekil güçler aracılığıyla Irak, Lübnan ve Suriye gibi kritik bölgelerde doğrudan çatışmaya girmek yerine nüfuz savaşı yürütmüştür.

Ancak İran'ın bölgesel nüfuzunu temsil eden 'Şii Hilali' hattı, ilk yapısal çatlaklarını 2019 yılında Irak topraklarında vermeye başlamıştır. Böyle ki, İran 2019 yılında Irak'ta patlak veren yaygın hükümet karşıtı protestolarda mevcut siyasi düzeni desteklemekle itham edilmiş ve İran destekli milislerin baskıcı tutumuna karşı Irak kamuoyunda güçlü bir sivil tepki doğmuştur. Irak halkı nezdinde İran'a karşı gelişen bu olumsuz algı giderek derinleşmiş ve İran'ın tüm diplomatik çabalarına rağmen 2021 seçimlerinde Şii blok iktidarı kaybetmiştir. Seçimlerin ardından Muhammed Şiya es-Sudani öncülüğünde kurulan hükümetin izlediği politikalar ve bölgesel gelişmeler neticesinde İran'ın Irak üzerindeki nüfuzu hızlı bir zayıflama sürecine girmiştir. Şii Hilali doktrini neredeyse çökme noktasına getiren olaylar zinciri ise 2023 yılının son çeyreğinde ivme kazanmıştır. 7 Ekim 2023 tarihinde Hamas'ın askerî kanadı, uzun

süredir devam eden Gazze ablukasına ve kutsal değerlere yönelik saldırılara tepki olarak İsrail'e karşı 'Aksa Tufanı' operasyonunu başlatmıştır. İsrail'in bu saldırıya karşılık olarak başlattığı geniş çaplı hareket Hamas açısından büyük bir yıkıma sebebiyet vermiş ve örgütün sivil ile askerî kanatları ağır zayıflık vermiştir. Gazze'deki süreç karşısında bir süre temkinli bir tutum sergileyen Hizbullah, İsrail ordusunun bir bölümünü kuzey sınırında tutmak ve Gazze üzerindeki baskıyı hafifletmek amacıyla 2024 yılının ortalarından itibaren İsrail'i hedef almaya başlamıştır. Buna mukabil İsrail, Lübnan'a yönelik yoğun hava saldırıları ve nokta operasyonlarla Hizbullah'ın üst düzey lider kadrosunu ve lojistik hatlarını hedef alarak örgütü yıpratmıştır. Hizbullah'ın Beyrut'taki merkezi olan Dahiye bölgesinde gerçekleştirilen operasyonlarda Hasan Nasrallah da dahil olmak üzere operasyonel liderliğin neredeyse tamamı tasfiye edilmiştir. Kara hareketi öncesinde iletişim cihazlarına yönelik siber ve fiziksel müdahalelerle örgütün yaklaşık 1.500 mensubu etkisiz hale getirilmiştir. Hamas ve Hizbullah'ın ciddi oranda güç kaybettiği bu süreçte paralel olarak İran'ın bölgedeki en stratejik müttefiki olan Esad rejimi de düşmüştür. Arap Baharı ile başlayan süreçte sarsılan Suriye yönetimi, uzun süren iç savaşın ardından kontrolü tamamen kaybetmiş ve Tahran'ın bölgesel denklemi köklü bir değişime uğramıştır (Yüksel, 2025, ss. 186-187).

İran'ın Şii Hilali doktrinine yönelik en sarsıcı darbe 2024 yılında Suriye'de Beşar Esad rejiminin çöküşü ile gerçekleşmiştir. Esad yönetiminin devrilmesiyle birlikte İran'ın bölgede milis güç devşirme ve Şii Hilali'ni konsolide etme kapasitesi büyük ölçüde ortadan kalkmıştır. Bu süreçte halihazırda bölgede varlık gösteren Hamas ve Hizbullah gibi aktörlerin saldırı kabiliyetleri de ciddi oranda sekteye uğramıştır. Ayrıca İran'ın Şii milis yapılanmaları arasında hayati bir lojistik hat teşkil eden ve 'Dara Koridoru' olarak bilinen kara yolunun kontrolünü kaybetmesi, Hizbullah'a yönelik silah sevkiyatını sürdürmesini ve bölgesel ağını beslemesini neredeyse imkânsız hale getirmiştir. Yaşanan bu gelişmeler, İran'ın Orta Doğu'daki askerî ve siyasi nüfuzunun tarihsel bir zayıflama evresine girdiğini açıkça ortaya koymaktadır (Yüksel, 2025, s. 189).

2019-2025 yılları arasında İran'ın Şii Hilali doktrininin stratejik olarak kırılması, ABD ve İsrail'in İran'a yönelik doğrudan bir askeri operasyon gerçekleştirme zeminini kolaylaştırmıştır. Bölgesel vekil güçlerin zayıflaması ve çevreleme hattının çökmesi sonucunda İran yönetimi dış tehditlere karşı daha savunmasız bir konuma gelmiştir. Bu stratejik boşluğun bir sonucu olarak 2025 yılının Mart ayında on iki gün süren İran-İsrail savaşı patlak vermiştir. Söz konusu askeri çatışma sürecinde ABD de İsrail ile koordineli bir biçimde hareket ederek İran topraklarındaki stratejik hedefleri hava

operasyonlarıyla hedef almıştır. Yaşanan bu savaş, İran'ın ileri savunma doktrininin etkisiz kalmasıyla doğrudan saldırılara maruz kaldığı yeni ve kritik bir dönemi başlatmıştır.

Tüm bu olumsuz gelişmelere rağmen İran yönetimi Irak, Suriye ve Lübnan ekseninde Şii Hilali doktrinini yeniden canlandırma gayretini sürdürmektedir. Bu stratejik hedef doğrultusunda İran devleti, 2024 yılından itibaren söz konusu bölgelerdeki nüfuzunu doğrudan büyükelçilikler ve konsolosluklar vasıtasıyla diplomatik kanallar üzerinden hayata geçirmeye çalışmaktadır. İran yönetimi, askeri ve vekalet odaklı unsurların zayıfladığı bu yeni dönemde kurumsal diplomasi araçlarını kullanarak bölgesel ağını yeniden tahkim etmeyi amaçlamaktadır.

İran'ın yurt dışındaki diplomatik temsilciliklerinin sayısına bakarsak, İran İslam Cumhuriyeti'nin ülkedeki iktidarını korumak, 'Şii Hilali' olarak adlandırdığı kalkanı yeniden canlandırmak ve 'İran'daki İslam Devrimi'ni ihraç etmek amacıyla İran'a yakın olan devletlerde daha fazla diplomatik misyon yürüttüğünü görürüz. Şöyle ki, İran'ın Irak'ın başkenti Bağdat'ta bir büyükelçiliği ve Irak'ın Kerbela, Necef, Basra ve Süleymaniye bölgelerinde ise 4 konsolosluğu bulunmaktadır. Azerbaycan'da bir büyükelçilik ve Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Nahçıvan bölgesinde bir başkonsolosluğu (İran İslam Cumhuriyeti Nahçıvan Başkonsolosluğu, t.y.). Türkiye'de bir büyükelçiliği bulunmakla birlikte, İstanbul, Erzurum ve Trabzon gibi bölgelerde toplamda 3 başkonsolosluğu, Türkmenistan'da büyükelçilikle birlikte, ülkenin güneydoğusunda, İran sınırına yakın önemli bir şehir olan Marı şehrinde bir başkonsolosluğu faaliyet gösteriyor (İran İslam Cumhuriyeti Merv Başkonsolosluğu, t.y.). Ayrıca, İran'ın Ermenistan'da büyükelçiliğin yanı sıra bir başkonsolosluğu, Pakistan'da 1 büyükelçilik ve 4 konsolosluğu, Afganistan'da ise büyükelçilikle birlikte 2 diplomatik konsolosluğu faaliyet göstermektedir. Ayrıca, İran, Lübnan, Yemen, Nijerya ve Cibuti gibi ülkelerde de vekil (proksi) güçler oluşturmak amacıyla yeniden çok ciddi diplomatik , ideolojik ve askeri faaliyetler yürütmektedir.

4.2. İran'ın Şii Hilali ve Azerbaycan.

İran'ın bölge ülkelerinde sergilediği askeri ve siyasi nüfuz yalnızca ideolojik bir genişleme tutkusu olarak değerlendirilmemelidir. Bu stratejik hamleler aslında ülkenin varlığını korumayı amaçlayan rasyonel bir realpolitik yaklaşımıdır. İran yönetimi kendisine yönelik muhtemel bir saldırıyı henüz kendi topraklarına ulaşmadan engellemek amacıyla Irak ve Suriye gibi ülkelerle birlikte Lübnan ve Yemen'de kapsamlı derin savunma hatları inşa etmiştir. Bu asimetrik savaş doktrini vasıtasıyla

İran doğrudan küresel güçlerle karşı karşıya gelmekten kaçınarak vekil aktörler aracılığıyla bölgesel rakiplerine karşı bir denge kurmaktadır. İran dış politikasında Lübnan Hizbullahı, Irak'taki Haşdi Şabi grupları ve Yemen'deki Husiler gibi oluşumlar kritik stratejik araçlar olarak değerlendirilmektedir. Tahran bu aktörler vasıtasıyla hem kendisini çevreleyen stratejik yalnızlığı aşmakta hem de hasımlarına karşı caydırıcı bir tampon kuşak inşa etmektedir. Bilhassa Batılı güçlerin ve İsrail'in askeri hakimiyetine karşılık bir dengeleme unsuru olarak kurgulanan bu "direniş eksen" stratejisi İran'ın bölgesel müdahalelerini hem gerekçelendiren hem de sürdürülebilir kılan temel mekanizmaya dönüşmüştür. Özetle İran'ın bölgedeki faaliyetleri ideolojik bir devrim yayma çabasından ziyade devletin varlıksal güvenlik ihtiyaçlarını odak noktasına alan pragmatik bir realpolitik göstergesidir.

İran, "Şii hilali" politikasını yalnızca Suriye, Irak ve Yemen gibi ülkelerle sınırlı tutmamış; aynı zamanda Azerbaycan Cumhuriyeti üzerinde nüfuz kurmak ve "İslam devrimi"ni ihraç etmek amacıyla ciddi adımlar atmıştır. Batı dünyasıyla hızla entegrasyon sürecine giren Azerbaycan'ın dış politikasına müdahale etmek isteyen İran yönetimi, dini figürler aracılığıyla Azerbaycan üzerinde baskı kurmaya çalışmıştır. Bu kapsamda, İran hükümetinde temsil edilen dini yetkili olan Fazıl Lenkerani, 2011 yılında Bakü'de yaşayan Azerbaycanlı yazar Refik Tağı'nın Şiilik aleyhindeki eleştirilerini gerekçe göstererek yazar hakkında ölüm fetvası vermiştir. Bu kararın ardından Refik Tağı, Kasım 2011'de Bakü'de kimliği belirsiz bir kişi tarafından bıçaklı saldırıya uğramış ve hayatını kaybetmiştir (Cəfərli, 2021, s. 5). Azerbaycan tarafı ise medya aracılığıyla bu cinayetten İran'ın sorumlu olduğunu belirtmiştir. Ancak devletler arasındaki ilişkilerin gerilmemesi adına Azerbaycan yönetimi, bu konuda daha yumuşak ve temkinli bir tutum sergilemek zorunda kalmıştır. 2012 yılında İran'ın, Azerbaycan'da düzenlenen 'Eurovision-2012' şarkı yarışması arifesinde Bakü yönetimine baskı yapmak amacıyla, radikal dini gruplar aracılığıyla Azerbaycan topraklarında terör eylemleri gerçekleştirmeye teşebbüs ettiği iddia edilmektedir. Azerbaycan medyasında ise bu eylemlerin Azerbaycan istihbaratı tarafından engellendiği belirtilmiştir (Qafqazinfo, 2012).

İran'ın Azerbaycan'ın gelişmesini engellemek ve ülkeyi iç sorunlarla meşgul etmek amacıyla Aralık 2015 tarihinde Bakü'nün Şii nüfusunun yoğun olduğu Nardaran kasabasında dini provokasyonlar gerçekleştirdiği iddia edilmektedir. Ancak Azerbaycan devleti Nardaran yerleşim biriminde başlayan bu kışkırtmaları kararlılıkla önlemeyi başarmış ve bu esnada iki polisini şehit vermiştir. İlginç bir şekilde bu dini kışkırtmaya tepki gösteren İranlı yetkililerden İran Meclis Başkanı Ali Laricani 'Azerbaycan'da

meydana gelen her olay bu devlete aittir' diyerek olaya mesafeli durmaya çalışırken İran Meclisi Güvenlik ve Dış Politika Komisyonu Başkan Yardımcısı Mansur Hakikapur ise Azerbaycan yetkililerinin Nardaran'daki provokatörleri bastırmasını kınamıştır (Musavat.com, 2015).

İran, Türkiye'nin Azerbaycan ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile geliştirmeye çalıştığı iş birliğini ve bölgesel nüfuzunu kısıtlamayı da hedeflemektedir. İran'ın Azerbaycan politikasındaki temel amacı, bölgede artan Türk etkisini dengelemek ve "Şii Hilali" stratejisi doğrultusunda Azerbaycan'ın mevcut laik yönetimini devrim ihracı yoluyla sarsarak İran'a bağlı dini bir hükümet kurmaktır. İran bu hedefine ulaşmak için İslam Devrimi Muhafızları Ordusu (SEPAH) aracılığıyla, Azerbaycan Cumhuriyeti vatandaşlarından oluşan "Hüseyniyyun" (Hüseynçiler) adlı bir örgüt kurmuştur. Daha önce gizli faaliyet yürüten ancak 2016 yılından itibaren varlığını resmen ilan eden bu yapı, İran'ın Azerbaycan'a karşı yürüttüğü mücadelenin temel enstrümanlarından biri haline gelmiştir (Olke.az, 2021). Bir diğer ifadeyle İran Lübnan'da yapılandığı Hizbullah ve Yemen'de kurduğu Ensarullah modellerini Hüseyniyyun teşkilatı adı altında Azerbaycan'da hayata geçirmeyi ve bu vasıta ile ülkede bir güç odağı haline gelmeyi planlamıştır. Bu örgütün temel gayesi Azerbaycan'daki laik devlet yapısını ortadan kaldırmak ve İran İslam Cumhuriyeti'nde hüküm süren dini rejimi özellikle de radikal Şii ideolojisini Azerbaycan'ın devlet sistemine entegre etmektir. Nitekim bu teşkilata üye olan ve teşkilat bünyesinde Suriye'de defalarca savaşmış olan Yunis Seferov 3 Temmuz 2018 tarihinde Azerbaycan'ın Gence şehrinin Valisi Elmar Veliyev'e suikast düzenleyerek onu başından vurmuştur. Bu olayın ardından aynı teşkilata mensup bazı kişiler Gence'de iki yüksek rütbeli polisi şehit ederek ülkede bir korku ve kaos ortamı yaratmayı hedeflemişlerdir (Modern.az, 2018). Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Güvenlik Hizmeti (DTX) tarafından Ekim 2022 tarihinde paylaşılan bilgilere göre yürütülen operasyonel soruşturma tedbirleri sonucunda "Hüseyniyyun" teşkilatı üyelerinin faaliyetleri deşifre edilmiştir. Haklarında 2018 yılından bu yana mahkeme kararıyla tutuklama tedbiri bulunan ve uluslararası arama listesinde yer alan Tohid Alim oğlu İbrahimbeyli, Rövsen Elçin oğlu Asadov, Orxan Kamran oğlu Mammadov ve Ekrem Hacızade olarak bilinen Elşad Elçin oğlu Hacıyev'in halihazırda İran'da gizlendikleri tespit edilmiştir. İran istihbarat servisleri ve SEPAH ile yakın iş birliği içerisinde olan bu şahısların aynı zamanda Ermenistan silahlı birliklerinin işgalci eylemlerine meşruiyet kazandırmak amacıyla ideolojik provokasyonlar yürüttükleri ortaya çıkarılmıştır. Örgütün liderliğini üstlenen radikal militan Tohid İbrahimbeyli 2016 yılında İran'ın Kum ve Meşhed şehirlerinde dini

eğitim alan 14 Azerbaycanlı öğrenciden oluşan "Hüseyniyyun" isimli silahlı yapılanmayı kurmuştur. Askeri eğitimden geçen bu öğrencilerin tamamı Suriye’de DEAŞ’a karşı savaşmak ve Suriye Arap Ordusu’na destek vermek üzere Şam’a gönderilmiştir (Xalqqazeti.az, 2023). Bu teşkilat Azerbaycan’da yaşayan Şiileri Azerbaycan Cumhuriyeti aleyhine kışkırtmak amacıyla sosyal medya üzerinden yoğun bir faaliyet yürütmektedir. Yapılan propagandalarda Azerbaycan’da İslam karşıtı bir hükümetin bulunduğu, ülkenin Siyonistler ve Türkiye Cumhuriyeti tarafından yönetilerek halkın ezildiği iddia edilmektedir. Ayrıca Azerbaycan’da Vehhabiliğe ve Sünniliğe uygun bir ortam sağlandığı ancak Şiilerin baskı altına alındığı yönünde iddialar yapılmaktadır. Bununla birlikte bu teşkilatın asıl dikkat çekici ve belirgin bir faaliyete geçiş süreci Azerbaycan’ın 2020 yılındaki 44 günlük İkinci Karabağ Savaşı sonucunda topraklarını işgalden kurtarmasının ardından ivme kazanmıştır.

4.3. Güney Azerbaycan Meselesi: Etnik Dinamiklerin Beka Sorunu

İran ile Rusya arasında imzalanan Gülistan (1813) ve Türkmençay (1828) Antlaşmaları Azerbaycan topraklarının bölünmesine yol açmıştır. Bu süreçte Aras Nehri’nin kuzeyinde kalan Azerbaycan toprakları, yani günümüz Azerbaycan Cumhuriyeti 'Kuzey Azerbaycan' olarak tanımlanırken Aras Nehri’nin güneyinde kalan ve günümüzde İran sınırları içerisinde yer alan Azerbaycan toprakları ise Azerbaycan Türkleri tarafından 'Güney Azerbaycan' şeklinde adlandırılmıştır.

İran’ın kuzey bölgesinde yer alan Güney Azerbaycan Türkleri yaklaşık yirmi beş milyonluk nüfuslarıyla İran genelinde Farslarla birlikte en yüksek nüfus oranına sahip topluluk konumundadır. Bununla birlikte bazı bilimsel çalışmalarda bu nüfusun otuz beş milyona kadar ulaştığına dair iddialar da mevcuttur. İran sınırları içerisinde yaşayan bu kitle Azerbaycan siyasi literatüründe 'Güney Azerbaycan' olarak adlandırılmaktadır. Güney Azerbaycan mevcut durumda İran siyasi coğrafyasının bir parçasıdır ve İran’ın resmi idari yapısında bu isimle anılan müstakil bir birim bulunmamaktadır. Ancak tarihi süreçte siyasi bir coğrafyanın adı olarak tanımlanan Güney Azerbaycan, coğrafi bakımdan Azerbaycan Cumhuriyeti ve Türkiye sınırından başlayarak yaklaşık 250,000 kilometrekarelik yüz ölçümü ile İran’ın iç kesimlerine kadar uzanmaktadır. Güney Azerbaycan bölgesi İran’ın bugünkü idari taksimatına göre Doğu Azerbaycan, Batı Azerbaycan, Erdebil, Zencan, Kazvin ve Hamedan eyaletlerini kapsamaktadır. Bunun yanı sıra Gilan, Kürdistan, İsfahan ve Fars eyaletlerinin bazı şehirleri de bu coğrafi tanımın içerisinde yer almaktadır. İran İstatistik Kurumunun 2011 yılı verilerine göre Doğu Azerbaycan, Batı Azerbaycan, Erdebil, Zencan, Kazvin ve Hamedan eyaletlerinin

toplam nüfusu 12,029,252 olarak kaydedilmiştir. Bölge nüfusunun yaklaşık yüzde 90'ını Türkler oluştururken geri kalan kısmını ise yüzde 8 ile Kürtler ve yüzde 1'erlik oranlarla Talışlar, Lorlar ve diğer etnik gruplar meydana getirmektedir. Ayrıca bölgede genel Azerbaycan Türk kimliğinin yanı sıra Şahseven, Kaçar, Karapapak, Afşar ve Kiresunlu gibi Türk toplulukları da varlıklarını sürdürmektedir (Aşırılı, 2016).

İran'da Güney Azerbaycan Türklerinin ilk milli uyanış hareketi 19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başlarına tekabül etmektedir. Öyle ki, Tahran'da 1908 yılında Meşrutiyet Fermanı ilan edildiğinde Azerbaycan Valisi Muhammed Ali Mirza bu kararın Azerbaycan'da yürürlüğe girmesine engel olmaya çalışmıştır. Bu durum üzerine Tebriz halkı ayaklanmış ve söz konusu isyanın bastırılması ancak Güney Azerbaycan'da Meşrutiyetin fiilen uygulanmasıyla mümkün olmuştur. Bu süreçte Tebriz'de kurulan 'Encümen-i Milli Tebriz' bünyesindeki yirmi Azerbaycanlı üye ile sadece siyasi meselelerle değil toplumsal sorunlarla da yakından ilgilenmiştir. Bu dönemde Tebriz'de milli bilincin gelişmesine yönelik faaliyetler hız kazanırken Türkçe eğitim veren okulların açılması süreci de ivme kazanmıştır. Ayrıca halkın ekonomik sıkıntılarını hafifletmek amacıyla fiyat denetimleri yapılmış ve yeni iş yerleri faaliyete geçirilmiştir. Bölgede güvenliği tesis etmek amacıyla Encümen-i Tebriz'e bağlı 'fedai' ve 'mücahit' olarak adlandırılan askeri birimler teşkil edilmiştir. Kısa bir süre içerisinde Güney Azerbaycan'ın fiili yönetim mercii haline gelen bu encümeni devirmek için Muhammed Ali Şah çeşitli karşı faaliyetlere girişmiştir. Güney Azerbaycan Türkleri 1905-1911 Meşrutiyet Devrimi sürecinde Settar Han (Serdar-ı Milli) liderliğinde ihtilale katılarak Azerbaycan Türklerinin aydınlanmacı ve özgürlükçü eğilimlerini güçlendirmişlerdir. Bu süreçte 1907 Anayasası ile bazı haklar elde edilmiş olsa da 1908 yılında Muhammed Ali Şah Mirza'nın İran Meclisi'ni Rus toplarıyla dağıtması meşrutiyet yanlılarına büyük zarar vermiştir. Bu baskı ortamında dahi Settar Han liderliğinde Tebriz'de örgütlenen Türkler direnişlerini kararlılıkla sürdürmüş ve bu direnişin sembolü olarak evlerine kırmızı bayraklar asmışlardır. Şah Tebriz'deki bu sivil ve askeri direnci kıramayınca diplomatik yollarla çözüm aramış ve halka başka bir devletin bayrağı altına sığınma önerisinde bulunmuştur. Settar Han ise bu öneriye 'Burada açtığımız bayrak özgürlük bayrağıdır ve bütün dünya bu bayrağın altında birleşmelidir' şeklinde tarihi bir yanıt vermiştir. Rusya bu gelişmelerden endişe duyarak Şah'a müdahale desteği teklif etmiştir. Çünkü Rusya Tebriz'deki direnişi kendi işgal planları önünde bir engel olarak görmüştür. Tebriz halkı bu süreçte Osmanlı Devleti'nden koruma talep etse de Osmanlı Devleti dönemin zorlu şartları nedeniyle yeterli desteği sağlayamamıştır. Sonuç olarak Rus baskıları neticesinde Settar Han direnişi kaybetmiş ve Rusya'nın İran üzerindeki

nüfuzu artmıştır. Rusya'nın bu bölgedeki temel endişesi Osmanlı Devleti ve Almanya ile birlikte bölgede nüfuzu artmaya başlayan ABD etkisidir. Ayrıca Almanya ve Osmanlı ittifakının İran üzerinden Hindistan Müslümanlarına ulaşma potansiyeli Rusya'yı stratejik bir korkuya sevk ederek 1915 yılında İran Azerbaycanı'nın resmen işgal edilmesine yol açmıştır. Ardından Urmiye ve Selmas arasında bir Ermeni devleti kurma çabaları yaklaşık doksan bin Azerbaycan Türkünün hayatını kaybetmesine neden olmuş ve bu durum Şeyh Muhammed Hıyabani liderliğinde yeni bir direniş hareketinin fitilini ateşlemiştir (Özdemir, 2020, ss. 365-367).

İran Azerbaycanı'nda meydana gelen milli içerikli en önemli siyasi hareketlerden biri de Şeyh Muhammed Hıyabani liderliğinde gerçekleştirilen isyandır. Bu hareket bölgedeki Türk kimliğinin siyasi bir düzleme taşınmasında ve özerklik taleplerinin dile getirilmesinde tarihi bir dönüm noktasını teşkil etmektedir.

Şeyh Muhammed Hıyabani'nin siyasette ön plana çıkması İkinci Meşrutiyet Meclisi'nde Demokrat Parti Milletvekilliği yaptığı sırada Rusya'nın vermiş olduğu ultimatoма karşı gerçekleştirdiği sert çıkış ile mümkün olmuştur. Hıyabani söz konusu konuşmasında İran topraklarında emperyalist bir gücün hakimiyetinin asla kabul edilemeyeceğini vurgulamıştır. Bir devletin toprak bütünlüğünün nasıl sağlanması gerektiği üzerinde duran Hıyabani bu bütünlüğe yönelik hiçbir ayrıştırıcı müdahalenin kabul edilmemesi gerektiğini savunmuştur. Rusya'nın dayattığı ultimatoma tartışma konusu dahi yapılamayacağını belirterek dik duruşunu sergilemiştir. Ayrıca Sebze Meydanı'nda toplanan halka hitaben yaptığı konuşmada hükümeti sert bir dille eleştirmiş ve emperyalist Rusya'ya teslim olmak yerine ölümü tercih edeceğini dile getirmiştir. Miting esnasında Dışişleri Bakanı'nın talimatıyla tutuklanmak istenmesine rağmen yakalanamayan Hıyabani bu olaydan sonra aktif siyasi mücadelesini daha kararlı bir şekilde sürdürmüştür (Yazgan, 2020, ss. 45-47).

Hıyabani 7 Nisan 1920 tarihinde halk ayaklanmasını başlatmıştır. Bu sürecin devamında 9 Nisan 1920 tarihinde İran'da Azadistan Cumhuriyeti'nin kurulduğunu ilan etmiş olsa da söz konusu isyan kısa süre içerisinde İran hükümeti tarafından bastırılmıştır. İsyanın lideri Muhammed Hıyabani çatışmalar sırasında hayatını kaybetmiş ve diğer isyancıların büyük bir çoğunluğu da idam edilmiştir. Azadistan Cumhuriyeti beş aylık kısa ömrüne rağmen İran topraklarında kurulan ilk milli Türk devleti olma özelliğini taşıması bakımından tarihi bir öneme sahip olmuştur (Özdemir, 2020, s. 367).

Güney Azerbaycan'daki milli hareketler söz konusu olduğunda zikredilmesi gereken en önemli şahsiyetlerden biri Mir Cafer Pişeveri'dir. Nitekim bu isim İran'da

Azerbaycan Milli Hükümeti'nin kurulmasında öncü rol oynayan temel şahsiyettir.

1892 yılında Güney Azerbaycan'da doğan Mir Cafer Pişeveri 1930 yılında tutuklanarak on bir yıl boyunca cezaevinde kalmıştır. Pişeveri'nin tutuklanma gerekçesi kimi kaynaklarda komünizm propagandası yapmak şeklinde belirtilse de bazı görüşler bu durumun temelinde Azerbaycan Türklerinin haklarını savunmasının yattığını vurgulamaktadır. İkinci Dünya Savaşı yıllarında Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere ve Sovyetler Birliği ordularının İran'a müdahalesi sonrasında ilan edilen genel af ile özgürlüğüne kavuşan Pişeveri Tahran'a geçmiştir. O dönemde İran'da Türkçe yayın yapmanın yasak olması nedeniyle 'Ajir' isimli Farsça bir gazete çıkararak fikirlerini yaymaya devam etmiştir. 14. dönem genel seçimlerinde Tebriz'den milletvekili seçilmesine rağmen Şah Muhammed Rıza Pehlevi'nin müdahalesi ve İran Meclisi'nin onayıyla mazbatasını reddedilmiştir. Siyasi mücadelesini meclis çatısı altında sürdürmesi engellenen Pişeveri bu gelişme üzerine faaliyetlerini doğrudan Azerbaycan sahasına kaydırma kararı almıştır. Temmuz 1945'te bir heyetle birlikte gizlice Bakü'ye giderek dönemin Sovyet Azerbaycanı lideri Mir Cafer Bağirov ile bir görüşme gerçekleştirmiştir. Bu görüşme neticesinde Azerbaycan Demokrat Fırkası'nın (ADF) kurulması ve teşkilatın liderliğine Pişeveri'nin getirilmesi üzerinde mutabakat sağlanmıştır. Nihayetinde 3 Eylül 1945 tarihinde Tebriz merkezli olarak Azerbaycan Demokrat Fırkası resmen kurulmuş ve 13 Eylül 1945'te yapılan ilk toplantıda on bir kişilik kurucular heyeti oluşturularak başkanlık makamına Pişeveri getirilmiştir (Sarısaman, 2018, s. 165-166).

Pişeveri liderliğindeki hareket Ekim 1945 tarihinde Güney Azerbaycan'ın idari kontrolünü ele geçirmek amacıyla kansız bir isyan başlatmıştır. Bu sürecin devamında 20-21 Kasım 1945 günlerinde toplanan Büyük Halk Kongresi'nde Azerbaycan'ın kendine has bir dili, milliyeti ve geleneği olduğu vurgulanarak kendi kaderini tayin etme hakkına sahip olması gerektiği ifade edilmiştir. Söz konusu kongrede Güney Azerbaycanlılar temel amaçlarının İran'dan ayrılmak olmadığını belirtmekle birlikte Azerbaycan Türklerinin ayrı bir millet olarak tanınmasını talep etmişlerdir. Ayrıca kongre bünyesinde rejim memurlarına ve jandarma kuvvetlerine karşı direnme kararı alınmıştır. Yaşanan gelişmelere müdahale etmek gayesiyle bölgeye sevk edilen İran birlikleri Sovyet güçleri tarafından Kazvin hattında durdurulmuştur. Bu sürecin ortaya çıkışı genel olarak Sovyetler Birliği'nin bir kışkırtması olarak değerlendirilmiştir. Nitekim İkinci Dünya Savaşı'nın ardından İran topraklarını terk etmek istemeyen Sovyetler Birliği bölgedeki nüfuzunu korumak adına stratejik bir fırsat yaratma çabası içerisine girmiştir. Tebriz'de 12 Aralık 1945 tarihinde Azerbaycan Milli Hükümeti ilan

edilmiş ve Mir Cafer Pişeveri bu hükümetin başbakanı seçilerek geniş kapsamlı reform hareketlerini başlatmıştır. Pişeveri'nin liderliği döneminde ana dilde eğitim resmileştirilmiş ve Tebriz Üniversitesi eğitim hayatına kazandırılmıştır. Ayrıca köylülere toprak dağıtımı yapılmış ve kadınlara seçme ve seçilme hakkı tanınmıştır. Sadece bir yıl süren bu hükümet bölgenin sosyal, kültürel ve ekonomik yapısını köklü bir biçimde değiştirmeyi başarmıştır. Ancak 1946 yılının sonuna doğru uluslararası siyasi dengelerin değişmesi ve Sovyet birliklerinin İran'dan çekilmesi Milli Hükümeti savunmasız bir durumda bırakmıştır. 1946 yılının Aralık ayında merkezi İran ordusunun Tebriz'e girmesiyle birlikte Milli Hükümet düşmüş ve Pişeveri binlerce taraftarıyla birlikte Sovyet Azerbaycanı'na göç etmek zorunda kalmıştır. Siyasi faaliyetlerine sürgünde de ara vermeyen Pişeveri 11 Haziran 1947 tarihinde Gence'den Bakü'ye dönerken şüpheli bir trafik kazası geçirmiştir. Hastaneye kaldırılmasına rağmen gizemli koşullar altında hayatını kaybeden Pişeveri Bakü'de toprağa verilmiştir (Sarısaman, 2021, ss. 472-476).

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Aralık 1991'de bağımsızlığını ilan etmesinin ardından Azerbaycan Türkleri gerek İran'da gerekse yeni kurulan diğer cumhuriyetlerde siyasi, kültürel ve entelektüel alanlarda etkin faaliyetler yürütmeye başlamışlardır. Bu süreçte ortak kimliklerini ifade etmek amacıyla çeşitli girişimlerde bulunan Azerbaycanlılar bağımsızlığın etkisiyle kendi kök kimliklerini keşfetme ve tanımlama yoluna gitmişlerdir. İran'da yaşayan Güney Azerbaycanlıların büyük bir çoğunluğu kuzeyde yeni bir Azerbaycan devletinin kurulmasını büyük bir heyecanla desteklemiştir. Özellikle 20 Ocak 1990 tarihinde Sovyet ordusu tarafından Bakü'de gerçekleştirilen ve yaklaşık 130 Azerbaycan Türkünün hayatını kaybettiği katliam Güney Azerbaycan'da da derin bir yankı uyandırmıştır. Kuzey ve güney bölgelerindeki Türk toplulukları arasındaki akraba ziyaretlerinin bu katliamdan sadece birkaç hafta sonrasına denk gelmesi Güney Azerbaycan Türkleri arasında büyük bir toplumsal dalgalanmaya yol açmıştır. Bu gelişmeler Tahran yönetimi nezdinde Kafkasya bölgesindeki duruma dair yeni tehdit algılamalarının oluşmasına sebebiyet vermiştir. Kuzey ve Güney Azerbaycan arasındaki ilişkilerin güçlenmesinden ve artan milli taleplerden endişe duyan Tahran hükümeti Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bazı bölgesel sorunlarında Rus ve Ermeni tezlerine yakın bir tutum sergilemeye başlamıştır (Erkan, 2023, s. 849). Tüm bu gelişmeler ışığında 20. yüzyılın sonlarında Sovyetler Birliği'nin çöküşünün hem yeni bağımsızlık kazanan Azerbaycan Cumhuriyeti'nde hem de İran'ın kuzeyinde yaşayan Azerbaycan Türkleri arasında milli uyanış sürecini tetiklemiştir.

1990'lı yıllardan itibaren İran'da Azerbaycan Türklerinin milliyetçilik bilincinin

gelişimini etkileyen kritik süreçler yaşanmıştır. Özellikle 1999 yılından itibaren düzenlenmeye başlanan Babek Kalesi Gösterileri ile 2006 yılında İran devletinin resmi haber ajansı IRNA'ya bağlı İran-ı Cuma gazetesinde yayımlanan ve Türkleri aşağılamak amacıyla kullanılan "hamamböceği" karikatürü gibi olaylar, İran'daki Azerbaycan Türklerinin milli uyanış sürecini büyük ölçüde hızlandırmıştır (Demirtürk, 2020, ss. 348-349).

1991 yılında Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını kazanması, İran'daki Azerbaycan Türkleri için siyasi bir ufuk açmış ve bu süreçte milli hakları savunan çeşitli siyasi oluşumlar ortaya çıkmıştır. Bahsi geçen dönemde kurulan önemli teşkilatlar şu şekilde sıralanabilir:

Güney Azerbaycan Milli Uyanış Hareketi: Güney Azerbaycan'daki bağımsızlık mücadelesinin öncü yapılarından biri olan Güney Azerbaycan Milli Uyanış Hareketi (GAMOH), 1995 yılında Türklük bilinci temelinde Mahmut Ali Çehregani'nin liderliğinde hayata geçirilmiştir. Hareket, temel misyonunu Güney Azerbaycan Türklerini bir araya getirerek milli birliği tesis etmek ve halkın kendi kaderini tayin etme (self-determinasyon) hakkını kazanmasını sağlamak olarak belirlemiştir. GAMOH lideri Mahmut Ali Çehregani'nin 1996 yılı seçimlerinde aldığı 600.000 oy, kendisinin İran Türkçülüğünün en güçlü temsilcisi olarak öne çıkmasını sağlamıştır. Bu siyasi başarı İran yönetimi tarafından ciddi bir tehdit olarak algılanmış ve Çehregani çeşitli iddialarla defalarca tutuklanmıştır. Hareketin merkezi yönetime karşı daha sert ve uzlaşmaz bir çizgi benimsemesinde, dönemin İran Cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi'nin ana dilde eğitim ve diğer reform sözlerini yerine getirmemesi belirleyici olmuştur. Başlangıçta mevcut sorunların çözümü için İran yönetimiyle iş birliği zeminini arayan GAMOH, reform vaatlerinin karşılıksız kalması üzerine muhalefet dozunu artırmıştır. Bu süreçte Çehregani 2002 yılından itibaren Türkiye ve ABD başta olmak üzere pek çok ülkeyi ziyaret ederek hareketin faaliyetlerini uluslararası bir boyuta taşımıştır. Bu yurt dışı temasları İran tarafından "ajanlık" suçlamalarına dayanak gösterilse de hareketin taleplerinin ABD'nin bölge politikalarıyla örtüştüğü söylenebilir. Öte yandan İran'daki Türk nüfusun gerçekleştirebileceği olası bir bağımsızlıkçı hareketin, İran devleti için herhangi bir dış müdahaleden çok daha büyük bir endişe kaynağı olduğu değerlendirilmektedir (Demirtürk, 2020, ss. 351-352).

Dünya Azerbaycanlılarının Haklarını Müdafie Komitesi (DÜNAZHAK): Kısa adı DÜNAZHAK olan bu kuruluş, temel çalışma alanını insan hakları ve çevresel sorunlar olarak belirlemiştir. Örgütün öncelikli hedefi, Güney Azerbaycan Türklerinin maruz kaldığı sosyopolitik meseleleri uluslararası kamuoyuna ve küresel platformlara

taşımadır. Akademik literatürde bu yapının, benzer amaçlarla kurulan diğer organizasyonlara kıyasla daha efektif bir faaliyet yürüttüğü vurgulanmaktadır (Erkan, 2023, s. 854).

Güney Azerbaycan İstiklal Partisi (GAİP): GAİP, İran'daki mevcut baskı mekanizmalarının ortadan kalkması durumunda, ülkedeki tüm etnik grupların doğal bir süreçle kendi bağımsızlıklarını ilan etme yoluna gideceğine inanmaktadır. Mevcut İslam yönetiminin demokratik reformlar konusundaki girişimlerini yüzeysel ve yetersiz bulan parti, bu eksikliğin yapısal bir sorun olduğunu savunmaktadır. Bu bağlamda GAİP, İran'daki baskın Fars milliyetçiliğine karşı tek gerçekçi alternatifin, etnik toplulukların bağımsızlık mücadeleleri olduğu görüşünü benimsemektedir. Partinin gelecek projeksiyonu ve devlet tasarımı şu temel ilkeler üzerine kuruludur:

Bağımsız Devlet Hedefi: Tarihi köklere dayanan topraklarda tam bağımsız bir devlet kurmak temel amaçtır.

Siyasi Geçiş Süreci: Özgürlüğün kazanılmasının ardından geçici bir yönetim kurulması, hükümet yapısının demokratik seçimlerle şekillendirilmesi ve anayasanın referandum yoluyla halkın onayına sunulması planlanmaktadır.

Devlet Modeli: Yeni kurulacak devletin resmi dilinin Azerbaycan Türkçesi olması, yönetim biçiminin ise inanç ve düşünce özgürlüğünü esas alan laik bir cumhuriyet yapısında olması hedeflenmektedir.

GAİP, siyasi hedeflerini geniş kitlelere duyurmak ve ideolojik programını yaygınlaştırmak amacıyla, operasyonlarını ABD'nin Chicago kenti ile Azerbaycan'ın başkenti Bakü üzerinden yürüten Günaz TV kanalını stratejik bir araç olarak kullanmaktadır. Güney Azerbaycan Türklerinin milli meselelerine odaklanan ve bu alanda yayın yapan yegane televizyon kanalı olma vasfını taşıyan Günaz TV, hareketin toplumsal tabanla kurduğu bağda merkezi bir role sahiptir (Güney Azerbaycan İstiklal Partisi Merkezi Şurası [GAİP MŞ], 2004).

Tüm bunlara rağmen İran yönetimi, ülkede yaşayan Azerbaycan Türklerine tam hak ve özgürlüklerin tanınmasının ayrılıkçı hareketleri tetikleyeceği endişesini taşımaktadır. Öte yandan Azerbaycan Cumhuriyeti, resmi düzeyde İran'ın toprak bütünlüğüne her zaman saygı duyduğunu kararlılıkla beyan etmektedir. Azerbaycan, uzun yıllar boyunca kendi toprak bütünlüğü sorunuyla mücadele etmiş bir devlet olarak uluslararası sınırların dokunulmazlığını dış politikasının temel ilkesi kabul etmiş ve bu nedenle hiçbir zaman resmi olarak ayrılıkçı söylemlere destek vermemiştir. Buna karşın Azerbaycan, İran'daki soydaşlarının temel hakları konusunda zaman zaman desteğini ifade ederek onların ana dilde eğitim alma, milli ve kültürel kimliklerini yaşatma

haklarının vazgeçilmez olduğunu vurgulamıştır. Bu bağlamda iki ülke arasında dönemsel gerginlikler yaşansa da aslen Tebriz Türkü olan Mesud Pezeşkiyan'ın 5 Temmuz 2024 tarihinde İran Cumhurbaşkanı seçilmesi, ikili ilişkilerdeki bu gergin atmosferin yerini belirli bir yumuşamaya bırakmasına vesile olmuştur.

4.4. İran'ın Ermenistan Tercih

18.10.1991 tarihinde bağımsızlığına kavuşan Azerbaycan Cumhuriyeti, Ermenistan ile savaş halinde olması nedeniyle diğer komşu devletlerle mümkün olduğunca dostane komşuluk ilişkileri kurmaya çalışmıştır. Bunun sonucunda Azerbaycan'ın dış politikasında İran'a her zaman özel bir önem ve ilgi gösterilmiştir. Ancak modern Azerbaycan-İran ilişkilerinin tarihi 1991 öncesine dayanmaktadır. İran-Azerbaycan ilişkileri SSCB'nin var olduğu dönemde başlamıştır. İran İslam devriminden sonra İran'da komünistlere yönelik baskı, SSCB ile İran arasındaki ilişkileri gerginleştirmişti. Kasım 1981'de İran Meclis Başkanı Haşimi Rafsancani, Azerbaycan'ın SSCB'den ayrılması halinde bağımsızlığını resmen tanıyacakları yönünde açıklama yapmıştı. Bu nedenle İranlı araştırmacılar, İran'ın Azerbaycan'ın bağımsızlığını resmi olarak tanıyan ilk ülke olduğunu söylüyorlar. Bu nedenle İran'da iki ülke arasındaki ilişkilerin yeni dönemi, İran Parlamentosu Başkanı Haşimi-Rafsancani'nin 1981 tarihli açıklamasından hesaplanmaktadır. O dönemde Haşimi-Rafsancani ülkenin lideri olmadığından bu açıklama Azerbaycan tarafından resmi olarak tanınma olarak kabul edilmiyor (Həmid, 2019). Resmi kabul edersek Azerbaycan-İran ilişkilerinin tarihi Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ilk cumhurbaşkanı Ayaz Mutallibov döneminde başlamıştır (Azerbaycan Cumhuriyeti Tahran Büyükelçiliği, t.y.). 19 Mayıs 1990'da Azerbaycan SSC'de cumhurbaşkanı pozisyonu oluşturuldu ve bu göreve Ayaz Mutallibov atandı. Ayaz Mutallibov bu görevi sırasında Ağustos 1991'de İran'a resmi bir ziyarette bulundu. Bu ziyaret, Azerbaycan tarafından ülke cumhurbaşkanının ilk resmi ziyareti olarak değerlendiriliyor. 18 Ekim 1991'de Azerbaycan Parlamentosu'nun Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığının restorasyonuna ilişkin açıklamasının ardından ülkeyi resmi ziyaretle ziyaret eden ilk devlet yetkilisi İran Dışişleri Bakanı Ali Ekber Velayeti oldu. Velayeti, resmi görüşmelerde İslam Konferansı Örgütü'ne üyelik konusunda Azerbaycan'a desteğini dile getirmiş ve bu görüşmeler sırasında iki ülke arasında çok sayıda işbirliği anlaşması imzalanmıştır. Bu müzakerelerden birkaç gün sonra Azerbaycan İslam Konferansı Örgütü'ne katıldı. Bu örgüte üye olmakla Azerbaycan yeniden bağımsızlık tarihinde ilk kez uluslararası bir örgüte üye oluyordu. Bu ziyaretten birkaç gün sonra İran, 4 Ocak

1992’de Bakü’de konsolosluğunu açtı (Nusretoğlu ve Alizade, 2022, ss. 133-134).

Azerbaycan, İran İslam Cumhuriyeti için stratejik bir öneme sahiptir. İran’ın kuzey komşusu olan Azerbaycan ile İran, 765 kilometrelik kara sınırını ve Hazar Denizi kıyılarını paylaşmaktadır. Ayrıca Azerbaycan’ın Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti ile olan kara yolu bağlantısı, zorunlu olarak İran toprakları üzerinden sağlanmaktadır. Bu iki devlet, tarih boyunca ortak kültürel ve dini değerleri paylaşmıştır. Her iki ülke halkının büyük bir kısmı Şii mezhebine bağlıdır. Özellikle 16. yüzyılda Safevi Hanedanlığı’nın 1501’de Şiiliği resmi devlet mezhebi ilan etmesiyle İslam ve Türk dünyası mezhepsel olarak ikiye ayrılmıştır. Bugün dahi Azerbaycan Cumhuriyeti nüfusunun büyük bir çoğunluğu Şii inancına mensuptur (Sapmaz, 2022, s. 20). Fakat Azerbaycan’daki Türklerin büyük bir kısmı Şii mezhebinden değildir. Tahran’ın Kafkasya’ya yönelik dış siyasetinin temelinde jeopolitik kaygılar yatmaktadır ve bu siyaset, güvenlik ile ekonomik çıkarlar öncelenerek belirlenir. İran’ın Güney Kafkasya politikası; hem ülkedeki büyük Azerbaycan Türkü nüfusunun yol açtığı iç sınırlamalar hem de ABD ve İsrail ile yaşadığı çatışmacı ilişkiler tarafından doğrudan etkilenmektedir (Sapmaz, 2022, ss. 20-21).

Azerbaycan Cumhuriyeti’nin 1991 yılında bağımsızlığını kazanmasını müteakip İran yönetimi, başlangıçta tarihî, dinî ve kültürel bağlar ekseninde Azerbaycan’ı doğal bir müttefik olarak addetmiştir. Benzer bir yaklaşımla Bakü de İran’ı hem stratejik bir ortak hem de Dağlık Karabağ sorununun çözümünde kendi lehine hareket edebilecek potansiyel bir arabulucu şeklinde değerlendirmekteydi. Ne var ki Azerbaycan’ın bağımsızlık ilanı, İran siyasi eliti içerisinde ciddi bir tereddüt dalgasına yol açmıştır. Karar vericilerin bir kısmı, Azerbaycan’ın tarihsel düzlemde İran toprağı olduğu tezi üzerinden ülkenin İran ile entegrasyonunu savunurken diğer bir kesim bu yaklaşıma kesin bir tavırla karşı çıkmıştır. (Sapmaz, 2022, s. 22).

Sovyetler Birliği’nin dağılmasının ardından İran’ın Güney Kafkasya stratejisinde Ermenistan ile yakın ilişkiler kurması temel bir dış politika tercihi haline gelmiştir. Bu tercihin arka planında özellikle Güney Azerbaycan meselesi ve bölgedeki Türk etnik yapısının İran’ın toprak bütünlüğü üzerinde oluşturabileceği muhtemel tehditler yer almaktadır. Tahran yönetimi 1991 yılından itibaren belirginleşen Kuzey ve Güney Azerbaycan kavramsallaştırmasının yarattığı jeopolitik gerilimden derin endişe duymaya başlamıştır. Bu doğrultuda İran bölgedeki güç dengesini korumak adına Azerbaycan karşısında Ermenistan’ı stratejik bir dengeleyici unsur olarak konumlandırmıştır. İran’ın kuzey eyaletlerini tanımlayan Güney Azerbaycan tabiri sadece coğrafi bir terim olmanın ötesine geçerek iki Azerbaycan’ın birleşmesi

senaryolarını gündeme getirmektedir. Söz konusu siyasi tartışmalar İran'ın bölgesel güvenlik algısını doğrudan etkilemiş ve ülkeyi Ermenistan ile daha sıkı bağlar kurmaya sevk etmiştir. Bu güvenlik mülahazaları neticesinde taraflar arasındaki ilişkiler oldukça hızlı ilerlemiştir. Öyle ki iki ülke Ermenistan'ın bağımsızlığını kazanmasından kısa bir süre sonra 1992 yılında kapsamlı bir dostluk ve ekonomik iş birliği anlaşması imzalayarak stratejik ortaklığın temellerini atmışlardır (Karadağ, 2019, s. 2).

1991 yılı sonrasında Karabağ Savaşı ekseninde gelişen süreçte İran'ın bölgesel tercihlerini Ermenistan lehine kullanması, tecrit edilmiş bir konumda bulunan Ermenistan devleti için hem ekonomik hem de siyasi açıdan hayati bir nefes borusu işlevi görmüştür. Tahran yönetiminin bu stratejik yaklaşımı, bölgesel izolasyonla karşı karşıya kalan Erivan'ın dış dünyaya eklenmesine ve ekonomik sürdürülebilirliğini korumasına imkân tanımıştır.

Ermenistan'ın dış dünyaya açılım stratejisinde ve ekonomik sürdürülebilirliğini sağlama noktasında İran, hayati bir transit koridor işlevi görmektedir. Ermenistan devleti için İran ile kurulan ilişkilerin mahiyeti, tarihsel arka planın ötesinde güncel jeopolitik kısıtlamalar ve ekonomik zorunluluklar ekseninde tanımlanmaktadır. Özellikle sınır bağlantılarının niceliksel yetersizliği ve alternatif ulaşım güzergâhlarına erişimde karşılaşılan yapısal engeller, İran'ı Ermenistan açısından stratejik bir çıkış kapısı ve vazgeçilmez bir lojistik hat haline getirmektedir. Bu çerçevede İran, Ermenistan'ın dış ticaret faaliyetlerinin devamlılığı ve bölgesel entegrasyon potansiyelinin geliştirilmesi süreçlerinde işlevsel bir paydaş olarak konumlanmaktadır. Diğer taraftan bu ilişkinin doğası klasik bir askeri veya siyasi ittifak modelinden ziyade, karşılıklı bağımlılık ve jeopolitik tamamlayıcılık prensipleri üzerine inşa edilmektedir. Mevcut konjonktürde iki ülke arasındaki etkileşim, bölgesel izolasyonun aşılması ve ulusal çıkarların maksimize edilmesi hedefiyle pragmatik bir zeminde sürdürülmektedir (Gasımlı, 2026, s. 4).

Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanmasını takip eden süreçte benimsediği devlet modeli ve dış politika tercihleri, İran'ın Güney Kafkasya stratejisinde Ermenistan'a öncelik vermesinde belirleyici bir rol oynamıştır. Azerbaycan nüfusunun çoğunluğunun Şii mezhebine mensup olmasına rağmen ülkenin teokratik bir yapı yerine dünyevi ve seküler bir devlet modelini tercih etmesi, Tahran yönetimi tarafından ideolojik bir mesafe olarak algılanmıştır. Özellikle 1992-1993 yıllarında Azerbaycan'da devlet nezdinde yükselen Türk milliyetçiliği söylemleri ve rotanın Türkiye'ye çevrilmesi, İran'ın bölgedeki jeopolitik kaygılarını derinleştirmiştir. Tahran, Bakü'deki bu milliyetçi eğilimlerin kendi sınırlarındaki etnik yapıyı tetikleyebileceği endişesiyle

Azerbaycan'ın bölgesel nüfuzunu dengelemek istemiştir. Bu stratejik mülahazalar sonucunda İran, Azerbaycan karşısında Ermenistan'ı destekleyerek bölgedeki politik etkisini sürdürmeyi ve kendisine yönelik olası riskleri minimize etmeyi hedeflemiştir. Nitekim Dağlık Karabağ meselesi bağlamında Azerbaycan ile Ermenistan arasında sıcak çatışmaların yaşanması, İran'ın Güney Kafkasya politikasını köklü bir değişime uğratmış ve bu sorun iki ülke ilişkileri açısından kritik bir sınav niteliği taşımıştır. İran, söz konusu savaş sürecinde tarafsızlığını ilan etmesine ve Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan toprağı olduğunu teyit etmesine rağmen Ermenistan'a gizli ekonomik yardımlarını sürdürmüştür. Bu durum, Azerbaycan kamuoyunda ciddi bir rahatsızlık ve güven bunalımı yaratmıştır (Cornell, 2005, s. 38). Diğer bir deyişle İran, nüfusunun yarısına yakını Şii ve Müslüman olan Azerbaycan'a Birinci Karabağ Savaşı sırasında askeri ve insani destek sağlarken, aynı dönemde Ermenistan'a örtülü destek vermekten de geri durmamıştır. İran'ın Birinci Karabağ Savaşı ve Karabağ'ın işgal altında olduğu süreçteki Güney Kafkasya politikası, Brüksel merkezli Avrupa Stratejik İstihbarat ve Güvenlik Merkezi (ESISC) tarafından hazırlanan raporlarda kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır. Söz konusu merkezin analistleri, İran ile Ermenistan arasındaki ittifakın temel amacının Washington'dan Bakü'ye uzanan jeopolitik eksenini engellemek olduğunu belirtmiştir. Bu bağlamda Ermenistan, Azerbaycan topraklarını işgal etmesinin ardından Türkiye ve Azerbaycan tarafından uygulanan ekonomik ablukanın etkisini hafifletmeye çalışmıştır. İran ise Ermenistan üzerinden, Batı'nın nükleer programını durdurmak amacıyla uyguladığı yaptırımların etkisinden kurtulmayı hedeflemiş ve bu stratejiyi halen sürdürdüğü iddia edilmiştir. Özetle Tahran yönetimi, Paşinyan dönemine kadar Ermenistan ile kurduğu bu ittifakı kullanarak ABD ve Avrupa Birliği'nin Kafkasya'daki nüfuzunu sınırlamaya çalışırken, aynı zamanda bölgesel rakipleri olarak gördüğü İsrail ve Türkiye'nin etkinliğine karşı da bir engel teşkil etmeyi amaçlamıştır (Alizadeh 2021, ss. 112-114).

Kısacası İran, Birinci Karabağ Savaşı sırasında ve Karabağ'ın işgal altında olduğu süreçte sözde arabuluculuk tekliflerinde bulunsa da bu çatışmada stratejik bir tarafsızlık sergilemiş ve her iki Güney Kafkasya devletinden de azami ölçüde faydalanmaya çalışmıştır. Ancak İran'ın Azerbaycan karşıtı tutumu Birinci Karabağ Savaşı ile sınırlı kalmamıştır. Karabağ'ın Ermenistan işgali altında bulunduğu 1994-2020 yılları arasında İran'ın, Azerbaycan'ın ayrılmaz bir parçası olan bu toprakları kendi istihbarat teşkilatlarına yasadışı finansman sağlamak ve kaçakçılık faaliyetlerini yürütmek amacıyla bir geçiş noktası olarak kullandığı da iddia edilmektedir. İkinci Karabağ Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan veriler doğrultusunda, Azerbaycan toprakları işgal

altındayken İran menşeli istihbarat kuruluşlarının bölgede uyuşturucu hammaddesi yetiştirip ticaretini yaptığı ve işgal süresince yaklaşık yüz İranlı şirketin ayrılıkçı rejime hizmet verdiği iddia edilmiştir (İsmayılov, 2021). İran, bölgesel bir çekim merkezi haline gelen bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'nin varlığından derin bir endişe duymaktadır. Zira bu durumun, kendi sınırları içerisinde yaşayan Azerbaycan Türkleri arasındaki etnik kimlik bilincini ve ulusal farkındalığı güçlendirmesinden çekinmektedir. Bu sebeple Tahran yönetimi, İkinci Karabağ Savaşı'nın sona ermesine kadar geçen süreçte, Azerbaycan-Ermenistan çatışmasında resmi düzlemde tarafsız olduğunu ifade etmeyi sürdürmüştür (Sapmaz,2022, s. 24).

İran'ın Azerbaycan Cumhuriyeti'ne yönelik olumsuz tutumunun en somut göstergelerinden biri, Bakü'nün 2020 yılında topraklarını Ermenistan işgalinden kurtarmak amacıyla başlattığı ve 44 gün süren İkinci Karabağ Savaşı sürecinde yaşanmıştır. Azerbaycan topraklarının otuz yılı aşkın bir süre boyunca işgal altında kalmasına rağmen Tahran yönetimi bu süreçte Ermenistan üzerinde hiçbir caydırıcı baskı uygulamamıştır. İran'ın Ermenistan ile kurduğu bu yakın ilişkiler, Azerbaycan'da yaşayan Şii kesimlerin bir kısmında dahi Tahran'a karşı ciddi bir öfke birikmesine yol açmıştır. 27 Eylül 2020 tarihinde başlayan savaşın ilk aşamasında İran tarafı, ihtilafın barışçıl yöntemlerle çözülmesi gerektiğini vurgulayarak taraflara ateşkes çağrısında bulunmuştur. Nitekim İran, Azerbaycan ordusunun topraklarını hızla işgalden kurtardığını görünce sınır birliklerini yasa dışı bir şekilde Azerbaycan'ın İran sınırındaki Zengilan ilçesine konuşlandırmıştır. İran bu eylemiyle Azerbaycan'ın toprak bütünlüğüne yönelik hukuksuz tutumunu açıkça ortaya koymuştur. İkinci Karabağ Savaşı sırasında Zengilan ilçesine giren İran askerleri, önceden beton bariyerler yerleştirerek Azerbaycan birliklerinin ilerleyiş güzergahını kapatmıştır. Bu esnada Azerbaycanlı komutanlar İranlı mevkiidatlarıyla müzakereler yürütmüş olsa da İran askerleri savaşan Azerbaycan ordusuna geçiş imkanı tanımamıştır. Savaş halinde olan ve bölgesel gerginliğin tırmanmasını istemeyen Azerbaycan tarafı, Zengilan'ın Soltanlı köyüne doğru 14 kilometre geri çekilmek durumunda kalmıştır. İran'ın gerçekleştirdiği bu provokasyon sonucunda Azerbaycan ordusu, Ermeni işgali altındaki Zengilan ilçesini ancak birkaç günlük bir gecikmeyle kurtarabilmiştir (Kucera, 2021). Bunun yanı sıra, İkinci Karabağ Savaşı esnasında Azerbaycan topraklarına yasa dışı yollarla giren İran ordusunun, savaşın devam ettiği süreçte Ermenistan ordusu tarafından yanlışlıkla İran köylerine ateş açılmasına karşı sessiz kalması da oldukça dikkat çekicidir (Hüseyni, 2022). İkinci Karabağ Savaşı'nı yakından takip eden İran'ın, savaşın Azerbaycan'ın zaferiyle sonuçlanacağına kanaat getirmesi üzerine, İranlı yetkililer Karabağ'ın

Azerbaycan'a ait olduğu konusunda bir dizi açıklama yapmak zorunda kaldı. Böyle ki, 3 Kasım 2020'de, savaşın Azerbaycan lehine döndüğü gören İran'ın dini lideri Seyyid Ali Hamaney'in Azerbaycan'ın otuz yıldır işgal altında bulunan topraklarını geri alma hakkını destekleyen açıklamaları, Tahran'ın uyguladığı "bekle-gör" politikasının bir sonucu olarak, sahadaki değişen duruma uyum sağlama girişimi şeklinde değerlendirilmiştir. 44 gün süren İkinci Karabağ Savaşı esnasında Gürcistan'ın hava sahasını silah sevkiyatına kapatmasıyla birlikte, Rusya'dan Hazar Denizi yoluyla İran'a ulaştırılan askeri araçların Ermenistan'a nakledildiği yönündeki haberler dünya medyasında geniş yer bulmuştur. İran Dışışleri Bakanlığı ise yaptığı resmi açıklama ile söz konusu iddiaların asılsız olduğunu savunmuştur. Savaş sürecinde İran'ın Doğu Azerbaycan Eyaleti Vali Yardımcısı, Ermenistan'ın Rusya Federasyonu'ndan tedarik ettiği askeri teçhizatı taşımayan "KAMAZ" marka tırların geçişinin, kamuoyundaki "hatalı algıları" önlemek amacıyla durdurulduğunu ifade etmiştir. Bu açıklamaların hemen ardından İran, Suriye kaynaklı cihatçı grupların Azerbaycan saflarında savaşmak üzere kasıtlı olarak bölgeye getirildiği yönünde bir dezenformasyon stratejisi izlemeye başlamıştır. Azerbaycan, Ermenistan ve Rusya devlet başkanları arasında 10 Kasım 2020 tarihinde imzalanan ve Azerbaycan'ın mutlak zaferiyle sonuçlanan üçlü bildirinin ardından Rus barış gücü birlikleri ile 60 Türk askerinin Karabağ'a intikali, İran açısından bölgedeki siyasi ve diplomatik bir başarısızlık olarak telakki edilmiştir (Sapmaz, 2022, s. 30).

İki ülke arasındaki siyasi ilişkilerin odaklandığı bir diğer kritik alan, İran ve Azerbaycan'ın benimsediği farklı ideolojiler oluşturmaktadır. Adından da anlaşılacağı gibi İran, teokratik bir devlet olan İslam Cumhuriyeti'dir. Buna karşın Azerbaycan ise laik bir devlet yapısına sahiptir. Günümüzde Azerbaycan, İran'ın 'İslam ihracı' politikasının başlıca hedeflerinden biri konumundadır. Ancak Azerbaycan yönetimi, İran'ın "İslam ihracı" politikasını kendi ulusal çıkarları ve devlet yapısı için bir tehdit olarak görmektedir. Bu nedenle devlet kaydı bulunmayan tüm dini medrese ve kursları kapatmıştır. İran, Azerbaycan tarafından yasaklanan Tahran yanlısı Azerbaycan İslam Partisi'ni siyasi ve finansal açıdan desteklemiştir. Bakü Ağır Ceza Mahkemesi, Azerbaycan İslam Partisi lideri Movsum Samedov'u, aralarında terörizmin de bulunduğu çeşitli suçlardan dolayı hapse mahkûm etmiştir. Bakü Eğitim Müdürlüğü tarafından Aralık 2011'de okullarda başörtüsü konusunda bazı kısıtlamalar getirilmiştir. İran'daki bazı dini liderler, söz konusu yasağın Azerbaycan'ın İslam tarihi ile bağdaşmadığını kamuoyu önünde açıkça ileri sürerek Bakü yönetimini suçlamışlardır. İran, Azerbaycan'da faaliyetleri yasaklanmış olan Tahran yanlısı Azerbaycan İslam

Partisi'ne hem siyasi hem de finansal destek sağlarken, Bakü Ağır Ceza Mahkemesi buna karşılık partinin lideri Mövsum Samedov'u terörizm de dahil olmak üzere çeşitli suçlardan hapis cezasına mahkûm etmiştir (Mia.az, 2011).

İran ve Azerbaycan, güvenlik alanında benimsedikleri ittifaklar ve motivasyonlar kapsamında da önemli farklılıklar ve karşıt yönelimler sergilemektedir; bu durum Tahran ve Bakü arasındaki ilişkilerin sürekli gergin seyretmesine yol açmaktadır. Zira her iki devlet de farklı ve birbirine zıt güç merkezlerine yönelmektedirler. İran, kendisine yönelik ABD ve İsrail kaynaklı tehditleri dengelemek amacıyla Rusya ve Çin gibi güçlerle yakın ilişkiler kurarak bir karşı denge politikası izlemektedir. Diğer yandan Azerbaycan ise, en büyük güvenlik sorunu olan Dağlık Karabağ meselesini çözme hedefiyle Türkiye ve İsrail ile stratejik ilişkilerini derinleştirmektedir. Aynı zamanda, Batı dünyası, özellikle ABD ile Moskova arasında hassas bir denge politikası yürütmektedir. Bakü'nün bahsi geçen devletlerle kurduğu siyasi, askerî, ekonomik ve teknolojik işbirliği ileri bir seviyede bulunmaktadır.

Tahran'ın Bakü'den algıladığı en büyük ve en yakın tehdit, Azerbaycan topraklarının ABD ve İsrail tarafından askeri amaçlarla kullanılması veya bu ülkelerin bölgeye askeri yığınak yapmasıdır. İran açısından Azerbaycan'ın ABD ve İsrail ile geliştirdiği yakın ilişkiler temel bir sorun teşkil etmektedir. İran'ın bu kaygılarını gidermek amacıyla Azerbaycan ve İran, 2005 yılında bir anlaşma imzalayarak üçüncü devletlerin saldırı amaçlı eylemlerine karşı birbirlerinin topraklarını kullandırmamayı taahhüt etmişlerdir. Ayrıca 2007 yılında Hazar Denizi'ne kıyıdaş beş ülkenin yayımladığı Tahran Deklarasyonu ile kıyıdaş devletlerin, diğer bir kıyıdaş devlete saldırı amacıyla kendi topraklarını kullandırmayacağı ilkesi resmen duyurulmuştur. Azerbaycan bir yandan İran'ın nükleer programına yönelik tarafsız bir tutum sergilerken, diğer yandan İsrail ile askeri ve teknolojik ilişkilerini geliştirme hakkına sahip olduğunu savunmaktadır. Bu doğrultuda İlham Aliyev yönetimi, İsrail'den 1,6 milyar dolar değerinde askeri teçhizat alımı için kapsamlı bir anlaşma imzalamıştır. Bu anlaşma İran tarafından büyük bir tepkiyle karşılanmış; Tahran, Bakü'yü ABD ve İsrail ile iş birliğini artırarak İran'a karşı muhtemel bir saldırıya zemin hazırlamakla suçlamıştır. İki devlet arasındaki ilişkileri daha da gerginleştiren olaylar arasında; Azerbaycan'da İran istihbarat servisiyle bağlantılı terör hücrelerinin çökertilmesi ve devlet kurumlarının resmi internet sitelerine yönelik siber saldırılar yer almaktadır. Örneğin; Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı, İletişim Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı ve Anayasa Mahkemesi gibi kritik devlet kurumlarının internet siteleri 16 Ocak 2011'de siber saldırıya uğramıştır. Bu sitelere saldırıyı düzenleyenler tarafından Azerbaycan

makamlarını "Yahudilere hizmet etmekle" suçlayan notlar bırakılmıştır. Söz konusu korsanların bu siber saldırıları İran üzerinden gerçekleştirdikleri iddia edilmiştir (Sapmaz, 2022, s. 28).

İki ülke arasındaki siyasi ilişkilerin odaklandığı üçüncü boyut ise Hazar Denizi'nin yasal statüsünün belirlenmesi sorunuydu. Sovyetler Birliği'nin çöküşüyle birlikte, Hazar Denizi havzasında Rusya ve İran'ın yanı sıra üç yeni egemen kıyıdaş devlet Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan ortaya çıkmıştır.

Buna karşılık İran, Hazar Denizi'nin statüsü konusunda SSCB ile 1921 ve 1940 yıllarında imzalanan anlaşmaların geçerli olmasını talep etmiştir. Uluslararası hukuka göre Hazar Denizi'nin yasal statüsü, kıyıdaş devletlerin ortak bir karara varmasıyla belirlenmek zorundaydı. Bazı kıyıdaş devletler kendi aralarında ikili anlaşmalar imzalamış olsalar da uzun bir süre boyunca tüm kıyıdaş ülkelerin üzerinde uzlaştığı kapsamlı bir anlaşma sağlanamamıştır (Ceferov, 2023, ss. 90-91). Temmuz 2001'de İran savaş gemileri ve uçaklarının Hazar Denizi'nde, İran sınırına yakın bölgede petrol araması yapan Azerbaycan unsurlarına müdahale etmesi iki devleti savaşın eşiğine getirmiştir. 23 Temmuz 2001 tarihinde İran savaş uçakları BP/Amoco şirketine ait petrol arama gemisini taciz etmiştir. Aynı gün bir İran savaş gemisi Azerbaycan karasularına girerek "Jeofizik-3" adlı arama gemisini bölgeyi terk etmemesi halinde ateş açmakla tehdit etmiştir. Bu gelişme üzerine Türkiye hızla harekete geçmiştir. Ankara, dönemin Genelkurmay Başkanı Orgeneral Hüseyin Kıvrıkoğlu'nun 25 Ağustos 2001'de Azerbaycan'ı ziyaret edeceğini ve bu ziyarete 10 adet F-16 savaş uçağı ile "Türk Yıldızları" akrobasi timinin eşlik edeceğini duyurmuştur. Ziyaret sırasında Türk Yıldızları, Bakü ve Hazar Denizi üzerinde 22 dakikalık bir gösteri uçuşu yapmıştır. Böylece Türkiye, Azerbaycan Cumhuriyeti tehdit altına girdiğinde Bakü'nün yanında yer alacağını İran'a net bir şekilde göstermiştir (Aliyev, 2001).

Azerbaycan ve ABD, Ağustos 2003 ve Şubat 2004 tarihlerinde Hazar Denizi'nde ortak tatbikatlar düzenlemiştir. Bu tatbikatların ardından İran, Azerbaycan'ı Hazar Denizi'ni silahlandırmakla suçlamıştır. İran, genel olarak Hazar Denizi tabanının her kıyıdaş ülkeye eşit olarak %20 pay düşecek şekilde bölünmesi tezini savunmuştur. Ancak, 2003 yılında Azerbaycan, Rusya Federasyonu (RF) ve Kazakistan arasında imzalanan anlaşma ile orta hat ilkesi çerçevesinde Hazar Denizi tabanının %18,7'si RF'ye, %19,5'i Azerbaycan'a ve %29,6'sı Kazakistan'a bırakılmıştır. Anlaşmayı kabul etmeyen İran'a düşen pay ise %13,8 olarak hesaplanmıştır (Sapmaz, 2022, s. 26).

İran, özellikle Azerbaycan'ın zengin petrol yataklarının bulunduğu bölgeleri de kapsayacak şekilde daha fazla enerji kaynağına ulaşmak amacıyla Hazar Denizi'nde her

ülkeye eşit %20'lik pay verilmesi iddiasında ısrarcı bir tutum sergilemiştir. Tahran, kendisine düşen payı artırmak ve bu iddiasını desteklemek için bir dizi provokatif ve tartışmalı işler yaptığı iddia edilmektedir. Örneğin İranlı bilim insanları, deniz tabanındaki potansiyel kaynakları belirlemek amacıyla Hazar Denizi'nin güney sularında tek taraflı araştırmalar yapmaya başlamıştır. İran hükümeti, öncelikle Azerbaycan'ın Hazar Havzası'ndaki petrolünü temel alan ve 2006 yılında faaliyete geçen Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) petrol boru hattı projesine şiddetle karşı çıkmıştır. Tahran yönetimi bu projeye muhalefet etmiştir çünkü BTC hattı, Hazar enerji kaynaklarının dünya pazarlarına ulaştırılmasında İran topraklarını bypass ederek alternatif bir güzergâh oluşturmuştur. Bu boru hattı, İran'ın bölgedeki stratejik transit ülke olma özelliğini ve enerji ticaretinden elde edeceği potansiyel gelirleri kaybetmesi anlamına geldiği için Tahran tarafından jeopolitik bir yenilgi olarak algılanmıştır. İran'ın tüm karşı çıkışlarına ve diplomatik girişimlerine rağmen proje başarıyla hayata geçirilmiştir. Bu durum, İran'ın enerji koridorları üzerindeki bölgesel etkisini azaltan önemli bir gelişme olarak kayda geçmiştir. İran ve Azerbaycan arasındaki, Hazar Denizi'nin yasal statüsüne ilişkin uzun süredir devam eden görüş ayrılıkları, 12 Ağustos 2018 tarihinde önemli bir dönüm noktasına ulaşmıştır. Hazar Denizi'ne kıyısı olan tüm devletlerin yani Azerbaycan, İran, Kazakistan, Rusya Federasyonu ve Türkmenistan'nın katılımıyla imzalanan Hazar Denizi Hukuki Statüsü Sözleşmesi, bu sorunu büyük ölçüde ortadan kaldırmıştır. Varılan bu anlaşmaya göre, her kıyıdaş devletin 15 deniz mili genişliğindeki alanda tam egemenliğe sahip olması, bu alanın bitiminden itibaren ek 10 deniz mili genişliğindeki alanda ise münhasıran balıkçılık faaliyeti yürütebilmesi kabul edilmiştir. Geriye kalan deniz alanı ise, tüm kıyıdaş devletlerin ortak kullanımına açık, tarafsız bir bölge olarak belirlenmiştir. Bu uzlaş, bölgedeki jeopolitik gerilimi azaltarak, Hazar Denizi kaynaklarının paylaşımı konusunda yeni bir çerçeve oluşturmuştur.

İran İslam Cumhuriyeti'nin Azerbaycan'a yönelik iniş çıkışlı ve kafa karıştırıcı tutumunu anlamak için, İran'ı farklı dönemlerde yöneten cumhurbaşkanlarına bakmak da gerekir. Zira İran'da bütün yetkiler dini liderde toplanmış olmasına rağmen, İran cumhurbaşkanları da Azerbaycan-İran ilişkilerinin düzenlenmesinde önemli rol oynamışlardır.

1989-1997 yılları arasında İran İslam Cumhuriyeti'nin cumhurbaşkanlığını yapan ve İran'ın dördüncü cumhurbaşkanı olan Ekber Haşimi Rafsancani döneminde İran, Azerbaycan'a yönelik olarak özellikle şu temel politikaları uyguladı:

Ekonomik Etkileşim: Uluslararası yaptırımlar altında olan İran İslam Cumhuriyeti,

Ekber Haşimi Rafsancani döneminde Azerbaycan ile ekonomik ilişkilere önem vermiş ve ekonomisini Azerbaycan üzerinden çeşitlendirmeye çalışmıştır. Rafsancani hükümeti, Azerbaycan ile ekonomik etkileşim ve işbirliği potansiyelinin maksimize edilmesine yönelik politikalar izlemiştir. Ekber Haşimi Rafsancani döneminde İran, Azerbaycan ile ticaret, ulaştırma ve enerji projeleri alanında bir dizi anlaşma imzaladı. İran, Ekber Haşimi Rafsancani'nin cumhurbaşkanlığı döneminde Azerbaycan'ın Hazar Denizi'ndeki enerji kaynaklarına erişime çalışmış ve bu kaynakların dünya pazarlarına ulaştırılmasında transit ülke rolü oynamaya çalışmıştır (Olcott, 2000, ss. 112-118).

İran'ın Milliyetçilik ve laiklik yönünde beliren endişeleri: Ekber Haşimi Rafsancani'nin cumhurbaşkanlığı döneminde İran'ın kuzey sınırlarında laik ve milliyetçi bir Azerbaycan Cumhuriyeti devletinin bulunmaması İran'da ciddi hoşnutsuzluğa yol açmıştı. 1990'lı yıllarda Azerbaycan'da "Türk" milliyetçiliğinin hızla yayılmasından endişe eden İran'daki Rafsancani hükümeti, bu hareketin İran'da yaşayan Azerbaycan Türklerini kışkırtacağından endişe ediyor ve Azerbaycan'daki milliyetçi hareketleri İran'ın ulusal güvenliğine yönelik ciddi bir tehdit olarak görüyordu (Fuller, 1991, ss. 33-38). Rafsancani döneminde İran devleti, Azerbaycan ve Türkiye'de yükselen milliyetçi tehditlerin önüne geçmek için Azerbaycan ve Türkiye ile dengeli politikalar izlemeye başlamış, İran'da yaşayan farklı milletlerin dini bir kimlik altında birleşebilmesi için İran içinde Şii mezhebine bağlı dini propagandayı güçlendirmiştir.

Kültürel ve mezhepsel yakınlığı kullanma politikası: Rafsancani döneminde İran, Azerbaycan Cumhuriyeti vatandaşlarının yarısının Şii olmasından yararlanarak Azerbaycan'a nüfuz etmeye çalışmıştır. Yani İran gizli servisleri, Şiiliğin merkezi olan ve İran topraklarında bulunan Kum kentine dini eğitim almak için gelen binlerce Azerbaycan vatandaşını Azerbaycan aleyhine casusluk yapmak üzere örgütlemiş ve bu kişiler aracılığıyla ülkede dini kışkırtmalar yaparak Azerbaycan yetkililerine baskı yapmaya çalışmıştır. Açıkça belirtmek gerekirse, İran'ın İran'daki İslam devrimini Azerbaycan'a ihraç etme isteği Rafsancani döneminde başlamıştır.

Net bir ifadeyle söylemek gerekirse Hâşimi Rafsancani'nin cumhurbaşkanlığı döneminde Azerbaycan-İran ilişkileri oldukça çalkantılı bir süreçten geçmiştir. Ekonomik açıdan iyileşme gösteren Azerbaycan-İran ilişkileri Karabağ sorunu, laiklik ve milliyetçilik kaygıları ile bölgesel rekabet gibi faktörler nedeniyle siyasi açıdan ciddi gerginliklere sahne olmuştur.

2 Ağustos 1997 ile 3 Ağustos 2005 tarihleri arasında İran İslam Cumhuriyeti'nin beşinci Cumhurbaşkanı olarak görev yapan Seyyid Muhammed Hatemi döneminde,

İran'ın Azerbaycan politikası şu şekildeydi:

Muhammed Hatemi'nin iktidara gelişi, İran dış politikasında devrimci idealizmden pragmatik realizme geçişin bir simgesi olmuştur. Bu dönemde komşu ülkelerle 'gerginliği giderme' politikasını benimseyen Hatemi, Azerbaycan ile ilişkilerin normalleştirilmesine odaklanmıştır (Ehteshami, 2002, ss. 283-285). Muhammed Hatemi'nin başkanlık dönemi İran dış politikasında diyalog ve bölgesel istikrarın ön plana çıktığı bir süreci ifade eder. Bu dönemde Tahran yönetimi Azerbaycan ile ilişkilerini önceki yıllara oranla daha yapıcı bir zemine oturtmaya çalışmıştır. Hatemi özellikle kendi küresel vizyonu olan Medeniyetler Diyalogu stratejisini Azerbaycan ile olan münasebetlerine de yansıtmıştır. Bu yaklaşım sonucunda iki ülke arasındaki gerginlikler yerini karşılıklı iş birliği arayışlarına bırakmıştır. Kültürel alanda yaşanan reformcu açılımlar sayesinde İran'ın kuzeyindeki eyaletlerde Azerbaycan Türkçesiyle yayın yapan basın kuruluşlarında ciddi bir artış görülmüştür. Hatemi döneminde bu bölgede otuza yakın gazete ve dergi yayın hayatına başlayarak kültürel etkileşime katkı sağlamıştır. Ancak 2000'li yılların başına gelindiğinde bu yayın kuruluşlarının büyük bir kısmı muhafazakar kanadın baskıları sonucunda yeniden kapatılmıştır. Bu durum reformcu hükümet ile sistemin yerleşik yapıları arasındaki görüş ayrılıklarını da göz önüne sermiştir (Shaffer, 2002, ss. 187-189). Muhammed Hatemi döneminde İran yönetimi Azerbaycan ile ilişkilerini yumuşatmak için çeşitli adımlar atmıştır. Ancak bu yakınlaşma çabalarına rağmen Tahran yönetiminin Karabağ konusunda Azerbaycan'ın beklentilerini tam olarak desteklemekten kaçındığı iddia edilmektedir. Bu durumun en somut örneği Mayıs 2002 tarihinde Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev ile İran Cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi arasında gerçekleşen zirve toplantısında yaşanmıştır. Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev, görüşme sırasında İranlı mevkidaşından Karabağ'ı işgal eden Ermenistan'ı 'işgalci' olarak nitelendirmesini istemiştir. Muhammed Hatemi ise bu talebe karşılık, 'Ne Ermenistan İsrail'dir, ne de Azerbaycan Filistin'dir' diyerek Ermenistan'ı işgalci olarak tanımlamaktan kaçınmıştır (Həsənlı, 2025). Hatemi döneminde İran, Karabağ ihtilafında Ermenistan ile kurduğu stratejik iş birliğini sürdürürken, eş zamanlı olarak Azerbaycan nezdinde 'tarafsız arabulucu' rolünü pekiştirmeyi hedeflemiştir. Buna karşın, Tahran ile Erivan arasındaki derinleşen enerji ve ticari ilişkiler, İran'ın bu tarafsızlık iddiasının Azerbaycan kamuoyunda ciddi bir güven kaybına uğramasına yol açmıştır (Hunter, 2004, ss. 344-346).

4 Temmuz 2005'te yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerinin ikinci turunu kazanan Mahmud Ahmedinejad, İran'ın 6. Cumhurbaşkanı seçilmiştir. 5 Ağustos 2013 tarihine

kadar bu görevde kalan Ahmedinejad'ın döneminde, İran'ın dış politikasında köklü değişiklikler yaşanmıştır. Bu dönem; sert söylemler, nükleer programdaki ısrar ve Batı ile ilişkilerdeki yüksek gerilim ile tanımlanmaktadır. Ahmedinejad döneminde İran, sert bir dış politika izlemeye başlamıştır. Nükleer programdaki kararlılık, Batı ile yaşanan gerginlikler, İsrail'e yönelik radikal söylem ve tutumlar, Irak, Suriye ve Lübnan'daki Şii gruplara verilen destek ile artan mezhepsel gerilimler, Latin Amerika ve Asya'ya açılım politikaları bu dönemin temel unsurları haline gelmiştir. Bu politikaların sonucunda İran'ın uluslararası alandaki izolasyonu artmış; Birleşmiş Milletler ve diğer uluslararası kuruluşlarca uygulanan ekonomik yaptırımlar neticesinde ülkenin dış politikadaki imajı zedelenmiştir. Ahmedinejad döneminde İran'ın Azerbaycan'a yönelik geleneksel tutumunda olumlu bir değişim yaşanmamış, aksine Azerbaycan'a karşı sert bir politika izlenmeye başlanmıştır.

Mahmud Ahmedinejad döneminde İran hükümeti, İran İslam Cumhuriyeti'nin 20 milyondan fazla vatandaşını oluşturan Azerbaycan Türklerine yönelik kültürel ve siyasi kısıtlamaları artırmıştır. Nitekim Hatemi döneminde Güney Azerbaycan eyaletlerinde açılan birçok Azerbaycan Türkçesi gazete ve dernek, Ahmedinejad döneminde kapatılmıştır. İran yönetiminin bu baskıları, zaman zaman Azerbaycan Türklerinin kitlesel protestolar düzenlemesine yol açmıştır. Bu tepkilerin en büyüğü ise 2006 yılındaki 'Karikatür Krizi'dir. 2006 yılında resmi haber ajansı IRNA'ya bağlı *İran-ı Cuma* gazetesinde yayımlanan 'hamam böceği' karikatürü, Azerbaycan Türklerini hedef alan aşağılayıcı unsurlar içerdiği gerekçesiyle büyük bir infiale ve Güney Azerbaycan Türklerinin yoğun tepkisine neden olmuştur (Demirtürk, 2020, s.349). Azerbaycan Türklerine yönelik alenen aşağılayıcı yazı ve çizimlerin yayımlanması, İran'daki Güney Azerbaycan Türkleri için bardağı taşıran son damla olmuştur. Söz konusu başkaldırı, İran'daki Türk nüfusunun gücünü ve etkisini uluslararası düzeyde gözler önüne seren bir dönüm noktası olarak değerlendirilmiştir. Ayaklanmanın fitili ilk olarak üniversite öğrencileri arasında ateşlense de, hareket kısa sürede genç liderlerin öncülüğünde geniş kitlelere yayılmıştır. İran'ı sarsan bu protestolarda göstericiler, hükümetin Türklere yönelik aşağılayıcı yayınlara müsaade etmemesi gerektiğini yüksek sesle dile getirirken, Türk ve Azerbaycan kimliklerine saygı gösterilmesi taleplerini kararlılıkla yinelemişlerdir. Gösterileri bastırmakta yetersiz kalan hükümet, bu protestoları bir 'Amerikan komplosu' olarak niteleyerek şiddete başvurmuştur (Yılmaz, 2017, ss. 49-50). Eylemler, ancak İran İçişleri Bakanlığı ile Kültür ve İrşad Bakanlığı'nın resmi olarak özür dilemesiyle yatıştırılabilmektedir. İran'daki Azerbaycan Türklerinin gerçekleştirdiği bu protestolar Azerbaycan Cumhuriyeti medyasından güçlü bir destek

görmüş; İran'daki Türklerin hakları meselesi Azerbaycan Parlamentosu'nda da kapsamlı tartışmalara yol açmıştır.

Kısaca özetlemek gerekirse Mahmud Ahmedinejad'ın cumhurbaşkanlığı dönemi, İran'daki Azerbaycan Türkleri için kültürel ve siyasi kısıtlamaların yoğunlaştığı bir devre olarak kayda geçmiştir. Ahmedinejad'ın ulusalcı ve merkezîyetçi yaklaşımları, Azerbaycan Türklerinin kültürel kimliklerini koruma ve siyasi haklarını talep etme mücadelesini daha da zorlaştırmıştır. Bunun yanı sıra, İran'ın bu dönemde Azerbaycan'a yönelik izlediği giderek artan baskıcı politika, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin İran'dan uzaklaşmasına ve Batı'ya daha fazla yakınlaşmasına neden olmuştur. Ahmedinejad döneminde İran'ın izlediği sert politikalar, ülkenin ağır uluslararası yaptırımlara maruz kalmasına yol açmıştır. Tüm bunların yanı sıra, 2011 yılında Arap dünyasında 'Arap Baharı' adıyla başlayan siyasi çalkantılar İran ekonomisine darbe vurmuş; bu durum, İran'ın dini liderliğini uluslararası toplumda daha ılımlı bir duruş sergileyen bir ismi yeni cumhurbaşkanı olarak belirlemek zorunda bırakmıştır.

İran'da Ağustos 2013'te Mahmud Ahmedinejad'ın yerine Hasan Ruhani Cumhurbaşkanı seçilmiş ve 2021'e kadar 8 yıl iktidarda kaldı. İran'da asıl otorite, güç cumhurbaşkanında değil, İran'ın dini liderinde olduğundan, Hasan Ruhani döneminde İran'ın dış politikasında ciddi bir değişiklik olmadı, ancak bazı yumuşamalar ve diyaloglar yaşandı. Hasan Ruhani döneminde İran, Azerbaycan'a karşı açıkça agresif bir politika sergilemese de Azerbaycan Cumhuriyeti'ne yönelik stratejik tutumunda köklü bir değişiklik yaşanmamıştır. İran bu dönemde, Azerbaycan ile ekonomik ilişkilerini genişletmeye daha fazla ilgi göstermiştir. Ancak Ruhani'nin cumhurbaşkanlığı süresince Azerbaycan, işgal altındaki Karabağ toprakları konusunda Tahran'dan beklediği yeterli desteği bulamamıştır. Bunun en somut örneği, Nisan 2016'da Ermenistan ile Azerbaycan arasında yaşanan 'Dört Günlük Savaş'tır. Çatışmalar başlar başlamaz İran tarafı, Karabağ'ın Azerbaycan toprağı olduğunu vurgulamaktan kaçınmış; bunun yerine her iki tarafa da savaşı durdurma çağrısında bulunmuştur. Nisan 2016'daki çatışmaların ardından İran, Azerbaycan'ın topraklarını kurtarma konusundaki kararlılığını görmüş ve Bakü'nün İsrail'den silah satın almasını gerekçe göstererek Haziran 2016'da Ermenistan ile vize rejimini tamamen kaldırmıştır (Musavat, 2016). Ancak tüm bu gelişmelere rağmen, 2020 yılında Azerbaycan'ın 44 gün süren İkinci Karabağ Savaşı ile topraklarını işgalden kurtarması ve bölgede ortaya çıkan yeni jeopolitik gerçekler, İran'ı Azerbaycan ile müzakere masasına oturmaya mecbur bırakmıştır. Buna karşın, Hasan Ruhani hükümeti görev süresi boyunca Azerbaycan-

İsrail askeri ilişkilerine dair endişelerini sıklıkla dile getirmiş ve bu ilişkilerin İran'ın aleyhine olduğu yönündeki iddialarını sürdürerek Azerbaycan üzerinde siyasi baskı kurmaya çalışmıştır (Alagöz, 2021). Hasan Ruhani'nin cumhurbaşkanlığı döneminde İran'ın Azerbaycan politikasını kısaca özetlemek gerekirse; bu süreçte iki ülke arasındaki ekonomik ilişkiler gelişme gösterse de siyasi ilişkiler oldukça karmaşık ve inişli çıkışlı bir dönemden geçmiştir.

Ağustos 2021'de muhafazakâr kimliğiyle bilinen Seyyid İbrahim Reisi, selefi Hasan Ruhani'nin ardından İran Cumhurbaşkanı seçilmiştir. 19 Mayıs 2024 tarihine kadar İran İslam Cumhuriyeti'ni yöneten Seyyid İbrahim Reisi döneminde, İran dış politikasında şu stratejik adımlar atılmıştır:

Seyyid İbrahim Reisi'nin cumhurbaşkanlığı döneminde İran İslam Cumhuriyeti 'Doğu'ya Bakış' olarak adlandırılan stratejik bir politika izlemiştir. Diğer bir ifadeyle İbrahim Reisi yönetimi Çin ve Rusya ile daha derin bir yakınlaşma içerisine girmiştir. Bu stratejinin bir sonucu olarak İran İslam Cumhuriyeti 17 Eylül 2021 tarihinde Şanghay İşbirliği Örgütü'ne tam üye olarak kabul edilmiştir (Anadolu Ajansı, 2021). Bu stratejik hamlelerle yetinmeyen İran İslam Cumhuriyeti 24 Ağustos 2023 tarihinde BRICS topluluğuna da tam üye olarak kabul edilmiştir. Söz konusu üyelik süreci İbrahim Reisi yönetiminin küresel Güney ve yükselen ekonomilerle entegrasyon çabalarının bir parçası olarak değerlendirilmektedir (Aslanlı, 2023). Seyyid İbrahim Reisi'nin cumhurbaşkanlığı döneminde İran'da etnik azınlıklara ve Fars olmayan halklara yönelik haklar veya yetkiler konusunda herhangi bir iyileştirme yapılmamıştır. Reisi yönetimi bu süreçte Rusya ile stratejik bir yakınlaşma sergilemiş ve Rusya-Ukrayna savaşı sırasında insansız hava araçlarını Rusya'ya tedarik etmiştir. Ayrıca İran bu dönemde Irak, Suriye, Lübnan ve Yemen'deki Şii müttefiklerine yönelik askeri ve siyasi desteğini önemli ölçüde artırmıştır (BBC Türkçe, 2022). Seyyid İbrahim Reisi'nin cumhurbaşkanlığı döneminde İran İslam Cumhuriyeti Azerbaycan Cumhuriyeti'ne karşı oldukça özel bir tavır sergilemiştir. Nitekim Seyyid İbrahim Reisi döneminde Zengezur Koridoru meselesinin ortaya çıkması İran'ı ciddi şekilde kaygılandırmış ve İran-Azerbaycan ilişkilerinin gerilmesine yol açmıştır. Reisi döneminde Azerbaycan ile Ermenistan arasında gündemde olan Zengezur Koridoru meselesi İran'ı çok endişelendirmiş ve İran bu konudaki endişesini açıkça dile getirmiştir. Nitekim 2023 yılında Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ile bir araya gelen İbrahim Reisi Zengezur Koridoru'nun 'NATO'nun bölgedeki varlığının önünü açacağını' belirterek bu projeden duydukları rahatsızlığı vurgulamıştır (BBC Türkçe, 2023).

İbrahim Reisi döneminde İran'ın, Azerbaycan'ın Karabağ'ı işgalden kurtarıp

İkinci Karabağ Savaşı'ndan sonra yeni bir siyasi gerçeklik yarattığını kabul etmek istemeyerek 'Azerbaycan'ın İran'ı izlemek için Karabağ'a İsrail istihbaratı yerleştirdiği' yönünde asılsız ve iftira niteliğinde haberler yaydığı iddia edilmektedir. Konu, Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in İran'ın asılsız iddialarına yanıt vermek ve İran'dan İsrail'in Azerbaycan'ın Karabağ bölgesindeki askeri veya istihbarat varlığına ilişkin kanıt talep etmek üzere İran sınırındaki Karabağ'ın Cebail ilçesini ziyaret etmesine kadar varmıştır (BBC Azeri, 2021). İbrahim Reisi döneminde İran Azerbaycan'ı daha çok medya aracılığıyla tehdit etmiş ve Azerbaycan Cumhuriyeti'ne karşı bir dizi iddiada bulunmuştur. Çok da uzun olmayan Reisi dönemi Mayıs 2024'te İbrahim Reisi'nin Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ile İran-Azerbaycan sınırında yaptığı görüşmeden döndüğü sırada İran'da geçirdiği helikopter kazasında hayatını kaybetmesiyle sona ermiştir. Net olarak belirtilirse İbrahim Reisi döneminde İran-Azerbaycan ilişkileri ciddi bir gerginlik dönemi yaşamış ve iki ülke arasında bir soğuma süreci başlamıştır.

Uçak kazasında hayatını kaybeden İbrahim Reisi'nin yerine 28 Temmuz 2024'te İran halkının oyuyla Azerbaycan Türkü Mesud Pezeşkiyan getirilmiştir. Mesud Pezeşkiyan dönemi, Azerbaycan ve İran arasındaki ilişkilerin ağırlıklı olarak ekonomik iş birliği süreci şeklinde tanımlandığı bir dönemdir. Nitekim Pezeşkiyan'ın iktidara gelmesinin ardından iki ülke arasındaki ticari ilişkilerde %33 oranında bir artış kaydedilmiştir (Azadi, 2024). Bu bağlamda 2024-2025 yılları, Azerbaycan ile İran arasındaki ekonomik bağların canlanması ve ticaret hacminin genişlemesiyle birlikte stratejik ulaşım projelerinin hayata geçirilmesiyle karakterize edilmektedir. Söz konusu dönem itibarıyla iki ülke arasındaki münasebetler "yeni bir gelişim aşamasına" adım atmıştır.

5. ÜÇÜNÜ AKTÖRLER

5.1. Türkiye-Azerbaycan Stratejik Eksen

Azerbaycan-İran ilişkilerinde Türkiye'nin etkisini incelemek için Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politikasında bu iki ülkeye yönelik yaklaşımını analiz etmek gerekmektedir. Türkiye'nin İran'a yönelik realpolitik yaklaşımı duygusal veya ideolojik bir temelden ziyade somut jeopolitik, ekonomik ve güvenlik çıkarlarına dayanmaktadır. Bu durum iki ülke arasında ne tam bir dostluk ne de açık bir düşmanlık olduğu anlamına gelir. Bunun yerine Türkiye hem tarihi ve kültürel bağlarını korurken hem de bölgesel güç dengesini ve kendi ulusal çıkarlarını gözetken ve karşılıklı faydaya odaklanan bir politika izlemektedir. Türkiye'nin İran politikasını şekillendiren başlıca temel unsurlar şunlardır:

5.1.1. Bölgesel İstikrar

Türkiye, Suriye ve Irak gibi istikrarsız komşu ülkelerde karşılaşılan güvenlik sorunlarına karşı İran ile işbirliği yapmayı tercih etmektedir. Türkiye, İran ile özellikle sınır güvenliği ve terörle mücadele alanlarında işbirliği yapmaktadır. Lakin bu işbirliğine rağmen hem Türkiye, İran'ın bölgedeki nüfuzunu artırma politikalarından dolayı İran'a tam güvenmemekte hem de İran, Türkiye'nin bir NATO üyesi olması nedeniyle Türkiye'ye tam bir güven duymamaktadır (Sinkaya, 2016, ss. 89-90).

5.1.2. Ekonomik İlişkiler

Yaptırımların baskısı altındaki İran, Türkiye ile olan ekonomik bağlarını hayati bir öneme sahip görmektedir. Türkiye için kritik bir enerji ve ticaret ortağı olan İran, özellikle doğal gaz tedariki konusunda temel bir rol oynamaktadır. Türkiye bu ticari ilişkiler aracılığıyla kendi enerji güvenliğini garanti altına almayı hedeflerken, İran ise bu iş birliği sayesinde maruz kaldığı uluslararası ambargoların ekonomik etkilerini hafifletmeyi amaçlamaktadır. Uzun yıllar boyunca Türkiye'nin ikinci en büyük doğal gaz tedarikçisi konumunda olan İran ile Türkiye, bir dönem yüksek gaz fiyatları nedeniyle Uluslararası Tahkim Mahkemesi'nde karşı karşıya gelmiştir. Ancak bu hukuki sürece rağmen iki ülke arasındaki enerji iş birliği devam etmiş ve 2024 yılında gaz ihracat hacmi daha da artış göstermiştir. Türkiye, enerji arz güvenliğini sağlamak amacıyla doğal gaz kaynaklarını çeşitlendirme stratejisini kararlılıkla sürdürmektedir.

Bu kapsamda yeni boru hattı projelerini hayata geçirerek Azerbaycan ve Rusya'dan ithal ettiği gaz miktarını artırmıştır. Bu stratejik hamlelerin bir sonucu olarak, daha önce ikinci sırada yer alan İran, Türkiye'nin gaz tedarikçileri arasında üçüncü sıraya gerilemiştir. Aynı zamanda Türkiye'den Orta Asya'ya gerçekleştirilen kara ticareti, İran sınırından geçen TIR'lar vasıtasıyla sürdürülmektedir. Bu sınırın kapanması, Türkiye'nin ticari faaliyetlerine ciddi bir darbe vurma riski taşımaktadır (BBC Türkçe, 2025).

5.1.3. Batı Dünyası ile İlişkiler

Türkiye, bir yandan Batı ittifakının bir parçası olmasına rağmen, diğer yandan Batı'nın İran'a yönelik uyguladığı yaptırımlar konusunda oldukça hassas ve bağımsız bir duruş sergilemektedir. Bu yaptırımlara açık ve tam bir destek vermekten kaçınan Türkiye, bununla birlikte söz konusu kısıtlamalara karşı hiçbir zaman doğrudan bir tepki de göstermemektedir.

Türkiye, İran'ın bölgedeki mezhepçi politikaları ve nükleer programı gibi hususlar nedeniyle bu devlete karşı daima mesafeli durmuş ve Orta Doğu'da İran ile rekabet halinde olmuştur. Sonuç olarak Türkiye'nin İran'a yönelik realpolitik yaklaşımı denge üzerine inşa edilmiştir. Yani ne tam bir stratejik müttefiklik ne de açık bir düşmanlık söz konusu olmuştur. Türkiye bir yandan ekonomik ve güvenlik çıkarlarını maksimize ederken, diğer yandan İran ile iş birliği yaparak bölgesel istikrarsızlığın yayılmasını önlemeye çalışmaktadır. Bu dinamik ilişki, küresel ve bölgesel konjonktürdeki değişikliklere göre sürekli olarak yeniden şekillenmektedir.

Ancak İran'dan farklı olarak Türkiye, Azerbaycan'a yönelik tamamen farklı bir politika izlemektedir. İki ülke yetkilileri tarafından sık sık dile getirilen; etnik, tarihsel ve kültürel bağları ön plana çıkaran 'Bir Millet, İki Devlet' söylemi, ikili ilişkilerin temel ilkesini teşkil etmektedir. Türkiye ile Azerbaycan ilişkilerinin dostluk, güven ve kardeşlik prensibine dayandığını ifade eden bu söylem, aynı zamanda iki ülke halkları arasındaki iş, dil ve kader birliğinin bir yansımasıdır (Ekşi, 2009, s. 98). Türkiye, Azerbaycan'ın bağımsızlığını 9 Kasım 1991 tarihinde tanımıştır. İki ülke arasındaki diplomatik ilişkiler ise 14 Ocak 1992 tarihinde kurulmuştur. Türkiye, Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanıyan ilk devlettir. Türkiye Cumhuriyeti'nin Azerbaycan Cumhuriyeti'ndeki Büyükelçiliği 1992 yılının Ocak ayında, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Türkiye Cumhuriyeti'ndeki Büyükelçiliği ise 1992 yılının Ağustos ayında açılmıştır (Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi [ARXİN] , 2024).

Azerbaycan-Türkiye İlişkileri "Tek millet, iki devlet" söylemi yalnızca duygusal bir retorik olmanın ötesinde askerî ittifaklar, ekonomik koridorlar ve kültürel iş birliğiyle desteklenen somut bir stratejik doktrindir. Bu ortaklık Kafkasya'da Rusya ve İran'ın bölgesel nüfuzunu dengelemekle kalmamış, aynı zamanda Avrupa'nın enerji arz güvenliğine kritik katkılar sağlayarak Türk dünyasının küresel arenadaki jeopolitik ağırlığını artırmıştır. 2020 Karabağ Zaferi ve ardından imzalanan Şuşa Beyannamesi ise bu tarihsel iş birliğinin ulaştığı stratejik zirveyi simgelemektedir (Taghiyev, 2025, s. 328). Türkiye'nin, Azerbaycan-İran ilişkilerinde aşağıdaki şekilde önemli bir rolü bulunmaktadır:

5.1.4. Askerî Caydırıcılık

Türkiye ile Azerbaycan arasındaki askerî iş birliği Azerbaycan'ın 1991 yılında bağımsızlığını kazanmasıyla birlikte resmîyet kazanmıştır. Dönemin Azerbaycan Cumhurbaşkanı Ayaz Muttalibov 25 Ocak 1992 tarihinde gerçekleştirdiği Ankara ziyaretinde acilen bir savunma ordusu kurulması yönünde çağrıda bulunmuştur. Bu doğrultuda ilk somut adımlar 1992 yılında atılmış ve Türk emekli subayların Azerbaycan ordusunu eğitmesine yönelik izinler verilmiştir. Haydar Aliyev döneminde 1994 yılından itibaren Azerbaycan Dahili Qoşunlar Komutanlığı ile olan iş birliği daha da derinleşmiştir. 31 Ekim 1997 tarihinde imzalanan protokol çerçevesinde Bakü'nün Qala bölgesinde modern bir eğitim merkezi hayata geçirilmiştir. 1998 ile 2001 yılları arasında Türk Jandarma Eğitim Timi toplamda 1.559 Azerbaycan personelini subay, astsubay ve uzman olarak eğitmiştir. Aynı dönemde 406 Azerbaycan askeri de Türkiye'de komando, keskin nişancı ve terörle mücadele eğitimleri almıştır. 2011 yılında bu merkez Dahili Koşunlar Ali Harp Okulu'na dönüştürülerek eğitim süresi 4 yıla çıkarılmıştır. İki ülke arasındaki askerî iş birliği 2000'li yıllarda özellikle enerji koridorlarının güvenliğini sağlamak ve NATO standartlarına uyum sağlamak hedefleri doğrultusunda yapılandırılmıştır. Türkiye bu süreçte Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı'nın güvenliğini öncelikli bir mesele olarak ele almış ve bu amaçla Azerbaycan'a askerî desteğin yanı sıra 2001 yılında savaş gemileri hibe etmiştir. Savunma eğitimi alanında ise Azerbaycan Yüksek Askerî Okulu'nun müfredatı Türk Silahlı Kuvvetleri desteğiyle modernize edilmiş ve NATO standartlarına uygun ilk mezunlar 2001 yılında verilmiştir. Haydar Aliyev'in 2002 yılındaki Ankara ziyareti ordular arası danışmanlık ve eğitim protokollerinin kapsamını genişletirken aynı dönemde imzalanan mali yardım ve sınır güvenliği anlaşmaları savunma sanayiinde ortak projelerin temellerini atmıştır. Nahçıvan'daki 5. Kolordu'nun modernizasyonu için 2001 yılında sağlanan 80 askerî

araç ve 3 milyon ABD doları tutarındaki karşılıksız yardım bu iş birliğinin somut örnekleri arasındadır. 2003 yılında imzalanan Askerî İstihbarat İşbirliği Protokolü ile bilgi paylaşımı resmî bir statü kazanmış ve Türkiye tarafından sağlanan toplam 170 milyon ABD doları tutarındaki mali destek Azerbaycan ordusunun modernizasyon sürecini hızlandırmıştır. Türkiye'nin sağladığı kapsamlı askerî destek Ermenistan'ın 2020 yılındaki yenilgisini hızlandırırken aynı zamanda Rusya'nın bölgedeki geleneksel etkisini de önemli ölçüde kısıtlamıştır. Süreç boyunca İran'ın Ermenistan'a yönelik gizli desteği ve Fransa Senatosu tarafından alınan sembolik tanıma kararı, Türkiye ile Azerbaycan arasındaki güçlü dayanışma karşısında etkisiz kalmıştır. NATO standartlarıyla uyumlu olarak yürütülen savunma politikaları bölgede Batı yanlısı bir güvenlik eksenini oluşturmuştur. Bölgesel istikrar için alternatif bir vizyon sunan Türkiye; Azerbaycan, Rusya, Gürcistan, İran ve Ermenistan'ın da yer aldığı altılı iş birliği platformunu önermiştir. 2021 yılının Şubat ayında gerçekleştirilen Kış 2021 Tatbikatı ise iki ülke komutanlarının sahada birlikte çalışma yeteneğini somut bir şekilde ortaya koymuştur. Savaşın ardından imzalanan ateşkes anlaşmasıyla birlikte Nahçıvan Koridoru'nun açılması, Türkiye'nin Kafkasya coğrafyasındaki askerî ve diplomatik nüfuzunu nihai olarak sağlamlaştırmıştır. (Taghiyev, 2025, ss. 329-330).

Ayrıca iki ülkenin hava kuvvetlerinin katılımıyla 2015 yılından itibaren Turaz Kartalı adıyla her yıl düzenli eğitimler gerçekleştirilmektedir. Kayseri'de Mayıs 2019 tarihinde icra edilen Erciyes Tatbikatı'na ise Azerbaycan'ın yanı sıra Pakistan'dan da askerî heyetler iştirak etmiştir (Anadolu Ajansı, 2019). Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, Türkiye ile askerî iş birliğinin ve ekonomik ilişkilerin güçlendirilmesine önem verildiğini belirterek, sadece 2019 yılında 13 ortak askerî tatbikat düzenlendiğini bildirmiştir. Aliyev, bu yıl daha fazla tatbikatın yapılacağını ve ülkesinin Türkiye'den modern silah alımına devam edeceğini de sözlerine eklemiştir (Trend Haber Ajansı, 2020). Bunun bir sonucu olarak Azerbaycan sadece Türkiye'den silah almakla kalmamakta, aynı zamanda yakın gelecekte İHA ve SİHA alanında Türkiye ile birlikte ortak askerî teknolojiler üretmeyi planlamaktadır. Ayrıca 8 Kasım 2025 tarihinde Bakü'de Karabağ zaferinin beşinci yıl dönümü münasebetiyle düzenlenen askerî geçit törenine Türkiye ve Pakistan ordularının da katılması, tüm dünyaya verilen güçlü bir askerî caydırıcılık mesajıydı (A Haber, 2025).

5.1.5. Siyasi-İdeolojik Dengeleme

Sovyetler Birliği, egemenliği altındaki halkları Sovyet kimliğinin bir parçası haline getirmek amacıyla uzun yıllar boyunca yoğun bir asimilasyon politikası

yürütmüştür. Bu durumun bir sonucu olarak öz kimliği zarar gören Azerbaycan, bağımsızlık sonrası dönemde Rusya'nın uyguladığı asimilasyon politikalarının etkilerini kırmaya yönelik çeşitli stratejiler izlemiştir. Öte yandan İran nüfusunun en az %20-25'ini Türk kökenli vatandaşların oluşturduğu gerçeği göz önüne alındığında, Tahran yönetimi bu tür milli bilinçlenme hamlelerini kendi ülkesindeki milliyetçilik duygularını tetikleme potansiyeline sahip tehditler olarak algılamıştır. İran bu süreçte özellikle dini politikalarını etkinleştirerek Şii toplumu kendi ideolojisi doğrultusunda yönlendirmeye gayret etmiştir. Buna karşılık Azerbaycan, inanç özgürlüğü ile modern devlet yapısını başarıyla bağdaştıran Türkiye Cumhuriyeti'ni kendine model olarak benimsemiştir (Hunter, 2003). Azerbaycan'ın yönetim modeli olarak İran sistemini değil Türkiye Cumhuriyeti'nin laik ve modern devlet yapısını benimseme arzusu, Azerbaycan halkının Türkiye ile olan derin etnik ve kültürel bağlarıyla doğrudan ilişkilidir. Bu stratejik tercih neticesinde modern Azerbaycan Cumhuriyeti vatandaşlarının büyük bir çoğunluğu, Türkiye'yi kendilerine en yakın devlet ve kardeş bir güç olarak görmektedir. Bilim insanları ve siyasetçiler, Türkiye'nin kültürel ve dinî alanlarda Azerbaycan'da etkili politikalar yürütebilmesinin üç temel nedeni olduğu görüşündedir. Bu nedenler; Türk dili ve kültürünün Azerbaycan halkına yakınlığı, Batılı devletlerin bu yönde verdiği destek ve Türk modelinin Azerbaycan yönetimitarafından benimsenmesidir. Türkiye'nin Batı ile entegre olmuş başarılı bir demokratik ülke imajı ve inşa ettiği camilerde siyaset ile dinin birbirinden ayrıldığı Türk modelini sürekli vurgulaması, bu modelin Azerbaycan halkının bir kısmı için cazip hale gelmesine yol açmıştır. Türkiye'nin bu alandaki başarısında "Türk İslamı" olarak adlandırılan dinî yaklaşımın hoşgörü, açık görüşlülük ve dogmatizmden uzak olması etkili olmuştur. Aynı zamanda bu yaklaşımın Azerbaycan'ın resmi dinî anlatılarıyla olan yakınlığı da dikkat çekmiştir (Balcı ve Goyushov, 2012, s. 198). Eğitim alanındaki köklü iş birliği kapsamında Türkiye tarafından Azerbaycan'ın farklı bölgelerinde çok sayıda okul faaliyete geçirilmiş, bu kurumlarda dinî eğitim ile öğrenci değişim programları başarıyla organize edilmiştir. Bu sürecin bir parçası olarak hazırlanan ders kitapları ve ilgili akademik literatür de Azerbaycan halkının istifadesine sunulmuştur. Ayrıca Türkiye, Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazandığı ilk yıllardan itibaren kardeş ülke gençlerine geniş kapsamlı burs imkânları tanımıştır. Öyle ki sadece 1992 senesinde Azerbaycan'dan gelen 929 burslu öğrenci Türkiye'deki çeşitli üniversite ve okullara yerleştirilmiştir. İki devlet arasında günümüze kadar imzalanan 30 farklı protokol ve anlaşma ile eğitim sahasındaki ortaklık daha da derinleşmiş, Ankara tarafından sağlanan bu idari ve mali kolaylıklar sayesinde halihazırda Türkiye'deki üniversitelerde öğrenim gören

Azerbaycanlı öğrenci sayısı 19 bini aşan rekor bir seviyeye ulaşmıştır (Guliyev, 2020, s. 17). Buna ek olarak Azerbaycan, kendi ulusal eğitim sistemini geliştirmek amacıyla 2024 yılında Bakü’de Azerbaycan-Türkiye Üniversitesi’ni kurmuştur. Bu üniversitede öğrenim gören öğrencilere ağırlıklı olarak teknolojik alanlarda eğitim verilmektedir.

5.1.6. Ekonomik Dengeleme

Azerbaycan ve Türkiye arasındaki ekonomik ortaklığın temelleri, Azerbaycan’ın bağımsızlığını kazandığı ilk dönemlerde atılmıştır. Bu sürecin en somut adımlarından biri olan "Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması", 1 Kasım 1992 tarihinde Ankara’da imzalanmış ve kısa süre sonra, 23 Ocak 1993’te resmi olarak yürürlüğe girmiştir. İkili ekonomik münasebetlerin çok boyutlu bir ivme kazanmasında, 1994 yılı sonrasındaki faaliyetler ve yasal altyapıyı modernize etmeye yönelik girişimler kritik bir dönüm noktası teşkil etmiştir (Azerbaycan Cumhuriyeti Ankara Büyükelçiliği, t.y.). 1994 yılı sonrasında atılan stratejik adımlar, yasal altyapının modernize edilmesi ve iş birliği mekanizmalarının sağlamlaştırılmasıyla birlikte ikili ilişkilerde kritik bir dönüm noktasına ulaşılmasını sağlamıştır. Bu sürecin merkezinde yer alan ve ekonomik koordinasyonu sağlamak amacıyla 1996 yılında hayata geçirilen Azerbaycan-Türkiye Karma Ekonomik Komisyonu (KEK), ilişkilerin kurumsal lokomotifi haline gelmiştir. Komisyona Azerbaycan tarafında Başbakan Ali Esedov, Türkiye tarafında ise Cumhurbaşkanı Yardımcısı eş başkanlık etmektedir. Komisyonun 19 Şubat 2021 tarihinde Ankara’da düzenlenen 9. toplantısında, ilişkileri daha da derinleştirecek somut adımları içeren kapsamlı bir Eylem Planı kabul edilmiştir. Söz konusu plan çerçevesinde yürütülen faaliyetler, her iki tarafın karşılıklı taahhütlerini fiili sonuçlara dönüştürme hedefini taşımaktadır (Taghiyev, 2025, s. 330).

Azerbaycan, bünyesindeki Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti ekonomisini kalkındırmak ve düzenlemek için Türkiye’den stratejik destek almaktadır. Azerbaycan ile Nahçıvan arasındaki ulaşım ve lojistik faaliyetleri, 750 kilometrelik İran sınır hattı üzerinden gerçekleştirilmektedir. Nahçıvan’ı Türkiye’ye bağlayan ve "Hasret Köprüsü" olarak adlandırılan kısa sınır hattı, bu özerk bölge için hayati bir çıkış noktasıdır. Nahçıvan’ın Türkiye aracılığıyla kendi ekonomik güvenlik kapasitesini artırma yönündeki hamleleri, İran ve Ermenistan’ın bölgeyi tam bir kuşatma altına alarak kendilerine muhtaç bırakma stratejilerini etkisiz kılmıştır (Guliyev, 2020, ss. 13-14).

Azerbaycan’ın ekonomik bağımsızlığını tahkim etmesi bakımından, Hazar Denizi’ndeki petrol ve doğal gaz kaynaklarının küresel piyasalara arz edilmesi hayati bir stratejik öneme sahiptir. Coğrafi engeller ve bölgesel siyasi riskler nedeniyle

Azerbaycan, bu enerji kaynaklarını Rusya ve İran'ın denetimine girmeden alternatif güzergâhlardan sevk etme ihtiyacı duymuş, Türkiye ise bu süreçte en güçlü müttefiki olarak gereken desteği sağlamıştır. Azerbaycan'ın Hazar havzasındaki zengin enerji rezervleri, Türkiye ile yürütülen stratejik ortaklığın temel taşıını oluşturmaktadır. 1994 yılında imzalanan ve "Yüzyılın Anlaşması" olarak tarihe geçen mutabakatla, 20 uluslararası şirketten oluşan dev bir konsorsiyum kurulmuştur. 2006 yılında operasyonel hale gelen Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) Ham Petrol Boru Hattı, Azerbaycan petrolünü doğrudan Akdeniz'e ulaştırarak Rusya ve İran'ın bölge üzerindeki jeopolitik baskısını minimize etmiştir. Yıllık 50 milyon ton taşıma kapasitesine sahip olan BTC hattı üzerinden bugüne kadar yaklaşık 2,4 milyar varil petrol sevkiyatı gerçekleştirilmiştir. Bunun yanı sıra, 2007'de tamamlanan Bakü-Tiflis-Erzurum (BTE) Doğal Gaz Boru Hattı sayesinde Şah Deniz sahasından sağlanan yıllık 6,6 milyar m³ doğal gaz Türkiye pazarına sunulmuştur (Taghiyev, 2025, s. 331).

Azerbaycan'ın bağımsız bir transit güzergâh oluşturma stratejisinin en somut tezahürleri, Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) Petrol Boru Hattı ile Bakü-Tiflis-Erzurum (BTE) gibi stratejik enerji projelerinin hayata geçirilmesidir. Azerbaycan'ın başkentinden Türkiye'nin Ceyhan Limanı'na günde 1 milyon varilin üzerinde petrol taşıyan 1.840 kilometre uzunluğundaki ve 2,4 milyar dolar maliyetli BTC hattı, ekonomik getirisinin yanı sıra sahip olduğu stratejik ve siyasi ağırlığıyla ön plana çıkmaktadır. Avrupa Birliği'nin desteğiyle projelendirilen ve Bağımsız Devletler Topluluğu ülkelerini Kafkasya ile Karadeniz üzerinden Avrupa'ya bağlamayı hedefleyen TRACECA (Avrupa-Kafkasya-Asya Ulaştırma Koridoru), Türkiye'den tam destek görmüştür. Bu girişim, bölgenin Rusya'ya olan bağımlılığını asgariye indirme amacının ötesinde, Azerbaycan'ın enerji kaynaklarını Batı pazarlarına ulaştırarak Türkiye ve Azerbaycan'ın ortak ekonomik ve siyasi çıkarlarını pekiştiren kritik bir adım olmuştur. Ayrıca Türkiye, Güney Kafkasya ülkelerinin ekonomik potansiyelini harekete geçirmek ve bölgesel iş birliğini güçlendirmek gayesiyle, Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'nın (KEİ) 25 Haziran 1992'de İstanbul'da kurulmasına da öncülük etmiştir (Guliyev, 2020, s. 14).

2020 yılından sonra Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ekonomik ilişkiler, siyasi ve bölgesel iş birliğinin derinleşmesine paralel olarak önemli ölçüde gelişmiştir. Karabağ'ın kurtarılmasından sonra ortaya çıkan yeni bölgesel koşullar ve imzalanan yeni belgeler, ekonomik ilişkileri yeni bir düzeye taşımıştır. 2020 yılından itibaren iki ülke arasındaki ticaret hacmi istikrarlı bir artış eğilimi göstermiş ve 15 milyar dolarlık hedefe ulaşmak için çabalar yoğunlaştırılmıştır.

Genel olarak, iki ülke arasındaki ikili ticaret hacmi 2022 yılında 5,84 milyar dolar iken, 2023 yılında bu rakam 7,65 milyar dolara yükselmiştir. Bu durum, 2023 yılında bir önceki yıla kıyasla yaklaşık %31’lik bir artış yaşandığını göstermektedir (ConsultSight, 2025). Ayrıca, 2024 yılının ilk aylarında da artış eğilimi devam etmiştir (DEİK, 2024, s. 10). 2020-2024 yılları arasında Türkiye’nin Azerbaycan’a gerçekleştirdiği ihracat yaklaşık 12,8 milyar dolar seviyesine ulaşmıştır. Bu ihracatın temel kalemlerini makineler, mekanik cihazlar, plastik mamuller ve motorlu taşıtlar oluşturmaktadır (Anadolu Ajansı, 2025). Türkiye Dışişleri Bakanlığı’nın 2024 yılı verilerine göre, Türkiye’nin Azerbaycan’daki yatırımlarının toplam hacmi 17 milyar doları bulmaktadır. Türk şirketleri petrol ve gaz dışındaki alanlarda, özellikle inşaat, telekomünikasyon, bankacılık, tarım ve üretim sektörlerinde aktif rol oynamaktadır (T.C. Dışişleri Bakanlığı’na (t.y.)).

2020 yılından sonra ekonomik ilişkiler sadece ikili ticaretten ibaret kalmadı. Bu süreçte ilişkiler, bölgeler arası ulaştırma ve enerji projeleriyle de pekiştirildi. Karabağ’ın işgalden kurtarılmasının ardından ortaya çıkan yeni bölgesel koşullar çerçevesinde, Zengezur Koridoru’nun hayata geçirilmesi hedefi ön plana çıktı. Bu koridorun kullanıma açılması, Türkiye ile Azerbaycan’ın ana karası arasında doğrudan demir yolu ve kara yolu bağlantısını sağlayacaktır. Söz konusu proje, Orta Koridor yani Trans-Hazar Uluslararası Taşıma Güzergahı’nın rekabet gücünü ve stratejik önemini önemli ölçüde artıracaktır. Çünkü Orta Koridor, Çin ile Avrupa arasında yük taşımacılığı için zaman açısından en verimli güzergahlardan biri olarak dikkat çekmektedir. Bu projenin hem ikili ticaret hacmini hem de Türk Devletleri Teşkilatı (TDT) üye ülkeleri arasındaki bağları kuvvetlendirerek bölgedeki ticari entegrasyonu hızlandıracığı öngörülmektedir.

Yapılan incelemeler neticesinde 2020 yılındaki İkinci Karabağ Savaşı’nın Güney Kafkasya’nın jeopolitik haritasını kökten değiştirdiği açıkça görülmektedir. Bu süreçte Türkiye ve Azerbaycan arasındaki ilişkiler Şuşa Beyannamesi ile resmi bir müttefiklik statüsüne taşınmıştır. Söz konusu stratejik eksen bölgede on yıllardır süregelen statükoyu sarsarak geleneksel aktörlerin nüfuz alanlarını yeniden tanımlamıştır (Asadov, 2023, s. 357). Özellikle Türk SİHA teknolojisinin sahadaki başarısı ve iki ülkenin askeri entegrasyonu bölgedeki savunma doktrinlerinin değişmesine yol açmıştır. Bu durum aynı zamanda Türkiye’nin Kafkasya’daki varlığını kalıcı bir güç unsuru haline getirmiştir. Bu güç kaymasının en somut yansıması Hazar Denizi üzerinden Orta Asya’yı Avrupa’ya bağlayan Orta Koridor projesinde kendisini göstermektedir. Zengezur Koridoru’nun hayata geçirilmesi hedefi bu stratejik hattın eksik halkasını tamamlamayı amaçlamaktadır. Proje sayesinde Türkiye ile Türk dünyası arasında

kesintisiz bir kara ve demir yolu bağlantısı kurulacaktır. Bu gelişme bölgeyi küresel ticaretin yeni merkez üslerinden biri haline getirirken enerji nakil hatlarının güvenliğini de Türk-Azerbaycan ittifakının kontrolüne bırakmaktadır. Sonuç olarak Türkiye ve Azerbaycan arasındaki stratejik eksen Güney Kafkasya'yı pasif bir çatışma bölgesinden aktif bir küresel lojistik merkeze dönüştürmektedir. Bu süreçte yaşanan güç kayması bölgedeki geleneksel dengeleri sarsmaktadır. Bu durum Rusya ve İran gibi aktörleri pozisyonlarını yeniden gözden geçirmeye zorlamaktadır. İran'ın gösterdiği direnç aslında yüzyıllardır süregelen bölgesel rekabetin modern bir tezahürü olarak değerlendirilmelidir. Ancak mevcut ekonomik gerçekler ve küresel ticaretin gereklilikleri sert güç kullanımından ziyade diplomatik çözümleri zorunlu kılmaktadır.

5.2. İsrail-Azerbaycan İlişkileri

Azerbaycan ile İsrail arasındaki dostluk ve işbirliği ilişkileri, yalnızca ekonomik ve stratejik çıkarlara değil, aynı zamanda köklü tarihî ve kültürel temellere dayanmaktadır. Azerbaycan, 1810 yılından itibaren dünya Yahudi elitinin ilgisini çekmeye başlamıştır. Bu dönemde Aşkenaz Yahudileri ilk kez Bakü'ye yerleşmiş, 1832 yılında ise Bakü'deki ilk Yahudi ibadethanesi inşa edilmiştir. 1870 yılında Bakü'de petrol üretimine geçilmesiyle birlikte, bölgeye Yahudi iş dünyası temsilcilerinin yoğun akını başlamıştır. G. Polyak, A. Dembo, H. Kagan, Baron G. Ginzburg ve A. Feygel gibi isimler ülkede geniş çaplı faaliyetler yürütmüşlerdir. Günümüzde Bakü'de Yahudilere ait üç sinagog bulunmaktadır. Diğer bir sinagog ise Dağ Yahudilerinin yoğun bir cemaat halinde yaşadığı, Azerbaycan'ın Kuba reyonunda yer alan Kırmızı Kasaba (Qırmızı Qəsəbə) bölgesindedir. Burası, eski Sovyetler Birliği topraklarında Yahudilerin toplu halde yaşadığı tek yerleşim yeri olma özelliğini taşımaktadır (Hasanoğlu, 2022, ss. 201-202).

Azerbaycan ve İsrail arasındaki ilişkiler, modern uluslararası sistemdeki en ilginç ve stratejik öneme sahip ortaklıklardan biridir. Bu ortaklık, her iki devletin milli güvenlik çıkarlarının örtüşmesi sonucunda ortaya çıkmıştır. İsrail dış politikasında önemli bir yer tutan Çevre (Periferi) Stratejisi, Arap dünyası dışındaki devletlerle ittifaklar kurmayı hedeflemektedir. Bu stratejinin temel amacı, İsrail'in bölgesel tecrit riskini asgari düzeye indirmektir (Pardo ve Peters, 2012, ss. 88-89). Azerbaycan, bu doktrin kapsamında İsrail için Müslüman dünyasındaki en güvenilir ortak olarak kabul edilmektedir.

Azerbaycan-İran ilişkilerinde İsrail faktörü, özellikle son yıllarda Azerbaycan ile Yahudi devleti arasındaki stratejik ortaklığın derinleşmesi nedeniyle gerginlik yaratan

ve ilişkileri karmaşıkleştıran temel etkenlerden biridir. İsrail, 25 Aralık 1991 tarihinde Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını tanımıştır. İki ÷lke arasındaki diplomatik ilişkiler ise 7 Nisan 1992 tarihinde kurulmuştur. Azerbaycan Cumhuriyeti ile İsrail Devleti arasında başarılı siyasi ve ekonomik iş birliğinin yanı sıra stratejik bir diyalog mevcuttur. 1990'lı yıllardan bu yana gerçekleştirilen karşılıklı üst düzey ziyaretler ve verimli iş birliği mekanizmalarının tesisi, ikili ilişkilerin yüksek bir seviyeye ulaşmasını sağlamıştır. Günümüzde Azerbaycan'da yirmiye yakın Yahudi sosyal, kültürel ve hayır kurumu faaliyet göstermektedir (Azerbaycan Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı, t.y.).

Azerbaycan-İsrail ilişkileri, Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev döneminden itibaren gelişmeye başlamıştır. İki ÷lke arasındaki münasebetlerin ivme kazanmasında, İsrail ve Azerbaycan devlet başkanlarının gerçekleştirdiği görüşmeler belirleyici olmuştur. Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev, 28 Ocak 1995 tarihinde İsviçre'de düzenlenen Dünya Ekonomik Forumu kapsamında İsrail Dışışleri Bakanı Şimon Peres ile bir araya gelmiştir. Aynı yılın 22 Ekim tarihinde BM Genel Kurulu toplantısında İsrail Başbakanı İzak Rabin ile görüşen Aliyev, 11 Ocak 1996'da ise Fransa'nın eski Cumhurbaşkanı François Mitterrand'ın cenaze töreninde dönemin İsrail Başbakanı Şimon Peres ile temaslarda bulunmuştur. Ayrıca 2 Aralık 1996 tarihinde AGİT Lizbon Zirvesi çerçevesinde İsrail Başbakanı Binyamin Netanyahu ile görüşerek karşılıklı ilgi uyandıran meseleleri müzakere etmiştir. 29 Ağustos 1997 tarihinde İsrail Başbakanı Binyamin Netanyahu, Azerbaycan'a kısa süreli bir ziyaret gerçekleştirek Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev ile görüşmüştür. Haydar Aliyev bu görüşmede, AGİT Lizbon Zirvesi'ndeki temaslardan ve İsrail hükümetinin Azerbaycan'ın karşılaştığı sorunların çözümünde gerekli desteği sağlamaya hazır olduğuna dair beyanatından duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir. Dağlık Karabağ ihtilafına değinen Cumhurbaşkanı Aliyev, sorunun Lizbon Zirvesi'nde kabul edilen ilkeler temelinde çözümlenmesinden yana olduğunu vurgulamıştır. Bu görüşme neticesinde iki ÷lke arasındaki iş birliğini geliştirmek amacıyla bir çalışma grubunun kurulmasına karar verilmiştir. Haydar Aliyev'den sonra cumhurbaşkanı seçilen İlham Aliyev de İsrail ile ilişkilerin derinleştirilmesine büyük önem vermiştir. Bu doğrultuda Mayıs 2009'da Tel Aviv'de iki ÷lke ilişkileri tarihinde ilk kez Azerbaycan-İsrail İş Forumu düzenlenmiştir. 28-29 Haziran 2009 tarihlerinde ise İsrail Cumhurbaşkanı Şimon Peres, beraberindeki üç bakan ve 50 iş insanı ile Azerbaycan'a ilk resmî ziyaretini gerçekleştirmiştir. Bu ziyaret sırasında iletişim, eğitim, bilim ve teknoloji alanlarında iş birliğini kapsayan iki önemli anlaşma imzalanmıştır. Ardından 15 Şubat 2010 tarihinde İsrail Başbakanı Ehud Olmert de Azerbaycan'ı ziyaret etmiştir. 13 Aralık 2016 tarihinde Başbakan Binyamin

Netanyahu'nun Azerbaycan ziyareti, ikili ilişkilerin stratejik düzeye taşınması açısından bir dönüm noktası olmuştur. Ziyaret kapsamında standardizasyon, metroloji, tarım ve çifte vergilendirmenin önlenmesi gibi kritik alanlarda anlaşmalar imzalanmıştır. Ayrıca "Ortak Komisyon Kurulması Hakkında Mutabakat Zaptı" ile kurumsal iş birliği süreci resmiyet kazanmıştır. Başbakan Netanyahu, Bakü'deki "Habad-Or-Avner" Eğitim Merkezi'ni de ziyaret ederek toplumlararası bağların önemine dikkat çekmiştir (Heydar Aliyev Heritage International Online Library, 2020). Azerbaycan ile İsrail arasındaki münasebetler stratejik ortaklık düzeyinde seyretmektedir. Bu kapsamlı iş birliği sayesinde Azerbaycan askeri teknoloji, ekonomik gelir ve jeopolitik denge alanlarında hayati kazanımlar elde etmektedir (Boran, 2025). Azerbaycan'ın bu ilişkiden sağladığı başlıca kazanımlar şunlardır:

İsrail, Azerbaycan'ın temel silah tedarikçilerinden biridir. Azerbaycan, güvenliğini sağlamak amacıyla İsrail'den daima en son model teknolojileri almaktadır. Azerbaycan ordusunun modernizasyonunda İsrail yapımı silah sistemleri merkezi bir rol oynamaktadır. Azerbaycan ile İsrail arasında 2011 yılında atılan kritik bir adımla İsrail savunma sanayi şirketi Aeronautics tarafından Azerbaycan'da insansız hava araçlarının üretimine yönelik bir tesis kurulmuştur. Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü (SIPRI) verilerine göre 2015 yılından bu yana İsrail, Azerbaycan'ın en büyük savunma sanayii tedarikçisi konumundadır. 2007 yılından itibaren geçen on yıllık süreçte ise Azerbaycan, Rusya Federasyonu'nun ardından en fazla silah alımını İsrail'den gerçekleştirmiştir. İki ülke arasındaki askeri anlaşmaların gizli tutulması nedeniyle veri eksikliği yaşansa da İsrail'in Azerbaycan'ın toplam silah ithalatındaki payının oldukça yüksek olduğu bilinmektedir. SIPRI'nin sunduğu diğer veriler ışığında 2012 ve sonrasındaki yıllarda İsrail'in silah ihracatında Hindistan'dan sonra en büyük ikinci alıcısı Azerbaycan olmuştur. İki ülke arasındaki savunma sanayii iş birliği, 2020 yılında gerçekleşen İkinci Dağlık Karabağ Savaşı sırasında somut bir biçimde etkisini göstermiştir. Azerbaycan ordusu, İsrail menşeli LORA ve EXTRA güdümlü füze sistemlerini etkin bir şekilde kullanarak savaş sahasında stratejik üstünlük elde etmiştir. İsrail tarafından sağlanan ileri teknoloji transferi, Azerbaycan silahlı kuvvetlerinin modernizasyon sürecini hızlandırırken savaşın mutlak bir zaferle sonuçlanmasında da belirleyici bir rol oynamıştır (Durmuş ve Mahmudlu, 2025, ss.70-71).

Azerbaycan ile İsrail arasındaki ekonomik ilişkiler ilk kez 1993 yılında başlamıştır. Bu tarihten itibaren Azerbaycan'ın milli hava yolu şirketi AZAL, Bakü ile Tel Aviv arasında düzenli uçuşlar gerçekleştirmektedir. Ayrıca Azerbaycan'daki mobil iletişim sektörüne ilk yatırımını bir İsrail şirketi olan Bakcell yapmış ve bu şirket

Azerbaycan pazarındaki ilk mobil operatör unvanını almıştır.

İsrail, Azerbaycan petrolünün İtalya'dan sonra en büyük ikinci ithalatçısı konumunda yer almaktadır. İki ülke arasındaki ticaret hacmi yıllar içinde düzenli bir artış göstermiş ve sadece petrol ihracatından elde edilen gelir 1,3 milyar ABD doları seviyesine ulaşmıştır. Enerji güvenliği, Azerbaycan-İsrail ilişkilerinde temel bir sütun teşkil etmektedir. Azerbaycan'ın sahip olduğu zengin enerji kaynakları, stratejik coğrafi konumu ve Hazar Denizi'ndeki petrokimya rezervleri, ülkeyi doğu ile batı arasında uzanan küresel enerji koridorunun vazgeçilmez bir parçası hâline getirmişti. Azerbaycan, İsrail'in enerji arz güvenliğinde kritik bir rol oynamaktadır. Günümüzde İsrail'in toplam petrol ithalatının yaklaşık %40'ı Azerbaycan tarafından karşılanmaktadır. Bu stratejik ortaklık süreci, Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) boru hattının faaliyete geçmesiyle birlikte çok daha güçlü bir zemine oturmuştur (Durmuş ve Mahmudlu, 2025, ss. 69-70).

İsrail ile gerçekleştirilen iş birliği, Azerbaycan'ın bölgedeki güvenlik dengesini korumasına ve istihbarat paylaşımı yoluyla potansiyel tehditlere karşı hazırlıklı olmasına imkân tanımaktadır. Dünyadaki nüfuzlu Yahudi toplulukları ve lobi grupları, Azerbaycan'ın çıkarlarının uluslararası arenada, özellikle de ABD nezdinde savunulmasında kritik bir rol oynamaktadır (Tuna, 2021).

İsrail'in Azerbaycan ile olan ilişkilerinden sağladığı başlıca kazanımlar şunlardır:

İsrail için Azerbaycan ile kurulan köklü ortaklık sadece diplomatik bir tercih değildir. Bu iş birliği hem stratejik güvenlik hem de ekonomik sürdürülebilirlik açısından hayati bir gereklilik arz etmektedir. Bu bakımdan İsrail'in temel çıkarları şu şekilde gruplandırılabilir:

İsrail, ham petrol ihtiyacının büyük bir kısmını Azerbaycan petrolü ile karşılamaktadır. Bu petrol temel olarak Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) boru hattı aracılığıyla Türkiye'ye, oradan da tankerlerle İsrail'e ulaştırılmaktadır. Bu durum İsrail açısından hayati bir öneme sahiptir. 2024-2025 yıllarında SOCAR, İsrail'in Doğu Akdeniz'deki stratejik Tamar gaz sahasında %10'luk bir pay alarak İsrail'in yerel enerji altyapısına doğrudan yatırım yapmıştır. Bu durum, İsrail açısından enerji alanındaki tedarikçi-alıcı ilişkilerini stratejik ortaklık seviyesine taşımaktadır (JAMnews, 2025).

Azerbaycan'ın coğrafi konumu İsrail için vazgeçilmez stratejik avantajlar sunmaktadır. Aynı zamanda İran ile uzun bir sınırı bulunan Azerbaycan'ın, İsrail için bölgesel güvenlik ve istihbarat paylaşımı açısından kritik bir 'pencere' rolü oynadığı iddia edilmektedir. Bir başka deyişle, Azerbaycan'ın bölgedeki kendi güvenliğini tesis etmek amacıyla İsrail ile istihbarat paylaşımı gerçekleştirdiği iddia edilmektedir. Ayrıca

seküler bir Müslüman ülke olan Azerbaycan ile kurulan yakınlık, İsrail'in bölgedeki izolasyon riskini azaltmakta ve 'İbrahim Anlaşmaları' bağlamında diğer Müslüman ülkelerle kurulacak ilişkiler için bir model teşkil etmektedir (Shahbazov, 2025).

Azerbaycan, İsrail'in savunma sanayii ihracatında en önemli pazarlar arasında yer almaktadır. İsrail, Azerbaycan'a insansız hava araçları (İHA), hava savunma sistemleri ve yüksek hassasiyetli füzeler ihraç ederek önemli düzeyde gelir elde etmektedir (Soylu, 2024).

İsrail, Azerbaycan ile olan ticari ilişkilerinden farklı alanlarda ek gelirler elde etmektedir. Bu doğrultuda İsrail, Azerbaycan'a tarım teknolojileri ve damla sulama sistemleri ile su yönetimi, siber güvenlik ve yapay zekâ alanlarında ileri teknolojiler ihraç etmektedir. 2025 yılı itibarıyla ikili ticaret hacmi yaklaşık 360 milyon dolara ulaşmıştır. Ayrıca güncel verilere göre Azerbaycan'da 120'den fazla İsrail şirketi aktif olarak faaliyet göstermektedir (Caspian News, 2026).

İsrail-Azerbaycan ilişkilerinden en fazla rahatsızlık duyan ülke İran'dır. İran'ın Azerbaycan-İsrail yakınlaşmasından duyduğu endişe birkaç kritik güvenlik gerekçesi ve iç siyasi nedene dayanmaktadır.

İran, İsrail'in Azerbaycan topraklarını kendisine yönelik istihbarat faaliyetleri ve nükleer tesislerine olası saldırılar için bir sıçrama tahtası olarak kullanmasından ciddi bir endişe duymaktadır (Khantamirova, 2025, s. 4). Bu nedenle İran, zaman zaman resmi kanallar yerine farklı yöntemlerle Azerbaycan'a yönelik tehdit ve eleştirilerde bulunmaktadır. İran, Azerbaycan'ın İsrail ile kurduğu yakın ilişkileri 'Siyonist rejimin' İslam dünyasına sızması olarak nitelendirmekte ve bu durumu İslam dayanışmasına yönelik bir tehdit olarak lanse etmektedir (Toprak, 2025). İranlı yetkililer bu ilişkileri sık sık 'Müslüman kardeşliğine ihanet' retoriğiyle eleştirmektedir. İran'ın bölgesel güvenlik doktrini çerçevesinde İsrail'in Azerbaycan üzerinden Güney Kafkasya'da askeri ve stratejik bir varlık göstermesi, Tahran yönetimi tarafından kuzey sınırlarından itibaren bir stratejik kuşatma girişimi olarak tanımlanmaktadır. Bölgedeki mevcut jeopolitik dengenin kendi aleyhine bozulduğunu savunan İran, Azerbaycan'ın İsrail'den tedarik ettiği ileri teknolojiye sahip silah sistemleri ile insansız hava araçlarını (İHA) ciddi birer tehdit unsuru olarak değerlendirmektedir. Bu askeri kapasite artışı İran nezdinde yalnızca Ermenistan ile olan bölgesel ihtilafların bir parçası değil, aynı zamanda doğrudan kendi ulusal güvenliğini hedef alan bir caydırıcılık ve güç projeksiyonu olarak kabul edilmektedir.

5.3. Azerbaycan-İran İlişkilerinde Rusya Faktörü.

Birkaç asırdır Rusya, Güney Kafkasya’da önemli bir dış siyaset aktörüdür. Bu bölge, iki asra yakın bir süre boyunca önce Rus İmparatorluğu’nun, ardından ise SSCB’nin (Sovyetler Birliği) bir parçası olmuştur. Sovyetler Birliği’nin 1991’deki dağılışına rağmen Rusya, Güney Kafkasya’yı ‘yakın çevre’ doktrini çerçevesinde değerlendirmeyi sürdürmektedir. Moskova bu coğrafyayı kendi güvenliği ve stratejik etkisi açısından vazgeçilmez bir tampon bölge olarak kabul etmektedir (Atlas, 2020). Ancak Rusya’nın Güney Kafkasya ülkeleri olan Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan’a yönelik bakış açısı birbirinden farklıdır. Rusya Federasyonu, 2020 yılına kadar Güney Kafkasya devletleri üzerindeki nüfuzunu pekiştirmek amacıyla bölgedeki iç istikrarsızlıkları ve devletlerarası ihtilafları stratejik birer araç olarak kullanmıştır. Moskova bu süreçte kendisini hem krizleri tetikleyen ‘sorun kaynağı’ hem de statükonun korunmasını sağlayan ‘belirleyici güç’ konumuna yerleştirmiştir. Aynı zamanda kriz anlarında vazgeçilmez bir ‘arabulucu’ rolüne bürünerek bölgedeki hegemonya arayışını tahkim etmiştir. Bu çok katmanlı siyaset sayesinde Rusya, Ermenistan ile olan askeri ittifakını korurken Azerbaycan ve Gürcistan üzerindeki baskı mekanizmalarını da canlı tutmayı başarmıştır. 2020 yılına kadar devam eden bu denklemde Rus askeri varlığı ve diplomatik müdahaleleri, Kafkasya’nın jeopolitik geleceğini tayin eden en temel unsur haline gelmiştir (Sapmaz, 2022, s. 17). Rusya’nın 2020 yılına kadar yürüttüğü Azerbaycan politikasının geleneksel yöntemleri genel olarak askerî güce dayanmak ve halklar arasında anlaşmazlıklar çıkararak ‘böl ve yönet’ taktikini uygulamak üzerine kurulmuştur. Bu süreçte Azerbaycan’ın etnik yapısını değiştirmek amacıyla sömürge rejiminin dayanağı olarak görülen Ermeni ve Rus nüfus Türk-Müslüman topraklarına yerleştirilmiştir. Türk halklarına ve diğer Müslüman unsurlara karşı güvensizlik beslenerek bu gruplar üzerinde baskı kurulmuş ve Türk halkları yönetim mekanizmalarından dışlanmıştır. Azerbaycan’ın bağımsızlığını kazanmasından Vladimir Putin’in ülkeye gerçekleştirdiği ilk ziyarete kadar geçen dönemde, Rus diplomasisinin temel araçlarını baskı, zorlama ve tek taraflı iddialar oluşturmuştur. Rusya’nın bölgede Ermenistan ile kurduğu stratejik iş birliği ise sadece Azerbaycan’ı hedef almamaktadır. Bu ortaklık aynı zamanda Güney Kafkasya’da piyasa ekonomisi ile demokrasinin gelişimini engellemeyi ve bölgedeki Batı-Türkiye Bloku’nun etkisini kırmayı amaçlamaktadır (Gasimov, 2001-2002, s. 253). Ancak Nikol Paşinyan’ın 2018 yılında Ermenistan’da iktidara gelmesiyle birlikte Rusya-Ermenistan ilişkileri ciddi bir sarsıntı yaşamıştır. Bu süreç, özellikle 2020 Karabağ Savaşı sonrasında derin bir güven erozyonuna ve kopuş evresine evrilmiştir.

Erivan yönetimi, Moskova'nın güvenlik garantilerini yerine getirmediği gerekçesiyle rotasını Batı'ya çevirerek Rusya ile olan askeri ve siyasi bağlarını zayıflatma yoluna gitmiştir. Rusya ise buna karşılık Paşinyan'ı bölgedeki başarısızlıkların sorumlusu olarak ilan ederek ağır suçlamalarda bulunmuştur (Euronews, 2024).

Azerbaycan'ın kuzey ve güney komşuları olan Rusya ile İran'ın Güney Kafkasya'ya yönelik bakış açılarında birçok ortak nokta bulunmaktadır. İran ve Rusya, Güney Kafkasya bölgesinde ABD ve Batı'nın etkinliğini kırmak amacıyla ortak hareket etmektedir. Rusya, ABD ve Avrupa'yı, 'yakın çevre' olarak tanımladığı ve eski Sovyet cumhuriyetlerini kapsayan bölgeleri kendi nüfuz alanı haline getirmemeleri konusunda sık sık uyarmıştır. Rusya'nın eski Başbakanı Yevgeni Primakov, 1990'lı yılların ortalarından itibaren 'çok kutuplu dünya' tezini ortaya atarak post-Sovyet coğrafyasını Rusya'nın 'öncelikli etki alanı' olarak gündeme taşımıştır (Cohen, 2012, s. 29). Bu tez, daha sonra Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin tarafından geliştirilmiş ve çeşitli platformlarda kavramsal olarak temellendirilmeye çalışılmıştır.

İran'ın Rusya ile ikili ilişkilerdeki öncelikli amacı, her geçen gün artan ABD baskısına karşı Moskova'nın desteğini alabilmektir. Bu çerçevede Tahran yönetiminin, Rusya'nın Azerbaycan'daki konumunun güçlenmesini ciddi bir endişe kaynağı olarak görmediği söylenebilir. Rusya'dan askeri, ekonomik ve diplomatik destek alan, hatta S-300 hava savunma sistemlerini tedarik eden Tahran, kendi askeri kapasitesini Rus yardımıyla daha da artırma politikası izlemektedir. Bu nedenle İran, Rusya'nın Kafkasya'daki çıkarlarını korumak adına gerçekleştirdiği müdahalelere genellikle sessiz kalmaktadır. Örneğin Rusya'nın 1994-1996 ve 2000-2004 yıllarında Çeçenistan'da yürüttüğü savaşlara karşı İran tarafından somut bir tepki gösterilmemiştir (Cornell, 2011).

Bu bakış açısıyla, İran-Rusya ilişkilerinin gelişmesinin Azerbaycan-İran ilişkilerini de olumlu yönde etkilediğini ifade etmek yanlış olmaz. Nitekim 2014 yılının sonlarında Rusya'nın Suriye'ye askeri müdahalesi sırasında, Rus savaş uçaklarının Lazkiye bölgesindeki hava üssüne ulaşabilmesi için Azerbaycan kendi hava sahasının kullanılmasına izin vermiştir. Rus basınına sızan bilgilere göre, diğer ülkelerin bu uçuşlara izin vermediği bir dönemde Bakü yönetiminin bu kararı alması İran tarafından da olumlu karşılanmıştır. Aynı şekilde, Rusya'nın uzak kuzey bölgelerini Azerbaycan ve İran üzerinden Basra Körfezi'ne bağlayacak olan Kuzey-Güney Uluslararası Taşımacılık Koridoru demir yolu inşaatının tamamlanması da şüphesiz her üç ülkeye ekonomik ve siyasi avantajlar sağlayacaktır. Yani Azerbaycan ve İran'ın ekonomik iş birliği, özellikle enerji sektöründe Rusya faktöründen etkilenmektedir. Rusya,

Azerbaycan üzerinden İran ile ticaret ve ulaştırma ilişkileri kurmaktadır. Bu nedenle Rusya, Azerbaycan ile İran'ın ilişkilerinin çok sıkı olmasını arzulamasa da bu ilişkilerin gergin olmasını da istememektedir. İran için de Rusya faktörü bölgede siyaset yürütmekte önemli bir etkindir. Örneğın İran'ın Azerbaycan ile enerji iş birliğı planları Rusya'nın çıkarlarına uygun şekilde düzenlenmektedir. Rusya'nın arabuluculuğı olmadan bu projelerin hayata geçirilmesi zorlaşmaktadır. Nitekim Azerbaycan, Rusya için hayati önem taşıyan Uluslararası Kuzey-Güney Ulaştırma Koridoru'na da ev sahipliğı yapmaktadır (Avrasya İncelemeler Merkezi, 2022). Bu uluslararası ulaşım koridorunun kurucu lkeleri Rusya, İran ve Hindistan olsa da Azerbaycan ile birlikte Ermenistan, Belarus, Kazakistan, Kırgızistan, Umman, Suriye, Tacikistan, Türkiye ve Ukrayna gibi ülkeler de projeye katılmıştır. Bir başka deyişle Rusya, Azerbaycan ve İran, bu koridor aracılığıyla yk taşımacılığını bölgesel dengeyi korumak amacıyla koordine etmektedir. Ukrayna savaşından sonra Rusya'ya yönelik yaptırımlar, bu projeyi vazgeçilmez kılmış durumdadır.

Moskova yönetimi, 2022 yılındaki Ukrayna müdahalesine kadar geçen süreçte Azerbaycan ile İran arasındaki ticari ve enerji tabanlı münasebetlerin şekillenmesinde baskın bir rol oynamıştır. Azerbaycan'ın hem Rusya hem de İran ile doğrudan kara sınırına sahip olması, Bakü'nn bölgesel stratejilerini belirlerken Rusya'nın hassasiyetlerini gözetmesini zorunlu kılan temel bir jeopolitik etkindir. Bu durumun somut bir örneğı olarak, 2010 yılında hayata geçirilmesi planlanan Azerbaycan-İran doğıal gaz projesinin Rusya'nın enerji piyasasındaki tekeli koruma arzusu nedeniyle sekteye uğratılması gösterilebilir. Rusya bu tür projelere dolaylı müdahaleler gerçekleştirerek Hazar Havzası'ndaki enerji kaynakları üzerindeki denetimini sürdürmeyi ve bölgedeki siyasi nüfuzunu güçlendirmeyi başarmıştır (Hasanova, 2021, s. 37).

Azerbaycan-İran ilişkilerinde Rusya'nın etkisi analiz edildiğinde, İran'ın Azerbaycan'a karşı yrttğı siyasetin Rusya faktörü prizmasından bakıldığında oldukça karmaşık bir denge oyunu olduğı görülmektedir. Bu siyaset, hem bölgedeki Batı etkisini sınırlamak adına Moskova ile ortak stratejik çıkarlara hem de Zengezur koridoru ve Türkiye-Azerbaycan yakınlaşması gibi konularda Rusya'nın 'sessiz rızasından' kaynaklanan gizli bir rekabete dayanmaktadır. Diğeri bir deyişle İran, Azerbaycan'ı Rusya'nın nüfuz alanında olan bir devlet olarak görmeyi kendi çıkarlarına uygun bulmaktadır. Çünkü Moskova'nın bölgedeki askeri ve siyasi varlığı, NATO ve ABD'nin doğrudan İran sınırlarına ulaşmasını engelleyen temel bir 'tampon bölge' rolü oynamaktadır. Aynı zamanda Ukrayna savaşından sonra Rusya'nın ekonomik açıdan

izole edilmesi, Kuzey-Güney Ulaştırma Koridoru'nun önemini artırarak İran'ın Azerbaycan ile ilişkilerini tamamen koparmasını engelleyen en güçlü ekonomik bağ haline gelmiş ve bu projeyi hayati öneme sahip kılmış durumdadır. Sonuç itibarıyla İran için en ideal senaryo, Azerbaycan'ın Rusya ile sıkı bağlarını korumasıdır. Çünkü İran, Azerbaycan'ın Rusya'dan uzaklaşarak Batı ile tam entegrasyon sağlamasının, İran'ın kuzey sınırlarındaki güvenlik mimarisinin tamamen çökmesi ve stratejik bir kuşatma altına girmesi anlamına geleceğini düşünmektedir.

5.4. Azerbaycan-İran ilişkilerinde Batı faktörü.

Azerbaycan-İran ilişkilerinde Batı faktörünü değerlendirmek için öncelikle günümüzde Batı'nın artık üç kısma ayrıldığını göz önünde bulundurmak gerekir. Yani 'Batı' kavramı artık üç farklı boyuttadır: Birincisi ABD, ikincisi Büyük Britanya, üçüncüsü ise Almanya ve Fransa'nın liderliğinde birleşen Avrupa Birliği'dir. Dolayısıyla Azerbaycan'ın bu üç farklı Batı güç odağı ile ilişkileri tamamen farklı düzlemlerde seyretmektedir.

5.4.1. Azerbaycan-Avrupa Birliği (AB) İlişkileri

Azerbaycan-Avrupa Birliği (AB) ilişkileri, ülkenin bağımsızlığını kazanmasının ardından hem siyasi hem de ekonomik alanda stratejik ortaklık temelinde gelişmektedir. Bu ilişkiler esasen enerji güvenliği, bölgesel nakliye projeleri ve kurumsal reformlar üzerine kurulmuştur.

Avrupa Birliği ile Azerbaycan arasındaki Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması 1996 yılının Nisan ayında imzalanmış ve 1999 yılının Temmuz ayında yürürlüğe girmiştir. Böylece Avrupa Birliği ile Azerbaycan arasındaki ilişkilerin ticari ve ekonomik kapsamının genişletilmesi yönünde ilk adım atılmıştır. İmzalanan bu anlaşma demokratik değerler, insan hakları, kültürel konular, suç ve suçlularla mücadele, çevresel sorunlar, teknolojik gelişmeler ve telekomünikasyon gibi pek çok alanı kapsamaktadır. Ayrıca ticari faaliyetler, ulaşım ve gümrükle ilgili meselelerle petrol ve doğalgaz gibi enerji odaklı konuları içermekte ve karşılıklı iş birliği öngörmektedir. Bununla birlikte aynı anlaşmayla devlet ve hükümet başkanları, bakan ve milletvekilleri düzeyinde Avrupa Birliği ve Azerbaycan arasındaki siyasi diyalog da kurumsallaşmaktadır. (Merdan, 2019). Avrupa Birliği bünyesinde Azerbaycan Güney Kafkasya bölgesinde stratejik bir enerji ortağı ve Doğu Ortaklığı programı kapsamında kritik bir komşu ülke olarak değerlendirilmektedir. Bu çerçevede yürütülen ikili ilişkiler temel olarak enerji güvenliği ve bölgesel iş birliği anlaşmaları üzerinden ilerlemektedir.

Azerbaycan'ın coğrafi konumu ve kaynakları Avrupa Birliği açısından enerji tedarik yollarının çeşitlendirilmesi noktasında büyük bir önem taşırken demokratikleşme ile insan hakları gibi alanlarda dönem dönem çeşitli eleştirel yaklaşımlar sergilenmektedir.

Hazar Havzası'ndaki zengin hidrokarbon rezervleriyle Azerbaycan, AB'nin Rusya'ya olan enerji bağımlılığını kırmada vazgeçilmez bir aktör haline gelmiştir. Bu durum, Azerbaycan'ın AB ile ilişkilerini standart bir 'yardım alan komşu' statüsünden çıkarıp, karşılıklı çıkara dayalı 'stratejik bir ortaklık' seviyesine taşımıştır. Neticede enerji gücü, Azerbaycan'a Avrupa Komşuluk Politikası'nın kısıtlayıcı kalıplarının ötesinde, daha bağımsız bir diplomatik manevra alanı sağlamıştır. AB'nin Güney Kafkasya ülkelerine yönelik tek tipleştirici yaklaşımı bölgedeki devletlerin ulusal çıkarlarıyla uyuşmamaktadır. Gürcistan AB'yi nihai bir üyelik hedefi olarak konumlandırırken Ermenistan ise daha çok ekonomik iş birliği ile Rusya ile olan dengeleri gözetmeye öncelik vermektedir. Azerbaycan ise ekonomik bağımsızlığı sayesinde AB ile ilişkilerini yardım alan bir ülke statüsünde değil karşılıklı çıkar odaklı bir ortaklık temelinde kurgulamıştır. Bu durum AB'nin bölgedeki normatif etkisinin Azerbaycan özelinde enerji realpolitigi tarafından dengelenmesi sonucunu doğurmaktadır. Sonuç olarak AB'nin Azerbaycan politikası, pragmatizm ile normatif değerler arasında gidip gelen bir yapıdadır. Ermenistan'ı kültürel ve medeniyet bağlamında kendine daha yakın gören Birliğin, Azerbaycan ile olan ilişkilerini büyük oranda ticari ve stratejik gereklilikler (enerji arzı) üzerinden tanımladığı görülmektedir. 2020 sonrası değişen bölgesel statüko, AB'nin Azerbaycan ile ilişkilerini sadece enerji odaklı olmaktan çıkarıp, yeni ulaşım koridorları ve kalıcı barışın inşası gibi daha geniş bir siyasal düzleme taşımamasını zorunlu kılmaktadır (Ultan ve Sagın, 2022, ss. 100-102).

İran, Avrupa Birliği ile Azerbaycan arasındaki münasebetleri özellikle Batı'nın Kafkasya'daki nüfuzunu artırma çabası olarak görmekte ve bu süreci kendi sınır güvenliği ile bölgesel jeopolitik çıkarlarına yönelik potansiyel bir tehdit şeklinde değerlendirmektedir. Azerbaycan'ın Avrupa ile kurduğu enerji temelli stratejik ortaklıkları kendi bölgesel etkisini kısıtlamaya dönük bir girişim olarak algılama eğiliminde olan İran, bu yakınlaşmadan açıkça rahatsızlık duymaktadır (Keskin, t.y.).

5.4.2. Azerbaycan-Birleşik Krallık İlişkileri

Birleşik Krallık, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını 26 Aralık 1991 tarihinde tanımıştır. İki ülke arasındaki diplomatik ilişkiler ise 11 Mart 1992 tarihinde kurulmuştur. Birleşik Krallık'ın Azerbaycan Cumhuriyeti'ndeki Büyükelçiliği Eylül 1993 tarihinde açılmıştır. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Birleşik Krallık'taki

Büyükelçiliği ise Ocak 1994 tarihinde faaliyete başlamıştır. Birleşik Krallık'ın Azerbaycan stratejisi, temelini Hazar enerji kaynaklarına erişim ve bölgedeki istikrarın korunması üzerine inşa etmektedir. Enerji güvenliği ve ekonomik iş birliği odaklı olan bu yaklaşım, özellikle BP üzerinden yapılan büyük yatırımlarla güçlenmiştir. Ayrıca iki ülke arasındaki bağlar savunma sanayii, siyasi diyalog ve kültürel iş birliği alanlarında da sürekli olarak gelişmeye devam etmektedir (Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi, t.y.). Son 28 yılda Birleşik Krallık, Azerbaycan ekonomisine 83 milyar dolar yatırım yapmıştır. Bu yatırımların büyük bir kısmı BP (British Petroleum) şirketi aracılığıyla gerçekleştirilmiştir (Xəlf Qəzeti, 2023). Birleşik Krallık, Azerbaycan'a yaptığı büyük yatırımlar nedeniyle uluslararası arenada da Azerbaycan'ı desteklemektedir. Nitekim İkinci Karabağ Savaşı sırasında Birleşik Krallık, Azerbaycan'a desteğini açıkça ifade etmiş ve Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü savunmuştur. Her iki ülke arasında sadece enerji güvenliği ve ekonomi alanında değil, aynı zamanda savunma ve güvenlik konularında da iş birliği yapılmaktadır.

İran ise Azerbaycan ile Birleşik Krallık arasındaki ilişkilerden rahatsızlık duymaktadır. İran bu ilişkileri Azerbaycan'ın milyarlarca dolar kazanarak gelişmesi ve güçlenmesi olarak görmekten ziyade farklı bir tehdit olarak algılamaktadır. İran yönetimi, Büyük Britanya'nın Hazar Denizi'nden doğal gaz ve petrol çıkarmasını Batı'nın İran'ı kuşatma planının bir parçası olarak değerlendirmektedir.

5.4.3. Azerbaycan-ABD İlişkileri

İki ülke arasında resmi diplomatik ilişkiler 28 Şubat 1992 tarihinde kurulmuştur. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ABD Büyükelçiliği 1992 yılının Mart ayında, ABD'nin Azerbaycan Büyükelçiliği ise 1992 yılının Kasım ayında açılmıştır (Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi, t.y.).

Rusya ve İran ile sınır komşusu olmasının yanı sıra Hazar Denizi'nde zengin petrol ve doğal gaz yataklarına sahip olan Azerbaycan, jeopolitik açıdan kritik bir konumda yer almaktadır. Bu faktörler nedeniyle ABD, Azerbaycan ile aktif ilişkiler yürütmektedir. Azerbaycan da özellikle bağımsızlığının ilk yıllarında Rusya'dan kaynaklanan tehditleri etkisiz hale getirmek ve uluslararası kuruluşlara entegrasyonu sağlamak amacıyla ABD ile iş birliğine olumlu yaklaşmıştır. Ovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra dünyanın tek süper gücü konumuna yükselen ABD için Azerbaycan'ın önemi birçok stratejik hedefte toplanmaktadır. Bu hedefler arasında Kafkasya'daki etki alanını genişletmek, İran'a yönelik olası girişimlerde bulunmak, ilerleyen dönemde Afganistan'da konuşlandırılacak ABD güçlerine mühimmat ile

personel sevkiyatını sağlamak ve Rusya ile İran'ın bölgedeki nüfuzunu engellemek yer almaktadır (Guliyev, 2020, s. 10).

Güney Kafkasya, ABD çıkarları açısından değerlendirildiğinde uzmanların genel görüşü bu bölgenin Rusya, Irak, Afganistan ve İran gibi ülkelere kıyasla ikincil derecede öneme sahip olduğu yönündedir. Azerbaycan Devleti ise ekonomik bağımsızlığını güvence altına almak ve ekonomisini güçlendirmek için hayati önem taşıyan Hazar Denizi'ndeki doğal gaz ve petrol projelerini uluslararası şirketlerin desteğiyle hayata geçirmeyi hedeflemiştir. Bu doğrultuda Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı üzerinden dünya pazarlarına açılma sürecinde Rusya'nın baskılarını kırmak adına ABD'nin desteğini almaya çalışmıştır. Buna karşılık Bakü yönetimi, ABD'nin Kosova, Afganistan ve Irak'taki operasyonlarına çeşitli yollarla destek vermiştir. Hatta Azerbaycan askerleri bu operasyonlarda barış gücü olarak aktif görev almıştır. Ayrıca Azerbaycan, NATO üyeliği için resmi başvuruda bulunmuş ve askeri standartlarını NATO normlarına uygun hale getirmek amacıyla çeşitli programlar yürütmüştür. Ancak Azerbaycan'ın eski Başbakanı Nevrüz Mammedov'un şu sözleri, ülkenin bu ilişkiden beklentilerinin tam olarak karşılanmadığını açıkça ortaya koymaktadır: "Bağımsızlıktan sonra ABD'nin tüm sorunlarımıza bir çözüm getireceğini düşünüyorduk ancak zaman geçtikçe durumun böyle olmadığını anladık. Yani Azerbaycan-ABD ilişkilerini mutlaka ABD-İran ilişkileri ekseninde değerlendirmek gerekir. Çünkü İran ile ABD arasındaki gerginlik ile Azerbaycan ile ABD arasındaki yakınlaşma arasında doğru bir orantı bulunmaktadır. İran ile yaşanan krizler ABD nezdinde Azerbaycan'ın stratejik önemini ve gerekliliğini her geçen gün artırmaktadır. Bu duruma en somut örnek olarak 2004 ile 2006 yılları arasında ABD ile İran arasındaki gerginliğin zirve yaptığı dönem gösterilebilir. O dönemde İran'a askeri müdahale hazırlıkları yapıldığına dair haberler yayılırken dönemin ABD Savunma Bakanı Donald Rumsfeld Azerbaycan'ı sık sık ziyaret etmiştir. Kasım 2004'te Azerbaycan basınında yer alan iddialara göre İran sınırına yakın Salyan bölgesindeki bir askeri üsse 50 ABD askeri personeli danışman olarak yerleşmiştir. Ayrıca Nahçıvan'daki bir hava üssü ile Azerbaycan'ın kuzeyindeki iki hava üssünün NATO standartlarına uygun hale getirildiği ve İran'a yönelik olası bir hareket için en az yedi üssün hazırlandığı yönünde bilgiler paylaşılmıştır. Azerbaycan'ın Batı ile kurduğu bu askeri ortaklık İran için her zaman ciddi bir endişe kaynağı teşkil etmiştir. Bu kritik süreçte Azerbaycanlı yetkililer bir ay içinde İran İstihbarat Bakanı Ali Yunisi ve Savunma Bakanı Ali Şemhane gibi üst düzey isimleri Azerbaycan'da ağırlayarak diplomatik dengeleri korumaya çalışmıştır. İlham Aliyev'in Nisan 2006'da Beyaz Saray'da gerçekleştirdiği görüşmelerde ABD ile askeri iş birliğine

verdiği önemi vurgulamasına rağmen ülkesinin İran'a karşı yapılacak herhangi bir operasyona kesinlikle dahil olmayacağını net bir dille ifade etmesi oldukça dikkat çekicidir. Bu yaklaşım Azerbaycan'ın ABD ile iş birliğini ortak çıkarlar temelinde belirli bir seviyede tuttuğunu ve izlediği denge politikasından ödün vermediğini açıkça kanıtlamaktadır (Guliyev, 2020, ss. 10-11).

Son zamanlarda, özellikle de 2025 yılında İsrail ile İran arasında gerçekleşen 12 günlük savaşın ardından ABD'nin İran'a yönelik baskılarını artırması bölgesel gerilimi tırmandırmaktadır. Bu durum Azerbaycan'ı endişelendirmekte ve ülkeyi ihtiyatlı bir diplomasi izlemeye zorlamaktadır. Azerbaycan yönetimi, tarafları sürekli olarak diyaloga ve itidale çağırmaktadır. Kısacası Azerbaycan, ABD ile İran arasında bir savaşın çıkmasını istememektedir. Çünkü böyle bir çatışmanın tüm bölgede istikrarı bozacağını ve bundan Azerbaycan'ın da ciddi zarar göreceğini çok iyi bilmektedir. Bu sebeple Azerbaycan, olası bir İran-ABD savaşı durumunda hiçbir tarafın yanında yer almayacağını defalarca ve açıkça ilan etmiştir (Əhmədzađə, 2019).

Tüm bunlara rağmen İran tarafı, Azerbaycan-ABD ilişkilerini ABD'nin Azerbaycan'ı kullanarak İran'ı kuzeyden abluka altına alma politikası olarak değerlendirmekte ve bu nedenle zaman zaman İranlı yetkililer Azerbaycan-ABD ilişkilerini eleştirmektedir.

6. 2020 SONRASI JEOPOLİTİK KIRILMA VE YENİ GÜVENLİK MİMARİSİ

6.1. İkinci Karabağ Savaşı: Kuvvet Kullanımı Yoluyla Değişen Statüko

Azerbaycan'ın 1991'deki bağımsızlığının ardından Rusya, Azerbaycan'ın özgür politikalar izlemesinin önüne geçmek için Karabağ'daki Ermeni ayrılıkçıları destekleyerek ikinci bir Ermeni devleti kurma girişimlerine arka çıkmıştır. Bu süreç Birinci Karabağ Savaşı'nın patlak vermesine ve iki ülke arasında köklü bir husumetin doğmasına yol açmıştır.

1991 yılından 1994 yılının Mayıs ayına kadar devam eden Birinci Karabağ Savaşı sırasında Ermenistan, Rusya'nın desteğiyle Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ bölgesini ve bu bölgenin çevresindeki yedi ilçeyi işgal etmiştir. Bu Ermeni işgali, Azerbaycan topraklarının toplamda yüzde 20'sini kapsamaktaydı. Karabağ Savaşı'nda yaşanan askeri başarısızlıklar, 1992-1993 yıllarında Azerbaycan'ın birinci cumhurbaşkanı Ayaz Mutallibov ile ikinci cumhurbaşkanı Ebülfeyz Elçibey'in iktidardan vaktinden önce ayrılmalarına neden olmuştur. 1993 yılının Haziran ayında cumhurbaşkanı seçilen Haydar Aliyev ise 1994 yılının Mayıs ayında Ermenistan ile geçici bir ateşkes sağlamayı başarmıştır. Haydar Aliyev, iktidarda olduğu 10 yıl boyunca Güney Kafkasya'da kan dökülmesini önlemek amacıyla işgal altındaki toprakları diplomatik yollarla geri alma stratejisi izlemiştir. Ancak Ermenistan'da iktidarda olan Rusya yanlısı milliyetçi Koçaryan yönetimi, bu barış görüşmelerini sürekli çıkmaza sokarak "Ne barış ne de savaş" durumunu sürdürmeye çalışmıştır. 2003 yılında Haydar Aliyev'in vefatının ardından İlham Aliyev halk tarafından cumhurbaşkanı seçilmiştir. İlham Aliyev de babası gibi uluslararası güç dengelerini gözeterek "dengeli bir siyaset" yürütmüş ve Azerbaycan topraklarını barış yoluyla özgürlüğüne kavuşturmaya çalışmıştır. Ancak yıllar geçtikçe Azerbaycan ile Ermenistan arasında arabuluculuk yapan Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) Minsk Grubu eş başkanları Rusya, Fransa ve ABD'nin müzakere sürecini sonuçsuz bıraktığı ve Ermenistan lehine uzattığı görülmüştür. Bu durumu fark eden Azerbaycan tarafı, hem gücünü göstermek hem de Ermenistan'ı barışa zorlamak amacıyla 2016 yılının Nisan ayında "Dört Günlük Savaş" olarak bilinen askeri hareketi başlatmış ve stratejik açıdan önemli başarılar elde etmiştir. Fakat bu savaş süreci, Rusya'nın devreye girmesi ve Ermenistan'a destek vermesiyle sona ermiştir (İğdeli, 2022, ss. 36-38). Uzun yıllardır işgal altındaki topraklarını

kurtarmak isteyen Azerbaycan devleti, 2016 yılının Nisan ayında gerçekleşen ‘Dört Günlük Savaş’tan sonra önemli bir gerçeği fark etmiştir. Rusya’nın yönlendirmesiyle hareket eden Ermenistan yönetiminin, Dağlık Karabağ’ı diplomasi ve barış yoluyla asla terk etmeyeceği anlaşılmıştır. Tam da bu nedenden dolayı Azerbaycan devleti, 2016 yılından itibaren askeri hazırlıklarını büyük bir hızla artırmaya ve topyekûn bir savaşa hazırlanmaya başlamıştır.

2018 yılında Ermenistan’da ekonomik sıkıntılar ve diğer toplumsal sorunlar nedeniyle halk sokaklara dökülmüş, bunun sonucunda Serj Sarkisyan iktidarı devrilmiş ve yerine ABD destekli, Batı yanlısı Nikol Paşinyan başbakan olmuştur. Ermenistan’da Rusya yanlısı yönetimin iktidardan uzaklaşması ve yerini Batı eksenli Paşinyan hükümetinin alması, Rusya-Ermenistan ilişkilerinde ciddi bir gerginliğin yaşanmasına neden olmuştur. Paşinyan iktidara geldikten bir yıl sonra, 5 Ağustos 2019 tarihinde işgal altındaki Hankendi şehrine gitmiştir. Burada ayrılıkçı Ermenilere hitaben yaptığı konuşmada ‘Karabağ Ermenistan’dır ve nokta’ ifadesini kullanmış, bu sözleri ile Azerbaycan ile Ermenistan arasında uzun yıllardır sürdürülen barış görüşmelerine ciddi bir darbe vurmuştur. Bu da yetmezmiş gibi, 12 Temmuz 2020 tarihinde Ermenistan, Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattının, Bakü-Tiflis-Kars demiryolunun ve Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı’nın (TANAP) bağlantı noktası olan Tovuz şehrine saldırı düzenlemiştir. Bu saldırılar sonucunda aralarında bir generalin de bulunduğu 12 Azerbaycan askeri şehit olmuştur (Taşcıoğlu, 2023, ss. 547-548).

Paşinyan yönetiminin Azerbaycan’a yönelik bu saldırgan tutumu, 2020 yılının 27 Eylül tarihinde Azerbaycan’ı kendi topraklarını askeri yolla özgürlüğüne kavuşturmaya mecbur bırakmıştır. Rusya ile Ermenistan arasında soğuyan ilişkileri stratejik bir fırsata dönüştürmeyi başaran Azerbaycan, 44 gün süren operasyon boyunca Türkiye’nin güçlü siyasi desteğini arkasına alarak topraklarının büyük bir kısmını işgalden kurtarmıştır. Ordusunun büyük bir bölümünün imha edildiğini gören Ermenistan hükümeti, Rusya’nın ara buluculuğu ile savaşı sonlandırmayı kabul etmiştir. Rusya’nın ara buluculuğunda Ermenistan Başbakanı Nikol Paşinyan, Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ve Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Vladimir Putin arasında internet üzerinden yapılan görüşme sonucunda, 9 Kasım’ı 10 Kasım’a bağlayan gece "Üçlü Bildiri" imzalanmıştır. Bu bildiri uyarınca Ermenistan ordusunun belirlenen takvime göre işgal ettiği topraklardan çekilmesi, bölgede Türk ve Rus askerlerinin eşit sayıda yer alacağı gözlem noktalarının kurulması kararlaştırılmıştır. Söz konusu gözlem noktaları tesis edilerek faaliyete geçirilmiş ve anlaşmanın, taraflardan aksi bir talep gelmedikçe her 5 yılın sonunda otomatik olarak uzatılması öngörülmüştür. Anlaşma kapsamında

Ermenistan'ın Karabağ ile irtibatı için Azerbaycan'ın Laçın Koridoru'nu açık tutması, bunun karşılığında ise Nahçıvan ile Azerbaycan arasındaki bağlantıyı sağlamak amacıyla Ermenistan'ın Zengezur Koridoru'nu açması hükme bağlanmıştır (Taşcıoğlu, 2023, ss. 554-555).

Rusya, Azerbaycan ile Ermenistan arasında 44 gün süren savaşın ardından imzalanan üçlü bildiriye bir fırsat olarak görmüştür. Güney Kafkasya'daki çıkarlarını korumayı amaçlayan Rusya, 9 Kasım'ı 10 Kasım'a bağlayan gece imzalanan "Üçlü Bildiri"ye dayanarak Karabağ bölgesine barış güçlerini yerleştirmiştir. Ancak Rusya'nın 2022 yılının Şubat ayında Ukrayna'ya karşı başlattığı savaş ve Azerbaycan'ın 2023 yılının Eylül ayında Hankendi şehrini ayrılıkçı Ermenilerden temizlemek amacıyla gerçekleştirdiği antiterör operasyonu süreci değiştirmiştir (Yılmaz ve Cengiz, 2025, s. 115). Bu gelişmelerin sonucunda, 12 Haziran 2024 tarihinde Rus barış güçleri Azerbaycan topraklarını tamamen terk etmiştir (BBC News Azərbaycanca, 2024).

Azerbaycan tarafı, 2020 yılındaki 44 günlük İkinci Karabağ Savaşı'ndan sonra elde ettiği zaferi güvence altına almak ve dış riskleri en aza indirmek amacıyla önemli bir adım atmıştır. Bu doğrultuda 15 Haziran 2021 tarihinde Türkiye ile Azerbaycan arasında Şuşa Beyannamesi imzalanmıştır. Beyannamenin başlangıç bölümünde yer alan "Tek Millet, İki Devlet" vurgusu ile taraflardan birine yapılacak bir saldırı ya da saldırı tehdidine karşı Türkiye ve Azerbaycan'ın ortak mukabelede bulunmayı kararlaştırmış olmaları, iki ülkenin iş birliği konusundaki kararlılığını açıkça ortaya koymaktadır. Söz konusu belge, Türkiye'nin gelecekte bölgede çıkabilecek krizlerde Azerbaycan'a desteğini sürdüreceğini ve bölgede oldubittilere asla fırsat vermeyeceğini göstermektedir (Taşcıoğlu, 2023, s. 559).

İkinci Karabağ Savaşı'nın sonunda Türkiye ve Azerbaycan Güney Kafkasya'da güçlenmiş, Batı'nın ve özellikle ABD'nin bu bölgeye olan ilgisi daha da artmıştır. Öte yandan bu süreç, İran'ın bölgedeki nüfuzunun zayıflamasına neden olmuştur.

İşte bu yüzdendir ki, İran İkinci Karabağ Savaşı döneminde takip ettiği politikalarda zamanla belirgin bir eksen kayması yaşamıştır. Çatışmaların başlangıcında yalnızca taraflara ateşkes çağrısı yapmakla yetinen İran, bir süre sonra bölgeye 'cihatçı grupların yerleştirildiği' iddialarını öne sürerek Azerbaycan ve Türkiye'yi açıkça hedef almıştır. Özellikle bu dönemde Azerbaycan'ın İsrail ile kurduğu yakın ilişkiler ve İsrail'den temin edilen yüksek teknolojik silahlar, İran'ın tutumunun daha da keskinleşmesine yol açmıştır. İran'ın bu süreçteki tavrının temelinde, kendi sınırları içerisinde yaşayan yoğun Azerbaycan Türkü nüfusunun varlığı ve bu kitlenin muhtemel etkileri olduğu iddia edilmektedir. Ancak savaş sürerken İran üzerinden Ermenistan'a

askeri mühimmat taşıyan kamyonların ateşe verilmesi ve İran'daki Azerbaycan Türklerinin Karabağ'a destek amaçlı düzenlediği gösterilere yönetimin sert müdahalede bulunması, bölgesel gerginliği zirveye taşımıştır. 44 günlük mücadelenin ardından imzalanan ateşkes ile birlikte İran, kendisini çözüm sürecinin tamamen dışında bulmuştur. Sonuç olarak Güney Kafkasya'da şekillenen yeni jeopolitik düzende, sürecin asıl kaybedenlerinden birinin de İran olduğunu söylemek mümkündür (Deveci Bozkuş, 2021, s. 58).

Yani İkinci Karabağ Savaşı'ndan sonra Türkiye, Güney Kafkasya'da Azerbaycan ile olan askeri müttefikliğini resmi düzeye taşımış, Azerbaycan'ın yanı sıra Ermenistan ile de temaslar kurarak bu bölgedeki nüfuzunu önemli ölçüde artırmıştır. Rusya ise Türkiye'den farklı olarak barış gücü adı altında kendi ordusunu bölgeye getirmiş olsa da Ukrayna Savaşı nedeniyle 2024 yılında ordusunu Karabağ'dan çekmek zorunda kalmıştır. Ermenistan ile ciddi bir soğuklaşma dönemine giren Rusya'nın Güney Kafkasya'daki etkisi de bu süreçle birlikte zayıflamaya başlamıştır. İran ise İkinci Karabağ Savaşı sonrasında Güney Kafkasya'da ortaya çıkan yeni statükoyu kendisi açısından bir tehdit olarak değerlendirmektedir. Tahran yönetimi Türkiye ve Azerbaycan arasında giderek güçlenen iş birliğinin İran'ın bölgedeki transit stratejik önemini zayıflattığı görüşündedir. Bu doğrultuda İran bölgedeki nüfuzunu korumak ve jeopolitik etkinliğini sürdürmek amacıyla Rusya ve Azerbaycan ile birlikte yürütülen Kuzey-Güney Uluslararası Taşıma Koridoru projesine öncelik vermektedir.

6.2. Zengezur Koridoru ve Jeopolitik Dengelerde Değişim

44 Günlük Savaşın sona ermesiyle sonuçlanan, 10 Kasım 2020 tarihinde Azerbaycan ve Rusya Cumhurbaşkanları ile Ermenistan Başbakanı arasında imzalanmış üçlü bildirinin temel amaçlarından biri de bölgede Ermenistan işgali sonucunda kapanmış olan tüm ulaşım ve iletişim bağlantılarının açılmasıdır. Bildirinin 9. maddesi de tam olarak bu amacın hayata geçirilmesine hizmet etmektedir. Bu maddede dikkat çeken temel nokta ise Azerbaycan ile Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti arasında doğrudan kara bağlantısını sağlayacak koridorun, yani Zengezur Koridoru'nun açılmasıdır. Bildiride Zengezur adı geçmese de, söz konusu koridor tarihi Azerbaycan toprakları olan Zengezur'dan geçtiği için bu şekilde adlandırılmaktadır. Bu koridorun uzunluğu çok olmasa da ve dünya haritası üzerinde küçük bir alanı kaplasa da jeopolitik önemi büyüktür ve onlarca yıldır bölgede oluşmuş olan ulaşım-iletişim mimarisini temelden etkileme potansiyeline sahiptir (Beynəlxalq Münasibətlərin Təhlili Mərkəzi [AIR Center], 2021, s. 1).

Zengezur Koridoru, Ermenistan'ın en güneyinde yer alan eyalet olan Syunik'in adını taşımaktadır. Tarihi Azerbaycan toprağı olan bu bölge Azerbaycan tarafınca Zengezur olarak adlandırıldığı için projenin adı uluslararası alanda Zengezur Koridoru olarak tanınmıştır. Projenin hayata geçirileceğı bölgenin doğusunda Azerbaycan, güneyinde İran ve batısında ise Azerbaycan'a bağı Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti yer almaktadır. Bu koridor 8-10 kilometre genişliğinde ve 43 kilometre uzunluğunda bir kara köprüsü niteliğı taşımaktadır (Özdemir, 2025, s. 224).

Zengezur Koridoru, bölge devletlerinin küresel ticarete entegre olmasını kolaylaştırmanın yanı sıra onlarca yıldır gergin seyreden bölgesel ilişkilerin güçlendirilmesi adına önemli bir fırsat sunmaktadır. Anadolu'yu Türk cumhuriyetlerine Gürcistan'a ihtiyaç duymadan doğrudan bağlayacak olması ve Çin'in Kuşak-Yol Girişimi kapsamındaki Orta Koridor rotaları arasında en düşük maliyetli seçenek olarak öne çıkması, bu güzergahın uluslararası stratejik değerini artırmaktadır (Ünalmiş, 2025, s. 853). Lakin Zengezur Koridoru konusunda bölge ülkeleri olan Türkiye, Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan ve İran farklı yaklaşımlar sergilemektedir. Hatta bu koridorun stratejik önemi nedeniyle ABD'nin de bu bölgeye yönelik özel bir ilgisi bulunmaktadır.

Türkiye'nin Zengezur Koridoru'na bakış açısı: Türkiye, Zengezur Koridoru'nu Azerbaycan ile doğrudan kara bağlantısı kuracak, Türk dünyasını bir araya getirecek ve Orta Koridor'un stratejik bir parçası olarak jeo-ekonomik bir dönüşüm şeklinde nitelendirmektedir. Türkiye, bu koridoru bölgesel barışın tesisi, ticaretin geliştirilmesi ve güvenlik iş birliğinin güçlendirilmesi yolunda hayati bir hamle olarak görmektedir.

Ermenistan'ın işgali nedeniyle Türkiye'nin Azerbaycan ile doğrudan bir kara bağlantısı bulunmuyordu ve kara yolu erişimi sadece Nahçıvan ile sınırlı kalıyordu. Bu sebeple ulaşım bağlantıları Gürcistan ve İran üzerinden kurulmak zorundaydı. Bu durum hem taşıma mesafesinin hem de nakliye maliyetlerinin ciddi şekilde artmasına yol açıyordu. Dolayısıyla koridorun açılmasının, Türkiye ve Azerbaycan arasındaki ekonomik ilişkilerin yanı sıra turizm bağlarının da genişlemesi için yeni fırsatlar yaratacağı öngörülmektedir. Zengezur Koridoru Türkiye için sadece Azerbaycan'a doğrudan erişim sağlamak açısından değil, aynı zamanda Hazar Denizi üzerinden Orta Asya'ya, yani Türk dünyasına ulaşmak bakımından da kritik bir öneme sahiptir. Böyle bir çıkışın elde edilmesi Türkiye için stratejik bir değer taşımaktadır. Türkiye Türk Cumhuriyetleri ile kara yolu bağlantıları Gürcistan ve İran üzerinden sağlanmaktadır. Koridor faaliyete geçtikten sonra ise Türkiye bu bağımlılıktan kurtulacaktır. Türkiye'nin Azerbaycan ve Orta Asya'ya doğrudan erişim sağlaması, Türk dünyası ülkeleri arasındaki ekonomik, siyasi ve stratejik ilişkilerin kurulması ile entegrasyonun

güçlenmesi açısından büyük bir önem arz etmektedir (Beynəlxalq Münasibətlərin Təhlili Mərkəzi [AIR Center], 2021, s. 10).

Zengezur Koridoru'nun sağlayacağı olumlu katkıların odağında kuşkusuz iktisadi dinamikler yer almaktadır. Bu çerçevede koridorun işlevsellik kazanması, Türkiye'nin Orta Asya coğrafyasına açılmasını kolaylaştırmanın yanı sıra toplamda 1.2 trilyon dolarlık ticari potansiyel barındıran Türk Cumhuriyetleri ile doğrudan etkileşim imkanı sunacaktır. Enerji jeopolitiği açısından değerlendirildiğinde, Azerbaycan doğalgazının bu hat vasıtasıyla Türkiye'ye sevkiyatı durumunda metreküp maliyetinin 490 dolardan 335 dolara gerileyeceği öngörülmektedir. Dolayısıyla koridorun faaliyete geçmesiyle birlikte Türkiye'nin İran gazına olan yapısal bağımlılığının azalacağı tahmin edilmektedir (Ünalımsı, 2025, s. 853).

Türkiye, bu koridor aracılığıyla on yıllardır süregelen doğrudan kara bağlantısı sorununu aşarak Gürcistan ve İran gibi üçüncü ülkeler üzerinden geçen lojistik hatları Azerbaycan ekseninde birleştirmeyi amaçlamaktadır. Bu sayede bölgesel bağımlılığını minimize etmeyi hedefleyen Türkiye, Güney Kafkasya jeopolitiğindeki manevra kabiliyetini artırarak bölgedeki oyun kurucu rolünü pekiştirmeyi öngörmektedir.

Azerbaycan'ın Zengezur Koridoru'na bakış açısı: Zengezur Koridoru, Azerbaycan için hem stratejik hem de ekonomik açıdan hayati önem arz eden bir projedir. Azerbaycan bu koridor vasıtasıyla Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti ile ana karası arasındaki doğrudan kara yolu bağlantısını yeniden tesis etmeyi ve ülkenin uluslararası bir transit merkezi olarak konumunu tahkim etmeyi hedeflemektedir (Həsənova, 2024, s. 44).

Azerbaycan, bu stratejik koridor aracılığıyla ana karası ile doğrudan kara bağlantısı bulunmayan ve kendi egemenlik sınırları içerisindeki Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti arasında kesintisiz bir ulaşım hattı tesis ederek İran veya diğer komşu devletlerin topraklarını kullanma zorunluluğunu tamamen ortadan kaldırmayı, bu sayede hem lojistik maliyetlerini minimize etmeyi hem de sevkiyat sürelerini önemli ölçüde kısaltarak bölgedeki ticaret hacmini artırmayı amaçlamaktadır. Azerbaycan bu uluslararası koridoru bölgedeki istikrarın teminatı olarak görmeyi yanı sıra, bu hat vasıtasıyla transit gelirlerini artırarak bölgenin ana lojistik merkezine dönüşmeyi ve işgalden kurtarılan Karabağ'ın ekonomik kalkınmasına güçlü bir ivme kazandırmayı da hedeflemektedir (Aguilar, 2025).

İran'ın Zengezur Koridoru'na bakış açısı: İran, bölgede Zengezur Koridoru'nun açılmasından endişe duyan ülkelerin başında gelmektedir. Nitekim İran, bu koridorun faaliyete geçmesinin kendi stratejik ve lojistik önemini zayıflatacağını düşünmektedir.

İran, bu projeyi kendi milli çıkarlarına ve bölgedeki konumuna yönelik bir tehdit olarak değerlendirmektedir. İran'ın bu konudaki endişeleri şu noktalardan oluşmaktadır:

1. İran, Zengezur koridorunun Ermenistan'ın egemenliği üzerinde tam kontrol sağlaması veya sınır hatlarının değişmesi durumunda Ermenistan ile olan doğrudan kara bağlantısının kesilmesinden ve dolayısıyla Avrupa ile Rusya'ya açılan kuzey güzergahındaki stratejik erişimini kaybetmekten ciddi endişe duymaktadır.

2. İran, bu projeyi Türkiye'yi doğrudan Orta Asya ve Türk dünyası ile birleştiren bir 'Turan Koridoru' olarak değerlendirmekte ve bu durumun Türkiye'nin bölgedeki jeopolitik gücünü artırırken kendi nüfuzunun azalmasına yol açacağına inanmaktadır.

3. Halihazırda Azerbaycan'ın ana karası ile Nahçıvan arasındaki bağlantının İran toprakları üzerinden sağlanması nedeniyle İran tarafı, bu koridorun açılmasıyla Azerbaycan'ın söz konusu bağımlılıktan kurtulacağını ve bu durumun kendi bölgesel transit gücü ile siyasi kozlarını zayıflatacağını düşünmektedir.

4. İran, bu koridorun kendisini bölgedeki temel lojistik projelerin dışında bırakabileceğine ve 'Kuzey-Güney' ulaşım koridorunun stratejik önemini azaltabileceğine inanmaktadır. Am da bu nedenle İranlı yetkililer, zaman zaman bu projeyi bir 'NATO projesi' olarak nitelendirmektedirler (İnaç ve Teryaki, 2025, ss. 28-29). İran bu nedenlerden ötürü sık sık 'Bölgedeki sınırların değiştirilmesi bizim kırmızı çizgimizdir' beyanatında bulunmaktadır.

İran'ın hem ülke içindeki kamuoyunu manipüle etmek hem de Rusya'yı kendi safına çekmek amacıyla geliştirdiği 'Turan-NATO Koridoru' söylemi çerçevesinde Zengezur Koridoru'nun güya Rusya ve Çin'i de hedef aldığı yönündeki iddiaları gerçekleri yansıtmamaktadır. Aksine bu koridor Çin'in 'Kuşak ve Yol Projesi'ne önemli katkılar sunacağı için Pekin'in çıkarlarıyla tam bir uyum içerisindedir. İran'ın Türk dünyasının bu koridor sayesinde elde edeceği avantajları gelecekte Çin'e karşı bir baskı unsuru olarak gösterme çabaları şimdilik sonuçsuz kalmıştır. Öte yandan koridorun Kuzey-Güney ticaret hattını işlevsiz hale getirerek Rusya'nın bölgesel rolünü zayıflatacağı yönündeki söylemi de Moskova nezdinde karşılık bulmamıştır (Koç, 2023). *Rusya'nın Zengezur Koridoru'na bakış açısı*: Zengezur Koridoru'nun açılması

Rusya için yeni imkanlar yaratıyor ve bu nedenle Rusya da koridorun bir an önce açılmasını istiyor. Lakin Rusya, bu koridorun kontrolünün kendi istihbarat teşkilatı olan FSB'nin sınır hizmetleri biriminde olmasını istemektedir. Bu doğrultuda, 10 Kasım 2020 tarihli üçlü bildirinin 9. maddesine dayanarak, ulaşım hatlarının güvenliğinin Rusya Federal Güvenlik Servisi (FSB) tarafından sağlanmasını talep etmektedir. Rusya, koridoru Ermenistan ve Azerbaycan üzerindeki nüfuzunu artırmak ve Batı'nın

bölgedeki etkisini dengelemek için bir araç olarak kullanmak niyetindedir. Rusya, İran'ın koridora karşı çıkmasına rağmen, projenin kendi kontrolünde olması şartıyla desteğini sürdürmektedir. Ermenistan'ın Batı ile yakınlaşması karşısında ise koridor üzerinden Ermenistan'a çok ciddi baskı uygulamıştır (Fahs, 2024).

Zengezur Koridoru'nun faaliyete geçmesiyle birlikte Rusya, Azerbaycan ve Türkiye güzergâhı üzerinden Güney Asya ile Orta Doğu'ya çok daha elverişli bir lojistik ağ kurmayı amaçlamaktadır. Kısacası Rusya, Zengezur Koridoru'na Güney Kafkasya'daki varoluş meselesi olarak bakmaktadır. Rus tarafı, Zengezur Koridoru üzerindeki denetimin kaybedilmesinin Güney Kafkasya ülkeleri üzerindeki nüfuzunu büyük ölçüde azaltacağını düşünmektedir.

Ermenistan'ın Zengezur Koridoru'na bakış açısı: Ermenistan Zengezur Koridoru meselesine olumlu yaklaşmaktadır. Çünkü bu koridorun açılması durumunda Ermenistan bölgesel izolasyondan kurtulacak ve ticaretin canlanmasıyla birlikte önemli ekonomik gelirler elde edecektir. Ancak Ermenistan yönetimi koridorun Rusya veya Azerbaycan tarafından denetlenmesine karşı çıkarak Nahçıvan ile kurulacak bağlantının tamamen kendi egemenliği ve kontrolü altında kalmasını şart koşmaktadır. Bu doğrultuda Ermenistan hükümeti projeyi kendi stratejik çıkarları çerçevesinde "Ermeni Kavşağı" olarak adlandırmıştır. Bu talep ise Zengezur Koridoru'nun açılma sürecinin uzamasına neden olmuştur (BBC News Türkçe, 2022).

Bölge devletlerinin Zengezur Koridoru'na yönelik farklı bakış açıları bu projeye ilgi duyan ABD'nin konumunu daha da güçlendirmiştir. Bu doğrultuda ABD, 2024 yılından itibaren projenin hızlı bir şekilde hayata geçirilmesi amacıyla Türkiye aracılığıyla Azerbaycan ile Ermenistan arasında bir barış anlaşması imzalanması için aktif diplomatik çalışmalara başlamıştır. ABD'nin Zengezur Koridoru'na olan ilgisi hem ekonomik hem de stratejik hedeflerle doğrudan ilişkilidir.

ABD Güney Kafkasya'daki nüfuzunu pekiştirmek amacıyla 8 Ağustos 2025 tarihinde Vaşington'da düzenlenen zirvede, Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ile Ermenistan Başbakanı Nikol Paşinyan arasında bir barış anlaşması paraflanmıştır. Bu süreçte, Zengezur Koridoru olarak bilinen stratejik güzergahın, ABD arabuluculuğunda oluşturulan TRIPP (Uluslararası Barış ve Refah için Trump Rotası) çerçevesinde hayata geçirilmesine yönelik resmi imzalar atılmıştır. Bir başka ifadeyle Trump Rotası, Zengezur Koridoru olarak bilinen stratejik güzergahın ABD arabuluculuğunda şekillenen yeni siyasi adıdır (Bozkuş, 2025). Rusya'nın aksine ABD tarafından önerilen koşullar Türkiye, Azerbaycan ve Ermenistan'ın milli menfaatlerine tam olarak hizmet etmektedir. TRIPP Rotası Ermenistan'ın dış politika tercihlerinde

kısa vadede radikal bir dönüşüm alanı oluşturmaktadır. Güvenlik ikilemleri nedeniyle daha önce karşılık bulmayan ulaşım hattı önerileri bu yeni projeye birlikte ABD'nin hamiliğinde ve ekonomik iş birliği odaklı bir formülle revize edilmiştir. Söz konusu model sayesinde Ermenistan'ın egemenlik haklarına dair hassasiyetleri ABD'nin diplomatik ve askeri ağırlığı ile tahkim edilmiş ve bölgenin jeoekonomik açıdan kalkındırılmasına yönelik bir süreç başlatılmıştır. Söz konusu güzergahın işletme haklarının 99 yıllığına ABD menşeli şirketlere devredilmesi ABD'nin Güney Kafkasya'da Rusya'nın nüfuzunu zayıflattığının stratejik bir göstergesi olarak değerlendirilmektedir (Uluyurt, 2025, s. 2).

Başlangıç aşamasında Rusya'nın bölgesel nüfuzunu pekiştirme aracı olarak değerlendirilen koridor projesi TRIPP girişimiyle birlikte stratejik olarak ABD'nin kontrol sahasına dâhil olmuştur. Bu değişim Rusya'nın bölgedeki belirleyici aktör konumunu sarsarken Minsk Grubu gibi geleneksel mekanizmaları tamamen işlevsiz hale getirmiştir. Trump yönetiminin bu stratejik hamlesi ABD'nin Güney Kafkasya jeopolitiğine doğrudan müdahil olmasını sağlayan ve Moskova'yı bölgesel bir geri çekilme sürecine zorlayan bir kırılma noktası olarak nitelendirilmektedir. Diğer taraftan İran yönetimi kuzey sınırlarında uluslararası ticaretin kontrol dışı bir ivme kazanmasından ve önerdiği alternatif güzergâhların atıl kalmasından ciddi bir rahatsızlık duymaktadır. Tahran'ın stratejik bir alternatif olarak sunduğu Aras Koridoru projesinin karşılık bulmaması ülkenin bölgesel manevra kabiliyetini önemli ölçüde kısıtlamıştır. Türkiye'nin bu yeni hattı operasyonel düzeyde desteklemesi İran'ın güvenlik algılarını tetikleyen temel unsurlar olarak öne çıkmaktadır. Tüm bu gerilimlere rağmen Tahran'ın ABD tarafından desteklenen bu projeye karşı doğrudan bir askeri müdahalede bulunması stratejik rasyonalite çerçevesinde öngörülmemektedir (Uluyurt, 2025, s. 3).

Sonuç itibarıyla ABD tarafından teklif edilen TRIPP projesinin Türkiye'yi Güney Kafkasya ile Orta Asya Türk Cumhuriyetleri nezdinde stratejik bir karar verici konumuna getireceği öngörülmektedir. Bunun yanı sıra projenin Azerbaycan'ı bölgesel bir ekonomik ve siyasi güç odağına dönüştüreceği ve Ermenistan'ın Rusya nüfuzundan arınmasına imkân tanıyacağı değerlendirilmektedir. Söz konusu girişimin başarıyla hayata geçirilmesi durumunda Güney Kafkasya sathında kalıcı istikrarın ve uzun vadeli barış ikliminin tesis edileceği düşünülmektedir.

6.3. Sınır Diplomasisi ve Askeri Caydırıcılık: 2020-2025 Arası Gerilim ve Normalleşme Arayışları

Güney Kafkasya’da 2020 İkinci Karabağ Savaşı sonrası ortaya çıkan yeni gerçeklikler, bölgenin önde gelen güçleri arasındaki ilişkilerin yeniden şekillenmesine yol açmıştır. İkinci Karabağ Savaşı sonrasında (2020-2025) Azerbaycan ve İran arasındaki ilişkiler, şiddetli gerginlik dönemlerinden geçerek yeniden istikrar kazanmış ve pragmatik iş birliği aşamasına girmiştir. Bu dönemi aşağıdaki temel aşamalara ayırmak mümkündür:

1. Gerginlik ve "Kriz" Dönemi (2021-2023): 2021-2023 yılları arasında Azerbaycan-İran ilişkileri, 44 günlük savaş sonrası ortaya çıkan jeopolitik değişimler, Zengezur koridoru, İran’ın Ermenistan ile yakınlığı ve Azerbaycan’ın İsrail ile stratejik iş birliği zemininde ciddi bir gerginlik dönemi yaşamıştır. Bu dönemde sınırda gerçekleştirilen askeri tatbikatlar, diplomatik skandallar ve 2023 yılındaki büyükelçilik saldırısı ile ilişkiler kırılma noktasına ulaşmıştır (Taştekin, 2023).

2021 yılı itibarıyla ikili ilişkilerdeki gerginliğin temel belirleyicisi haline gelen Zengezur Koridoru projesi, İran yönetimi tarafından Ermenistan ile olan doğrudan coğrafi temasın kesilmesi ve bölgede bir "Turan yolu"nın inşası olarak yorumlanmıştır (Alagöz, 2021). İran tarafı söz konusu koridorun işlerlik kazanmasını uluslararası sınırların statüsünün bozulması ve stratejik bir kuşatılma girişimi şeklinde değerlendirmiştir. Bununla birlikte Tahran yönetimi bu hattın Türkiye ile Orta Asya arasında kesintisiz bir bağ kurarak İran’ın transit gelirlerini ve bölgesel nüfuzunu ciddi şekilde tehdit edeceği görüşünü savunmuştur (Aghazada, 2023, ss. 724-725). Ayrıca İran yönetimi Azerbaycan’ın İsrail’den temin ettiği modern silah sistemlerini ve iki ülke arasındaki istihbarat paylaşımını kendi milli güvenliğine yönelik bir "Siyonist kuşatma" olarak nitelendirerek 1 Ekim 2021 tarihinde Azerbaycan sınırında "Hayber Fatihleri" adlı askeri tatbikatı başlatmıştır. İran Kara Kuvvetleri Komutanı General Kiyumers Heyderi söz konusu tatbikatın bölgedeki askeri hazırlık seviyesini artırmak amacıyla icra edildiğini belirtirken İsrail unsurlarının bölgeye gelmesiyle sınır hassasiyetinin arttığını ve Suriye kökenli teröristlerin bölgeden tamamen ayrıldığının henüz kesinleşmediğini iddia etmiştir. Bu suçlamalara cevaben Azerbaycan Dışişleri Bakanlığı bünyesinde yüz bin kişilik düzenli ordusu bulunan Azerbaycan’ın herhangi bir paralı askere ihtiyaç duymadığını ve ülke topraklarında terörist unsurlara asla yer verilmediğini vurgulayarak Azerbaycan karşıtı bir politikanın İran’a bir yarar sağlamayacağını açıklamıştır. Benzer şekilde Azerbaycan Devlet Sınır Hizmetleri tarafından yapılan resmi açıklamada ise Azerbaycan ile İran arasındaki sınır hattında

üçüncü bir devlete ait askeri bir gücün geçmişte bulunmadığı gibi günümüzde ve gelecekte de mevcudiyetinin söz konusu olmayacağı kesin bir dille ifade edilmiştir (Sapmaz, 2022, s. 33).

Ayrıca İran, 2021-2023 yılları arasında Azerbaycan'a yönelik baskı politikasını yalnızca askeri tatbikatlarla sınırlı tutmamıştır. İran yönetimi, Zengezur Koridoru meselesi üzerinden Bakü'ye yönelik caydırıcılık faaliyetleri kapsamında, finansal destek sağladığı ve "Azerbaycan Hizbullahı" olarak nitelendirilen "Hüseyniyyun" teşkilatına "Kölelik" adlı bir belgesel film hazırlatmıştır. Azerbaycan, söz konusu belgeselin temel amacının Azerbaycan devletinin ırcılığını karalamak ve ülkenin köklü devlet geleneklerini itibarsızlaştırmak olduğunu söylemiştir (ISWNews, 2023). Hatta 2022 yılında, İran Silahlı Kuvvetleri Genelkurmay Başkanı Tümgeneral Muhammed Bakır, Zengezur Koridoru hususunda Azerbaycan'a yönelik tehditkâr bir tutum sergilemekten bile kaçınmamıştır.

İran yönetimi, 'Hüseyniyyun' örgütü vasıtasıyla sosyal medya platformlarında Azerbaycan hükümetinin Siyonist odakların kontrolünde olduğuna dair iddialar yaymıştır. Bu kapsamda Azerbaycan'ın İsrail ve NATO'nun yönlendirmesiyle Zengezur Koridoru üzerinden bir savaş başlatacağı ve bu çatışmanın ardından NATO birliklerinin İran'ı kuşatmak amacıyla bölgeye yerleştirileceği yönünde dezenformasyon faaliyetleri yürütülmüştür. Söz konusu iddialar aracılığıyla Bakü yönetimi üzerinde Zengezur Koridoru hususunda baskı kurulmaya çalışılmıştır. İran'ın Azerbaycan'a yönelik baskı politikaları yalnızca bu söylemlerle sınırlı kalmamıştır. Ekim 2022 tarihinde İran'ın Şiraz kentindeki Şah Çerag Türbesi'ne düzenlenen ve 15 kişinin hayatını kaybettiği terör saldırısı iki ülke arasındaki gerilimi tırmandırmıştır. Terör örgütü DEAŞ saldırıyı üstlendiğini duyurmasına rağmen, faillerden birinin Azerbaycan vatandaşı olması İran medyasında saldırının arkasında Azerbaycan'ın bulunduğu yönünde iddiaların seslendirilmesine yol açmıştır (Alef News, 2022).

Bölgedeki stratejik ağırlığını korumayı hedefleyen İran, Azerbaycan'ın Zengezur Koridoru üzerindeki ısrarını kırmak ve kendisini devre dışı bırakacak senaryoları engellemek için 2022 yılında alternatif bir güzergâh olan Aras Koridoru projesini gündeme getirmiştir. Söz konusu koridorun oluşturulmasına ilişkin resmi belge olan 'Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti ile İran İslam Cumhuriyeti Hükümeti Arasında İran Toprakları Üzerinden Geçmekle Azerbaycan'ın Doğu Zengezur Ekonomik Bölgesi ile Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Arasında Yeni Bağlantı Yollarının Oluşturulmasına Dair Mutabakat Zaptı', 11 Mart 2022 tarihinde Bakü'de imzalanmıştır (Aslanlı, 2023).

Aras Koridoru, Türkiye ve Azerbaycan arasında doğrudan bir bağlantı sağlama

potansiyeline sahiptir. Aras güzergâhı ilk etapta makul bir alternatif gibi görünmektedir. Ancak bu koridorun İran topraklarından geçecek olması, beraberinde yeni bir bağımlılık riskini getirmektedir. Zira Türkiye ve Azerbaycan'ın Güney Kafkasya'daki stratejik çıkarları, bu senaryoda İran'ın müsaade ettiği sınırlar dâhilinde kalacaktır. Nitekim İran yönetimi, Azerbaycan ile imzaladığı mutabakat muhtımasını Azerbaycan'ın 'jeopolitik gerçekleri kabul etmesi' şeklinde yorumlayarak örtülü bir tehdit dili kullanmıştır. İran'ın öne sürdüğü bu 'gerçekler'; aslında Türkiye'nin Zengezur vasıtasıyla Hazar'a bağımsız erişimini engelleme ve bölgedeki kendi tahakkümünü sürdürme çabasından ibarettir. Ayrıca Zengezur Koridoru, 10 Kasım Üçlü Bildirisi ile uluslararası bir meşruiyet kazanmışken, Aras Koridoru henüz benzer bir hukuki statüye sahip değildir (Dumlu ve Şahin, 2024, s. 181).

Azerbaycan ile İran arasındaki en büyük gerginlik ise 27 Ocak 2023 tarihinde Azerbaycan'ın İran Büyükelçiliğine düzenlenen silahlı saldırıdan sonra başlamıştır. Nitekim bu saldırı sonucunda Azerbaycan'ın İran Büyükelçiliğinde bir kişi hayatını kaybetmiş, bir kişi de yaralanmıştı. Ancak İran tarafı bu saldırının şahsi olduğunu belirterek herhangi bir sorumluluk üstlenmemiş, Azerbaycan tarafı ise bu açıklamanın yeterli olmadığını bildirmiştir. Söz konusu saldırı, başta Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev olmak üzere Azerbaycanlı yetkililer tarafından yapılan pek çok uyarıya rağmen İranlı makamların gerekli önlemleri almamasına bağlı olarak meydana gelen bir terör saldırısı şeklinde tanımlanmıştır. Olayın hemen akabinde Azerbaycan, İran Büyükelçiliğini kapatma kararı almıştır (Farzam, 2021).

İkinci Karabağ Savaşı'nın ardından bölgede Türkiye ve Azerbaycan'ın nüfuzunun arttığını gözlemleyen İran, 1993 yılında Azerbaycan'a karşı ayrılıkçı faaliyetlerde bulunarak ülkenin güney bölgelerinde Talış-Mugan Özerk Cumhuriyeti'ni kurmaya teşebbüs eden ancak dönemin Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in kararlılığıyla engellenen Talış ayrılıkçılarını yeniden desteklemeye başlamıştır. Savaş sonrası süreçte İran, çok sayıda Talış ayrılıkçısını üniversite bünyesindeki akademik platformlara davet etmiştir. Bu kapsamdaki son konferans 13 Mart 2024 tarihinde İran Araştırmaları Merkezi ile İran Uluslararası Araştırmalar Merkezi tarafından ortaklaşa organize edilmiştir. Söz konusu konferansta sözde Talış-Mugan Cumhuriyeti'nin başkanı Boris Talışinski, Azerbaycan'a karşı kışkırtıcı açıklamalarda bulunmuştur (Güney Azerbaycan Demokratik Türk Birliği [GADTB], 2024).

İran, Azerbaycan'ın güney bölgelerinde ve sınır ilçelerinde mukim olan Talış halkını, mezhepsel yakınlıkları nedeniyle Azerbaycan devletine karşı kışkırtmaya ve bu unsuru bir baskı aracı olarak kullanmaya çalışmaktadır. Bu doğrultuda Talış

ayrılıkçıların liderleri İran hükümeti tarafından sık sık davet edilmekte ve resmi makamlarca bu gruplara destek beyan edilmektedir. Ancak gerçekte Talış halkının büyük çoğunluğu Azerbaycan'dan ayrılmayı reddetmekte ve herhangi bir asimilasyona maruz kalmadan tüm haklarıyla Azerbaycan Cumhuriyeti sınırları içinde yaşamayı benimsemektedir. Nitekim İkinci Karabağ Savaşı sırasında Talış kökenli Azerbaycan vatandaşları büyük kahramanlıklar sergilemişlerdir. Dolayısıyla Azerbaycan dışında faaliyet gösteren ve İran istihbarat servisleri güdümünde hareket eden az sayıdaki ayrılıkçı grubun Talış halkı nezdinde herhangi bir karşılığı bulunmamaktadır. Tüm bunlara rağmen İran, 2023 yılına kadar Fars kökenli olan Talış faktörünü Azerbaycan üzerinde bir nüfuz aracı olarak kullanma girişimlerini sürdürmüştür. Azerbaycan'dan kopuk müstakil bir yapı kurma iddiasındaki bu grupların faaliyetlerini anlamak adına sözde cumhuriyetin kuruluş sürecine kısaca değinmek yerinde olacaktır.

Nitekim Birinci Karabağ Savaşı sırasında Azerbaycan'ın güney bölgesindeki birliklere komuta eden Albay Alekrem Hummatov, Talış özerkliğinin tesisi yolundaki faaliyetleri yönetmek ve bu doğrultudaki tüm unsurları tek bir siyasi çatı altında birleştirmek amacıyla 1992 sonu ile 1993 başlarında Azerbaycan Talış Halk Partisi'ni (ATXP) kurarak yerel teşkilatlanma çalışmalarına başlamıştır. Ayrılıkçı Alekrem Hummatov'un sürecin en başından itibaren İran istihbarat servisleri tarafından çeşitli biçimlerde desteklenmiş olması dikkat çekicidir. Haziran 1993 tarihinde Lenkeran'da Hummatov liderliğindeki parti temsilcilerinin yanı sıra ayrılıkçı ve milliyetçi siyasi oluşumlar ile 704 numaralı askeri birliğin katılımıyla Milli Meclis'in feshedilmesi talebiyle bir miting düzenlenmiştir. Bu gelişmenin ardından sözde Talış-Mugan Cumhuriyeti'nin kurulduğu ilan edilmiş ve bu yapıya ait bir anayasa taslağı hazırlanmıştır. Hatta Alekrem Hummatov, Azerbaycan'daki siyasi istikrarsızlıktan istifade ederek komutasındaki askeri birlikleri 1993 yılının Haziran ayı ortalarında Karabağ cephe hattından çekerek Lenkeran şehrine konuşlandırmıştır. Ancak tüm bu girişimlere rağmen Azerbaycan hükümeti, Ağustos 1993 tarihinde ülkenin güney bölgesindeki bu ayrılıkçı hareketi bastırmış ve vatana ihanet suçlamasıyla Alekrem Hummatov'u tutuklamıştır. Hummatov, Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev tarafından 2004 yılında çıkarılan geniş kapsamlı af kararnamesiyle serbest bırakılmış ve yaşamının geri kalanını Hollanda'da Azerbaycan aleyhtarı faaliyetler yürüterek sürdürmüştür (Musavat, 2017).

2. *Normalleşme ve Yeni Gerçekliklere Uyum (2024-2025):* 9 Mayıs 2024 tarihinde, Azerbaycan sınırında mevkidaşı ile gerçekleştirdiği görüşmenin ardından dönüş yolunda helikopter kazası sonucu hayatını kaybeden İran Cumhurbaşkanı İbrahim

Reisi'nin yerine, 28 Temmuz 2024'te gerçekleştirilen seçimlerle Azerbaycan Türkü Mesud Pezeşkiyan göreve getirilmiştir. İran'ın Suriye'den uzaklaştırılması, Lübnan'da Hizbullah'ın zayıflaması ve İran'a yönelik uluslararası politikanın süratle değişmesi gibi gelişmeleri müşahade eden ve realpolitik bir çizgi izleyen İran devleti, Mesut Pezeşkian döneminde Azerbaycan'a yönelik tutumunu esaslı bir biçimde değiştirmiştir. Bölgesel dinamiklerdeki bu dönüşüm neticesinde İran devletinin Azerbaycan ile ilişkilerinde daha dengeli bir yaklaşım sergilediği görülmektedir. Aslen Azerbaycan Türkü olan Mesut Pezeşkian'ın İran Cumhurbaşkanı seçilmesi Azerbaycan devleti ve halkı nezdinde büyük bir memnuniyetle karşılanmıştır. Bu süreçte İlham Aliyev, Mesut Pezeşkian'ı tebrik ederek kendisini resmi bir ziyaret kapsamında Azerbaycan'a davet etmiştir (President.az). Söz konusu davet, iki ülke arasındaki diplomatik ilişkilerin yeni bir döneme girdiğinin ve bölgesel iş birliği iradesinin bir göstergesi olarak değerlendirilmektedir. Azerbaycan devlet yetkililerinin etnik kökeninden dolayı kendisine yönelik sergilediği olumlu tutumlar, Mesut Pezeşkian'ın 28 Nisan 2025 tarihinde Azerbaycan'a gerçekleştirdiği ziyaret sırasında da açıkça müşahade edilmiştir. Azerbaycan ile İran devletlerinin cumhurbaşkanlarının düzenledikleri ortak basın toplantısında taraflar karşılıklı memnuniyetlerini ifade etmiş, gerçekleştirilen görüşmelerde ise ulaştırma ve enerji alanlarındaki iş birliği konuları ön plana çıkmıştır. İki ülkenin resmi heyetleri arasında Azerbaycan ve İran Dışişleri Bakanlıkları Arasında 2025-2027 Yılları İçin Siyasi İstişare Programı, 2025-2026 Ulaştırma Alanında Kapsamlı İşbirliğine Dair Mutabakat Zaptı, Denizciler İçin Eğitim, Belgelendirme ve Vardiya Standartları Hakkında Sertifikaların Karşılıklı Tanınmasına İlişkin Mutabakat Zaptı, 2025-2028 Kültürel Değişim Programı ve Medya İş Birliğine İlişkin Mutabakat Zaptı gibi kritik belgeler imzalanmıştır. Bunlara ek olarak Mesut Pezeşkian'ın ziyaret sırasında Türkçe şiir okuması ve Azerbaycan'da kendisini evindeymiş gibi hissettiğini beyan etmesi, kamu diplomasisi açısından oldukça olumlu ve sıcak bir atmosferin oluşmasını sağlamıştır. Mesut Pezeşkian'ın Azerbaycan ziyareti hem içerdiği sembolik jestler hem de imzalanan resmi belgeler bakımından bölgesel ve küresel medyada Azerbaycan ile İran arasında yeni bir normalleşme sürecinin başladığının temel göstergesi olarak değerlendirilmiştir. Söz konusu ziyaret, iki ülke arasındaki diplomatik gerginliklerin yerini karşılıklı güven ve iş birliği zeminine bıraktığı bir dönüm noktası şeklinde nitelendirilmiştir (Mirzayeva, 2025). Mesut Pezeşkian'ın Azerbaycan ziyaretinin hemen akabinde Azerbaycan ve İran ordularının işgalden kurtarılan Karabağ bölgesinde "Aras 2025" adıyla ortak bir askeri tatbikat gerçekleştirmesi (Mehr News, 2025), İran devletinin Güney Kafkasya'daki siyasi ve askeri dengelerin Azerbaycan

lehine değiştiğini nihayet kabul ettiğine dair stratejik bir mesaj olarak değerlendirilmektedir. Söz konusu askeri iş birliği, bölgesel güvenlik mimarisinde yeni bir dönemin başlangıcı ve İran devletinin realpolitik eksenli yaklaşımının somut bir göstergesi niteliğindedir. Ayrıca Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Müşaviri Hikmet Hacıyev'in Mayıs 2025 tarihinde İran'a gerçekeştirdiği ziyaret kapsamında İran Cumhurbaşkanlığı Siyasi İşler Başkan Yardımcısı Mehdi Sanai ile bir araya gelmesi dikkat çekicidir. Bu görüşmenin hemen ardından 2023 yılında Azerbaycan'ın İran Büyükelçiliği binasına saldırarak bir personelin hayatını kaybetmesine neden olan Yasin Hüseyinzade'nin idam edilmesi (Shafaqna, 2025), İran devletinin bölgesel çıkarlarını korumak adına Azerbaycan ile mevcut süreçte taktiksel bir gerginlikten kaçınma eğiliminde olduğunu göstermektedir. Söz konusu hukuki ve siyasi hamleler, iki ülke arasındaki krizlerin tasfiye edilmesi ve diplomatik ilişkilerin realpolitik ekseninde yeniden rayına oturtulması çabası olarak değerlendirilmektedir.

2024-2025 yılları arasındaki Azerbaycan-İran ilişkilerini önceki dönemlerde olduğu gibi "Pragmatik Realizm" dönemi olarak adlandırmak mümkündür. Her iki devlet küresel jeopolitik değişimler bağlamında birbirleriyle çatışmaya girmenin her iki taraf açısından ağır sonuçlar doğurabileceğini idrak etmektedir. Bu sebeple taraflar ideolojik farklılıkları ve karşılıklı güvensizliği bir kenara bırakarak ulaştırma ve enerji projeleri üzerinden taktiksel iş birliğine öncelik vermiştir. Ayrıca 2025 yılının Haziran ayında 12 gün süren İsrail-İran savaşının etkileri halihazırda İran devletinin Azerbaycan gibi komşu bir devletle herhangi bir siyasi veya diplomatik gerginlik yaşamak istemediği gerçeğini göstermektedir.

7. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu araştırmanın temel amacı, Azerbaycan Cumhuriyeti ile İran İslam Cumhuriyeti arasındaki siyasi, kültürel ve jeopolitik ilişkileri realpolitik bağlamında derinlemesine analiz etmektir. 1991 yılında Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanmasıyla başlayan süreç ve bu süreçte bölgedeki güç dengelerinin köklü bir şekilde değişmesi, iki ülke arasındaki ilişkilerin hem kapsamlı işbirliği unsurlarını hem de açık rekabet öğelerini barındıran karmaşık bir yapıya sahip olmasına yol açmıştır. Bu dönem zarfında Azerbaycan, benimsemiş olduğu çok vektörlü dış siyaset stratejisini esas alarak yalnızca komşu devletlerle değil, aynı zamanda uluslararası aktörlerle olan işbirliği imkânlarını da ciddi ölçüde genişletmiş ve böylece bölgede istikrarlı ve güvenilir bir ortak olarak kendi konumunu başarıyla sağlamlaştırmıştır.

Azerbaycan-İran ilişkileri yalnızca yüzeysel tarihi ve kültürel bağlarla izah edilip sınırlandırılmaz. Çünkü iki komşu ülke arasında var olan derin dini, etnik ve kültürel ortaklıklar, bölgedeki karmaşık siyasi ve stratejik dinamiklerin biçimlenmesinde ve yönlendirilmesinde çok önemli bir etki yaratmıştır. Bu bağların en merkezi unsurlarından biri, özellikle Şii İslamıdır. Şii İslamı hem Azerbaycan hem de İran'da geniş bir tabana sahip olması sebebiyle, iki devlet arasında hem karşılıklı iş birliği ve dayanışma potansiyeli yaratan birleştirici bir unsur hem de zaman zaman siyasi gerilimlere ve çatışmalara yol açan ayrıştırıcı bir faktör olarak kendini göstermiştir. İran'ın coğrafi bir etki alanı oluşturmayı amaçlayan "Şii Hilali" kavramı ve İslam devriminin diğer ülkelere ihracı gibi yayılmacı politikaları, sıklıkla Azerbaycan'ın ulusal güvenlik, toprak bütünlüğü ve bağımsız egemenlik politikalarıyla keskin bir biçimde çelişmiştir. Bu farklılıklar, iki ülkenin bölgesel ittifaklar kurma, dış politika önceliklerini belirleme ve üçüncü taraflarla ilişkilerini yönetme biçimini doğrudan etkileyen temel bir gerilim kaynağı olmaya devam etmektedir.

Bu araştırma, Azerbaycan ve İran arasındaki ilişkilerin tarih boyunca sergilediği değişken karakteri, iki ülkenin dış siyaset stratejilerini ve bölgesel güç dengelerini kapsamlı bir şekilde dikkate alarak analiz etmektedir. Ayrıca, 2020 yılından sonra gerçekleşen İkinci Karabağ Savaşı, bölgede tamamen yeni siyasi ve stratejik imkanlar yaratmış, Azerbaycan için hem güvenlik hem de diplomatik açıdan önemli üstünlükler sağlamıştır. Bu dönem, genel Azerbaycan-İran ilişkilerinde karşılıklı etkileşimin daha karmaşık ve çok boyutlu bir nitelik kazanmasına neden olmuştur.

Azerbaycan ve İran arasındaki tarihi ve kültürel bağlar, çok asırlık köklü ilişkilere

dayanmaktadır. İki ülke arasındaki mevcut etnik, dini ve kültürel yakınlıklar, bölgede iş birliği potansiyelini artıran ve karşılıklı anlayış zeminini güçlendiren önemli unsurlar olarak kabul edilmektedir. Bununla birlikte, bu güçlü bağlar, zaman zaman ortaya çıkan ideolojik ve stratejik çatışmalarla karmaşık bir nitelik kazanmıştır. 1991 yılından sonra bağımsız bir devlet olarak uluslararası arenada kendi konumunu belirlemeye başlayan Azerbaycan'ın bu süreçte yürüttüğü güvenlik ve diplomatik politikaları, İran'ın bölgedeki köklü stratejik çıkarlarıyla zaman zaman kesişmiş ve hatta bazı noktalarda çatışmıştır. Ancak Azerbaycan, benimsediği çok vektörlü dış politika yaklaşımı sayesinde, komşu devletlerle, özellikle Türkiye ve Rusya Federasyonu ile olan iş birliğini stratejik bir şekilde güçlendirerek, bölgede dengeli ve istikrarlı bir konumunu korumayı başarmıştır.

İkinci Karabağ Savaşı'nın ardından ortaya çıkan yeni bölgesel güç dengeleri, Azerbaycan-İran ilişkilerinin karakterini daha da karmaşık bir forma sokmuştur. Azerbaycan, bu süreçte elde ettiği diplomatik ve askeri üstünlükleri stratejik bir çeviklikle kullanarak, hem güvenlik hem de bölgesel nüfuz alanı bağlamında kendi konumunu belirgin şekilde güçlendirmiştir. Bu süreç, Azerbaycan'ın uyguladığı çok vektörlü dış siyasetin, bir yandan milli çıkarları kararlılıkla korumaya odaklanırken, diğer yandan da komşu devletlerle ve uluslararası aktörlerle iş birliğini azami düzeye çıkarma hedefine hizmet ettiğini açıkça göstermektedir.

Bu araştırmanın ortaya koyduğu temel sonuçlardan biri, hem Azerbaycan hem de İran'ın dış politika yapım süreçlerinde "realpolitik" yaklaşımına öncelik verdikleridir. İran her ne kadar dış siyasetini İslam'ın Şii ideolojisi ekseninde yürüttüğünü iddia etse de bu devletin dış politika hamleleri titizlikle incelendiğinde, Tahran yönetiminin ulusal çıkarlarını korumak maksadıyla dini-ideolojik söylemlerin arkasında rasyonel ve gerçekçi güç politikaları uyguladığı görülmektedir.

İran'ın Azerbaycan'a yönelik dış politikasında bahsi geçen pragmatik yaklaşımı açıkça müşahade etmek mümkündür. İran yönetimi, Azerbaycan ile olan münasebetlerinde mezhepsel ve dini ortaklıklardan ziyade ulusal güvenlik ve stratejik çıkarları doğrultusunda bir tutum sergilemektedir. Özellikle "Büyük Azerbaycan" ideali çerçevesinde kendi sınırları içerisinde yaşayan Azerbaycan Türklerinin varlığını potansiyel bir tehdit unsuru olarak değerlendiren İran, Azerbaycan-İsrail ilişkilerini de aynı güvenlik perspektifinden okumaktadır. Bunun yanı sıra Azerbaycan'ın stratejik jeopolitik konumu, Hazar Denizi'ndeki enerji kaynakları üzerindeki hak iddiaları ve Türkiye'nin bölgedeki nüfuzunun artarak güç dengelerini değiştirmesi gibi faktörler İran'ın dış politika tercihlerini şekillendiren temel dinamiklerdir. Bu bağlamda

geliştirilen Azerbaycan politikası, İran için ulusal güvenlik kaygılarının dini ve mezhepsel ideolojilerden çok daha öncelikli olduğunu somut bir şekilde ortaya koymaktadır.

İran'ın bölgesel nüfuz alanı kurma hedefiyle örtüşen "Şii Hilali" stratejisi, devrim ihracı ve millî güvenlik doktrinleri, Azerbaycan'ın kendi ulusal egemenliğini ve toprak bütünlüğünü koruma stratejisiyle belirli noktalarda doğrudan çatışmaktadır. Buna karşın Azerbaycan devleti, söz konusu jeopolitik karşıtlıkları dengeleyici bir dış politika anlayışı aracılığıyla rasyonel bir biçimde yönetmeyi başarmakta ve bu süreçte bölgesel istikrarı muhafaza eden sorumlu bir aktör olarak temayüz etmektedir. Azerbaycan'ın başta Türkiye olmak üzere İsrail ve Batı ülkeleriyle geliştirdiği stratejik ortaklıklar ve çok boyutlu iş birlikleri, İran'ın bölgesel projeksiyonları karşısında yeni dengeleme mekanizmaları ve stratejik hesaplaşma alanları meydana getirmektedir.

Bu araştırmanın öngördüğü perspektifler, Azerbaycan ile İran arasındaki ilişkilerin yakın gelecekte de iş birliği ve rekabet unsurlarını bünyesinde barındıran karmaşık yapısını koruyacağını öngörmektedir. İran'ın güvenlik odaklı ve ideolojik politikaları ile Azerbaycan arasındaki karşılıklı etkileşim varlığını sürdürecektir. Bununla birlikte Azerbaycan tarafından titizlikle yürütülen dengeli diplomasi stratejisi, söz konusu etkileşimin daha yapıcı ve istikrarlı bir zemine oturmasına imkân tanıyacaktır.

Azerbaycan, milli çıkarlarını korumanın yanı sıra bölgedeki istikrarın, iş birliğinin ve karşılıklı anlayışın güçlenmesine de katkı sağlamaktadır. Bu araştırma sonucunda ulaşılan temel bulgu, Azerbaycan-İran ilişkilerinde Azerbaycan tarafının stratejik hamleleri, dengeli diplomasi anlayışı ve bölgesel iş birliği mekanizmalarını kullanarak bölgede olumlu rol oynayan temel aktör konumunu sürdüreceğidir. Bu yaklaşım, ülkenin hem bölgesel hem de uluslararası düzeydeki nüfuzunu pekiştirmektedir. Aynı zamanda gelecekteki ilişkilerin daha istikrarlı ve yapıcı bir ekseninde gelişmesine de zemin hazırlamaktadır. Türkiye Cumhuriyeti ile yürütülen derin, sıkı askeri ve diplomatik iş birliği, Azerbaycan'ın ulusal güvenlik ve savunma potansiyelini stratejik düzeyde önemli ölçüde güçlendirmiştir. Bu sağlam ve köklü ortaklık, sadece Azerbaycan'ın caydırıcılığını artırmakla kalmamış, aynı zamanda bölgedeki güç dengesinin korunmasına aktif olarak katkıda bulunmuş ve Azerbaycan-İran münasebetlerinde konstrüktif bir diyalogun sürdürülebilirliği için gerekli zemini oluşturmuştur. Azerbaycan'ın benimsediği çok vektörlü dış siyaset yaklaşımı, Türkiye ile kurduğu bu stratejik iş birliği ile birleştğinde, Tahran yönetimi için hem diplomatik kanallardan iletilen net siyasi mesajları hem de bölgesel güçler arasındaki dengeyi

belirleyen geosiyasi mesajları bünyesinde barındırmaktadır. Bu durum, Türkiye'nin sağladığı güçlü destek sayesinde Azerbaycan'ın, İran ile olan ilişkilerinde daha güvenli ve dengeli bir pozisyondan hareket etmesini mümkün kılmaktadır.

Azerbaycan-İran ilişkilerinde Rusya faktörü ise bölgedeki tüm dinamiklere etki eden, bu sebeple de daha karmaşık ve çok katmanlı bir tesir yaratmaktadır. Bir yandan, Rusya Federasyonu ile Azerbaycan arasında yüzyıllara dayanan tarihi ve stratejik bağların mevcudiyeti, Bakü'ye kendi bölgesel dengeleyici siyasetini ustalıkla uygulama ve stratejik manevra alanını genişletme imkanı sunmaktadır. Diğer yandan, İran'ın Rusya'ya olan derin ekonomik ve hayati güvenlik bağımlılığı—özellikle uluslararası yaptırımlar karşısında—Tahran ile Bakü arasındaki stratejik çatışma ve iş birliği elementlerinin sınırlarını ve kapsamını belirleyen kritik bir faktör olarak işlev görmektedir. Bu karmaşık ve iç içe geçmiş karşılıklı etkileşim ağı, aslında Azerbaycan'ın uyguladığı dengeli diplomasi stratejisinin ne denli etkili, esnek ve başarılı olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Zira Azerbaycan, bu büyük güçler arasındaki dengeyi koruyarak ulusal çıkarlarını maksimize etmeye çalışmaktadır.

İsrail ve Batı faktörleri ile yürütülen ilişkiler ise, Azerbaycan'ın ulusal güvenlik ve ileri inovatif teknolojiler alanındaki kritik ortaklıklarını stratejik olarak genişletmesine olanak tanımaktadır. Bu iş birlikleri, sadece Azerbaycan'ın savunma ve güvenlik kapasitesini modern standartlara yükseltmekle kalmaz, aynı zamanda uluslararası alanda ve bölgedeki diplomatik konumunu sağlamlaştırarak ülkenin elini güçlendirir. Eş zamanlı olarak, özellikle İsrail ve Batı ile gelişen bu yakın ortaklıklar, İran İslam Cumhuriyeti için belirli bir düzeyde stratejik meydan okuma ve yüksek dikkat gerektiren unsurlar olarak öne çıkmaktadır. Zira bu ittifaklar, İran'ın geleneksel olarak bölgedeki nüfuz alanına yönelik bir dengeleme mekanizması yaratmaktadır.

Azerbaycan'ın enerji ve ulaştırma alanlarında hayata geçirdiği stratejik hamleler, bölgesel iş birliği olanaklarını çeşitlendirmekle kalmayıp ülkenin ekonomik bağımsızlığını ve jeopolitik konumunu da önemli ölçüde pekiştirmektedir. Bu süreçte yürütülen kapsamlı projeler, Azerbaycan'ın uluslararası arenadaki rolünü güçlendirerek bölgedeki ulaşım ağlarının ve enerji hatlarının merkezine yerleşmesini sağlamaktadır. Özellikle, gelecekte hayata geçirilmesi planlanan Zengezur Koridoru projesi ve hali hazırda var olan Kuzey-Güney uluslararası ulaştırma güzergahlarındaki etkin rolü, Azerbaycan'ın bölgesel ekonomik nüfuzunu artırarak, İran'ın stratejik çıkarlarına karşı belirli bir denge unsuru getirmektedir.

2020–2025 dönemi analizi ise, Azerbaycan'ın bölgede dengeli bir siyaset yürüterek hem milli menfaatlerini koruduğunu hem de komşu devletlerle konstrüktif iş

birliği imkanlarını güçlendirdiğini göstermektedir. Azerbaycan'ın dış siyaseti, ülkenin hem güvenlik hem de ekonomik alandaki bölgesel nüfuzunu artıran temel unsurlardır. İran'ın bölgesel siyaseti ve ideolojik yönelimli doktrinleri ile Azerbaycan'ın pragmatik yaklaşımı arasında sürekli bir karşılıklı etkileşim gözlemlenmektedir. Ancak Azerbaycan tarafı, dengeli dış politika vasıtasıyla bu karşılıklı etkileşimi yapıcı bir zemine yönlendirmeyi başarmıştır. Bu sayede Azerbaycan, bölgesel dengeyi koruyan ve istikrarı sağlayan nüfuzlu bir ortak rolünü muhafaza etmektedir.

Azerbaycan'ın bölgesel diplomasideki girişimciliği, ülkeye hem ekonomik hem de güvenlik alanlarında önemli stratejik üstünlükler sağlamıştır. Ülkenin uyguladığı dış siyaset, komşu devletlerle, özellikle Türkiye, Rusya ve Batılı aktörlerle olan iş birliğini sürekli olarak güçlendirmektedir. Bu durum, hem İran'ın hem de diğer bölgesel aktörlerin davranışlarını belirli bir ölçüde yönlendiren ve belirleyen bir faktör olarak işlev görmektedir. Azerbaycan'ın bölgesel diplomasideki çevikliği ve girişimciliği, aynı zamanda bölgede yeni iş birliği alanlarının gelişmesine de olanak tanımaktadır. Sonuç olarak, Azerbaycan tarafı yalnızca kendi milli menfaatlerini korumakla yetinmeyip, aynı zamanda bölgede diyalogu, istikrarı ve karşılıklı anlayışı güçlendiren örnek bir ortak olarak ön plana çıkmaktadır.

Güncel konjonktürde, özellikle 2024-2025 yıllarında yaşanan gelişmeler ve bölgedeki askeri hareketlilikler, İran'ın Azerbaycan politikasında bir zorunluluk neticesinde paradigma değişikliğine gittiğini göstermektedir. 12 gün süren İran-İsrail savaşı ve ardından gelişen süreçte İran, Rusya ile olan hayati ticari koridorlarını koruma güdüsüyle hareket etmeye başlamıştır. Güney Kafkasya'da yeni bir cephe açmanın ve Azerbaycan'ı tamamen karşısına alarak Türkiye ile ilişkilerini kopma noktasına getirmenin stratejik bir hata olacağını kavrayan İran, gerilimi tırmandırmak yerine ekonomik entegrasyona yönelmiştir.

Azerbaycan'ın enerji ve ulaştırma alanındaki girişimleri, özellikle Zengezur Koridoru ve Kuzey-Güney ulaştırma güzergahları, ülkenin stratejik konumunu daha da güçlendirmektedir. Bu projeler, Azerbaycan'ın bölgesel ekonomik etkisini artırmakla kalmayıp, aynı zamanda hem İran'ın menfaatlerine hem de uluslararası ortaklıklara karşı bir denge unsuru getirmektedir. Enerji alanında Azerbaycan'ın uyguladığı dengeli siyaset, sadece ekonomik imkanları artırmakla sınırlı kalmayıp, aynı zamanda bölgesel ortaklık ve iş birliği için uygun bir ortam yaratmaktadır. Bu yaklaşım, Azerbaycan'ın diplomatik ve stratejik pozisyonunu pekiştirerek, bölgesel istikrar ve sürdürülebilir iş birliği için zemin hazırlamaktadır.

Araştırmanın sonuçları İran'ın Lübnan ile Irak ekseninde Şii Hilali stratejisinin

zayıflaması ve maruz kaldığı ağır uluslararası ambargolar, Tahran yönetiminin kendi güvenliğini tesis etmek adına Azerbaycan ile ekonomik ve ticari bağları güçlendirmeye öncelik vereceğini göstermektedir. Mevcut konjonktürde Azerbaycan gibi kritik bir jeopolitik konumda bulunan bir devletle gerginlik yaşamak, İran'ın milli çıkarlarıyla bağdaşmamaktadır. Bu durum, İran'ı bölgesel izolasyondan kaçınmak için Bakü ile daha yapıcı bir iş birliği zemininde buluşmaya sevk etmektedir.

7.1. Öneriler ve Nihai Sonuçlar

1. Azerbaycan, çok vektörlü diplomatik siyasetini koruyarak, bölgede istikrar ve iş birliği ortamını geliştirmeye devam etmelidir.
2. Enerji ve ulaştırma alanındaki stratejik girişimler sürdürülmeli ve bölgesel ortaklıklar güçlendirilmelidir.
3. Azerbaycan-İran diyalogu yapıcı ve karşılıklı güven zemininde inşa edilmeli, bölgesel ve uluslararası aktörlerle ilişkiler bu zeminde desteklenmelidir.
4. İran, kendi aleyhine hızla değişen uluslararası politika nedeniyle Türkiye ve Azerbaycan gibi ülkelerle siyasi gerilim yaşamak yerine ticari ve ekonomik ilişkileri daha da genişletmelidir. Tahran yönetimi, bu ülkeleri asılsız ithamlarla suçlamaktan kaçınmalıdır. Mevcut bölgesel dinamikler, İran'ın komşularıyla çatışmacı bir tutum sergilemek yerine karşılıklı çıkara dayalı bir iş birliği zemini inşa etmesini zorunlu kılmaktadır.

Böylelikle, araştırmanın nihai sonucu göstermektedir ki, Azerbaycan-İran ilişkilerinde Azerbaycan'ın dengeli ve stratejik siyaseti, bölgede istikrarın, diyalogun ve iş birliğinin gelişimini sağlayan temel amildir. Bu yaklaşım, Azerbaycan'ı bölgesel ve uluslararası düzeyde nüfuzlu, güvenilir ve yapıcı konstrüktif bir ortak olarak ön plana çıkarmaktadır. Öte yandan, İran'ın bölgesel çıkarları ve ideolojik hassasiyetleri, Azerbaycan'ın bu dengeleyici rolüne karşı sürekli bir etkileşim ve meydan okuma unsuru oluşturmaya devam etmekte, bu durum ise ilişkilerin dinamik ve karmaşık doğasını sürdürmektedir.

KAYNAKÇA

- A Haber. (2025, 10 Aralık). *Karabağ Zaferi'nin 5. yılına damga vuran kareler: Türk askerleri ve SİHA'lar törende yer aldı.* <https://www.ahaber.com.tr/viral/galeri/liste/karabag-zaferinin-5-yilina-damga-vuran-kareler-turk-askerleri-ve-sihalar-torende-yer-aldi>
- Aghazada, M. M. (2023). Azerbaijani-Iranian relations after the Second Karabakh War: Features and trends. *Vestnik RUDN. International Relations*, 23(4), 719–733.
- Aghazada, R. (2025). 1991 ile 2025 arasında Azerbaycan'ın geçirmiş olduğu iç ve dış gelişmeler. *Evliya Çelebi Siyasal Bilimler Dergisi*, 4, 1–19.
- Aguiar, P. (2025, 18 Eylül). The Zangezur Corridor: A key trade link in the South Caucasus. *Geopolitical Monitor*.
- Ahmadov, S. (2005). *Azerbaycan'da Şiiliğin yayılma süreci* [Yayınlanmamış Doktora tezi, Ankara Üniversitesi].
- Al, A., ve Atan, Y. G. (2023). Türkiye's energy diplomacy and regional relations. *TESAM Akademi Dergi*, (14).
- Alagöz, B. (2021, 5 Ekim). İran-Azerbaycan geriliminin arka planı. *İRAM (İran Araştırmaları Merkezi)*. <https://iramcenter.org/iran-azerbaycan-geriliminin-arka-planı-595>
- Alagöz, B. (2021, 5 Ekim). İran-Azerbaycan Geriliminin Arka Planı. *IRAM Center*.
- Alef News. (2022, 19 Ekim). *Bakırı: Zengezur Koridoru konusunda Azerbaycan'ı uyarıyoruz* [Haber başlığının Farsça aslından çevirisi]. <https://www.alef.ir/news/4010807094.html>
- Aliyev, H. (2001, 25 Ağustos). Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in, Türk Silahlı Kuvvetleri Genelkurmay Başkanı Hüseyin Kıvrıkoğlu'na "Azerbaycan Bayrağı" madalyasının verilmesi töreninde konuşması. *Heydar Aliyev Heritage Research Center*. <https://lib.aliyevheritage.org/tk/2189832.html>
- Alizadeh, N. (2021). Rol kuramı açısından İran'ın I. Karabağ Savaşı'ndaki dış siyaseti. *Ermeni Araştırmaları*, (69), 103-139.
- Anadolu Ajansı. (2019, 23 Mayıs). *Erciyes-2019 Tatbikatı hava indirme operasyonu ile tamamlandı.* <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/erciyes-2019-tatbikati-hava-indirme-operasyonu-ile-tamamlandi/1485283>
- Anadolu Ajansı. (2021, 17 Eylül). *İran, Şanghay İşbirliği Örgütü'ne tam üye olarak kabul edildi.* <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/iran-sanghay-isbirligi-orgutune>

tam-uye-olarak-kabul-edildi/2367253#

- Anadolu Ajansı. (2025, 10 Ekim). *Türkiye, Türk Devletleri Teşkilatı üyeleriyle 5 yılda 62,6 milyar dolarlık ticaret gerçekleştirdi.* <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/turkiye-turk-devletleri-teskilati-uyeleriyle-5-yilda-62-6-milyar-dolarlik-ticaret-gerceklestirdi/3706409>.
- Asadov, M. (2023). Şuşa Deklarasyonu: Türkiye'nin Güney Kafkasya Güvenlik Çerçevesinde Azerbaycan ve Gürcistan ile İşbirliğinin Önemi: Mevcut Beklentiler ve Zorluklar. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 11(2), 346-370.
- Aslanlı, K. (2023, 29 Ağustos). İran'ın BRICS üyeliği: Beklentiler ve belirsizlikler. *İRAM (İran Araştırmaları Merkezi)*. <https://www.iramcenter.org/iranin-brics-uyeligi-beklentiler-ve-belirsizlikler-2414>
- Aslanlı, K. (2023, 7 Temmuz). Zengezur Koridoru mu Aras Koridoru mu? *İRAM*. <https://www.iramcenter.org/zengezur-koridoru-mu-aras-koridoru-mu-2395>
- Aşırılı, E. (2016, 17 Aralık). Güney Azerbaycan sorunu. *Kafkassam*. <https://kafkassam.com/guney-azerbaycan-sorunu.html>
- Atlas, M. İ. (2020). Kenar kuşak ve yol: Rusya'nın Transkafkasya politikası. *Kriter Dergi*.
- Avcı, S. (2023). İran dış politikasında Şii Hilali. *İslam Medeniyeti*, 8(50), 107-132. *Avrasya İncelemeleri Merkezi (AVİM)*. (2022, 12 Eylül). Rusya, Azerbaycan ve İran'dan Kuzey-Güney Ulaştırma Koridoru Anlaşması.
- Aydamirov, G. (2022). Azerbaycan'da Zerdüştlük dini ve geçmişten günümüze yansımaları. *New Era International Journal of Interdisciplinary Social Researches*, 7(14), 21-35. <http://dx.doi.org/10.46291/newera.177>
- Aydın, A. (2021). *Dış politikada din faktörü: İran'ın devrim ihracı politikası ve Şii Hilali söylemi* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi].
- Aydoğan, B. (2011, 8 Eylül). İran dosyası (2) – “Şii Hilali”nin çelişkileri. Referans İçerik. Erişim Adresi: file:///C:/Users/HP/Downloads/politika_dergisi_-_iran_dosyasi_2_-_sii_hilalinin_celiskileri_-_2013-02-12.pdf
- Azadi, S. (2024, 30 Nisan). İran-Azərbaycan münasibətlərinin yeni inkişaf perspektivləri. *İki Sahil*. <https://ikisahil.az/post/585853-iran-azerbaycan-munasibetlerinin-yeni-inkishaf-perspektivleri> Azerbaycan alternatifi
- Azerbaycan Cumhuriyeti Ankara Büyükelçiliği. (t.y.). *Ticari ve ekonomik işbirliği*. <https://ankara.mfa.gov.az/tr/category/ticari-ve-ekonomik-isbirligi>
- Azerbaycan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. (2024). *Türkiyə Respublikası ile ikitərəfli*

münasibətlər. <https://mfa.gov.az/az/category/avropa/turkiye>

Azərbaycan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. (t.y.). İran. Azərbaycan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. (t.y.). *İsrail Dövləti*.

Azərbaycan Cumhuriyeti Təhran Böyükəlciliyi. (t.y.). *İkitərəfli münasibətlər*.

Azərbaycan Respublikası Energetika Nazirliyi. (2025, 20 Ekim). *Əsrin Müqaviləsi*. <https://minenergy.gov.az/az/neft/esrin-muqavilesi>

Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət Nazirliyi. (t.y.). *Azərbaycanda İslam*. Erişim adresi: <https://irs.gov.az/religion/azerbaycanda-islam>

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Administrasiyası. (2023). *Enerji layihələri: "Azəri-Çıraq-Günəşli" yataqlar bloku*. [Veb-səhifə]. Giriş adresi: <https://president.az/az/pages/view/azerbaijan/contract>

Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi. (t.y.). *Azərbaycan - İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı (İƏT) münasibətləri*. Erişim adresi: <https://mfa.gov.az/az/category/beynelxalq-teskilatlar/azerbaycan-islam-emekdasliq-teskilati-iet-munasibetleri>

Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi. (t.y.). *Azərbaycan - Birləşmiş Millətlər Təşkilatı (BMT) münasibətləri*. Erişim adresi: <https://mfa.gov.az/az/category/beynelxalq-teskilatlar/azerbaycan-birlesmis-milletler-teskilati-munasibetleri>

Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi. (t.y.). *Azərbaycan - ATƏT münasibətləri*. Erişim adresi: <https://mfa.gov.az/az/category/regional-teskilatlar/azerbaycan-atet-munasibetleri>

Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi. (t.y.). *Azərbaycan - Avropa Şurası (AŞ)*. Erişim adresi: <https://mfa.gov.az/az/category/regional-teskilatlar/azerbaycan-avropa-surasi-as>

Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi. (t.y.). *Azərbaycan - Şimali Atlantika Müqaviləsi Təşkilatı (NATO) münasibətləri*. Erişim adresi: <https://mfa.gov.az/az/category/regional-teskilatlar/azerbaycan-simali-atlantika-muqavilesi-teskilati-nato-munasibetleri>

Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi. (t.y.). *Azərbaycan - Böyük Britaniya münasibətləri*.

Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi. (t.y.). *Azərbaycan - Amerika Birləşmiş Ştatları (ABŞ) münasibətləri*.

Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi. (t.y.). *Beynəlxalq təşkilatlar*. Erişim adresi: <https://mfa.gov.az/az/category/beynelxalq-teskilatlar>

Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi. (t.y.). *İran*. Giriş adresi: <https://www.mfa.gov.az/az/category/asiya-ve-okeaniya/iran>

- Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi. (t.y.). *Müstəqil Dövlətlər Birliyi (MDB)*. Erişim adresi: <https://mfa.gov.az/az/category/regional-teskilatlar/azerbaycan-musteqil-dovletler-birliyi-munasibetleri>
- Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi. (t.y.). *Qara Dəniz İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı (QDİƏT)*. Erişim adresi: <https://mfa.gov.az/az/category/regional-teskilatlar/azerbaycan-qara-deniz-iqtisadi-emekdasliq-teskilati-qdiet-munasibetleri>
- Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi. (t.y.). *Qoşulmama Hərəkatı (QH)*. Erişim adresi: <https://mfa.gov.az/az/category/beynelxalq-teskilatlar/qosulmama-herekati-qh%20>
- Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi.(t.y.).*Azərbaycan-Türkdilli Dövlətlərin Əməkdaşlıq Şurası (TDƏŞ) münasibətləri*. Erişim adresi: <https://mfa.gov.az/az/category/regional-teskilatlar/azerbaycan-turkdilli-dovletlerin-mekdasliq-surasi-tdes-munasibetleri>.
- Balcı, B. ve Goyushov, A. (2012). Changing Islam in Post-Soviet Azerbaijan and its Impact on the Sunni-Shia Cleavage. B. Maréchal ve S. Zemni (Ed.), *Contemporary Sunni-Shia Relationships* içinde (s. 193-214). Hurst ve Co Publishers.
- Bayramlı, E. (2020, 1 Aralık). Atropatena: qədim dövlətimizin etnik, dini, mədəni tarixi. *Səs Qəzeti*. <https://anl.az/down/meqale/ses/2020/dekabr/757676.htm>
- BBC Azeri. (2021, 4 Ekim). *İran-Azərbaycan gərginliyi: Tehran Bakını nədə ittiham edir?*. <https://www.bbc.com/azeri/region-58732761>
- BBC News Azərbaycanca. (2024, 19 Nisan). *Azərbaycan və Ermənistan sərhədin bir hissəsinin delimitasiyası barədə razılığa gəliblər*.
- BBC News Türkçe. (2022, 17 Eylül). *Zengezur koridoru projesiyle ilgili bilinenler neler?*. <https://www.bbc.com/turkce/articles/crgjd28700mo>
- BBC Türkçe. (2022, 12 Temmuz). *ABD: İran Rusya'ya Ukrayna savaşında kullanması için yüzlerce İHA vermeyi planlıyor*. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-62134202>
- BBC Türkçe. (2023, 6 Ekim). *Zengezur Koridoru: İran projeye neden karşı çıkıyor?*. <https://www.bbc.com/turkce/articles/c1r4nr42wl4o>
- BBC Türkçe. (2025, 21 Haziran). *Türkiye-İran ilişkileri: Yüzlerce yıllık rekabet bugün hangi noktada?*. <https://www.bbc.com/turkce/articles/cj4edkyez4jo>
- Beşikçi, S. Ö. (2016). Bağımsızlık sonrası dönemde Azerbaycan dış politikasındaki stratejik değişimler ve yönelimler. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 16(2), 237-252.

- Beynəlxalq Münasibətlərin Təhlili Mərkəzi. (2021, Ağustos). *Zəngəzur koridorunun açılmasının regional nəqliyyat-kommunikasiya xətlərinə təsiri* (Təhlil Hesabatı). <https://aircenter.az>
- Boran, H. D. (2025, 23 Mayıs). *Azərbaycan və İsrail nasıl stratejik ortak oldu?* BBC News Türkçe. Erişim adresi: <https://www.bbc.com/turkce/articles/cwyjdd36glyo>
- Bozkuş, Y. D. (2025, 12 Ağustos). *Zəngəzur Koridoru'ndan Trump Rotası'na Güney Kafkasya'da yeni bir dönem başlıyor. Fikir Turu*. <https://fikirturu.com/jeopolitika/zengezur-koridorundan-trump-rotasina-guney-kafkasya-da-yeni-bir-donem-basliyor>.
- Caspian News. (2026, 28 Ocak). *Azerbaijan, Israel discuss development of bilateral relations*.
- Cəfərli, Ş. (2021, 15 Ekim). *İran-Azərbaycan münasibətlərində böhran*. Baku Research Institute. <https://bakuresearchinstitute.org/crisis-in-azerbaijani-iranian-relations-2/>
- Ceferov, Z. (2023). Hazar Denizi'nde rekabet ve hukuki statü tartışmalarının tarihsel arka planı. *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 81-102. Çelik, S. Abbâsiler döneminde Hurremiye mezhebi ve Babek isyanı. *Celal Bayar. Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 95-106.
- Cohen, A. (2012). Azerbaijan and US Interests in the South Caucasus Twenty Years After Independence. *Caucasus International*, 2, 25-51
- ConsultSight. (2025, 27 Mart). *Türkiye ile Azerbaycan arasındaki dış ticaret hacmi*. <https://www.consultsight.com/haber/turkiye-ile-azerbaycan-arasindaki-dis-ticaret-hacmi-42972/>
- Cornell, S. (2011). *Azerbaijan Since Independence*. New York: M. E. Sharpe.
- Cornell, S. E. (2005). Small nations and great powers: A study of ethno-political conflict in the Caucasus. Routledge.
- DEİK. (2024, Mart) *Azərbaycan bülteni*.
- Çifçi, O. (2024). Sınırsız savaş teorisi ve üç savaş stratejisi çerçevesinde Çin'in hibrit savaş yaklaşımı. *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(28), 283.
- Demirbilek, S. (2018). Sun Zi'nin Savaş Sanatı ile Orhon Yazıtları Arasındaki İlişki Üzerine. *JOTS (Journal of Old Turkic Studies)*, 2(1), 24-37. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/415467>
- Demirtürk, S. (2020). İran Türklerinin örgütlü mücadele girişimleri ve buna yönelik kurduğu teşkilatlar. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 8(25), 343-357.

- Demirtürk, S. (2020). İran Türklerinin Örgütlü Mücadele Girişimleri Ve Buna Yönelik Kurduğu Teşkilatlar. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 8(25), 343-357
- Deveci Bozkuş, Y. (2021). Dağlık Karabağ Savaşı ve Güney Kafkasya'da yeni güç dengeleri. *International Journal of Human Studies*, 4(7).
- Dumlu, H. ve Şahin, G. (2024). Zengezur Koridoru ve alternatif çözümler: Türkiye için riskler, tehditler ve fırsatlar. *Avrasya İncelemeleri Dergisi - Journal of Eurasian Inquiries*, 13(2), 169-194.
- Durmuş, S., ve Mahmudlu, J. (2025). İsrail ve Azerbaycan Arasında Siyasi, Ekonomik ve Askeri İlişkiler. *Ahi Evran Akademi (AEA)*, 6(2), 62-76.
- Əhmədzađə, T. (2019, 24 iyul). *Azərbaycanın xarici siyasəti: Bakı balanslı siyasəti necə qoruyur?*. BBC News Azərbaycanca. <https://www.bbc.com/azeri/region-49096650>
- Ehteshami, A. (2002). *The foreign policy of Iran*. I.B. Tauris.
- Ekşi, M. (2009). Türkiye-Azerbaycan İlişkileri: Söylemden Reelpolitiğe. *Avrasya Etüdləri*, 36-2, 95-112. Erişim Adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/421935> [Erişim Tarihi: 31.03.2020]
- Elçibey, E. (2013). Babek ve Azerbaycan direniş hareketinin ilk dönemleri (M. Kemaloğlu, Çev.). *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi*, (8).
- Eminoğlu, A., ve Erkan, A. Ç. (2019). Dış politikada enerjinin materyalleştirilmesi ve Rusya Federasyonu. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 17(4), 316-333.
- Erdoğan, N. (2017). TANAP Projesinin Türkiye ve Azerbaycan Enerji Politikalarındaki Yeri ve Önemi. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(3), 10-26.
- Erkan, O. (2023). Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kurulmasının Güney Azerbaycan Türklerine yansımaları. *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum / Education and Society in the 21st Century*, 12(36), 845-863.
- Euronews. (2024, 2 Şubat). *Paşinyan: Ermenistan askeri ve savunma ihtiyaçları için artık Rusya'ya güvenemez*. <https://tr.euronews.com/2024/02/02/pasinyan-ermenistan-askeri-ve-savunma-ihtiyaclari-icin-artik-rusyaya-guvenemez>
- Fahs, B. (2024, 11 Eylül). *Zengezur Koridoru: Moskova, Tahran'a karşı*. Independent Türkçe. <https://www.indyturk.com/node/744945/d%C3%BCnyadan-sesler/zengezur-koridoru-moskova-tahrana-kar%C5%9F%C4%B1>
- Farzam, R. (2021, 22 Nisan). İran-Azerbaycan geriliminin geleceği. *İRAM*. <https://iramcenter.org/iran-azerbaycan-geriliminin-gelecegi-2365>

- Fuller, G. E. (1991). *The emergence of Central Asia*. Council on Foreign Relations Press. (s. 33-38).
- GADTB. (2024, 27 Şubat). *Molla rejimi Tehran Universitetində taliş separatçıları üçün konfrans təşkil edib*. <https://gadtb.com/molla-rejimi-tehran-universitetində-talis-separatçılarını-ucun-konfrans-t%C9%99skil-edib/>
- Gasımlı, T. (2026). Ermenistan–İran İlişkileri (2008–2018): Jeopolitik Çərçəve. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, (Kabul Tarihi: 15 Mart 2026).
- Gasimov, M. (2001-2002). Rusya'nın Azərbaycan siyasəti. *Avrasya Dosyası*, 7(4), 253–269.
- Genceyi, T., və Başar, U. (2020). İsfahan'daki Safevî sarayında Türkçenin konumu. *Türk Dünyası Araştırmaları (TDA)*, 126(249), 295-306.
- Göl, H. (2016). Geçmişten günümüze Azerbaycan. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(1), 153-170.
- Gözlü, A. ve Efe, A. (2023). Antik Bir Savaş Kuramcısı: Thukydides. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (31), 393-414.
- Guliyev, E. (2020). Azerbaycan–İran ilişkilerinde Türkiye faktörü (Rapor) No:51). *İran Araştırmaları Merkezi (İRAM)*.
- Guliyev, E.(2020). *Azerbaycan–İran İlişkilerinde Türkiye Faktörü(Analiz)*
- Güçyetmez, F. T. (2020). Almanya'nın 19. yüzyıl'da yükselişi'nin saldırgan realizm çerçevesinde incelenmesi. *İstanbul Kent Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 1(2), 1-28.
- Güney Azerbaycan İstiklal Partisi Merkezi Şurası. (2004, 5 Aralık). *Hakkımızda*. <https://gaip.biz/haqqimizda/> adresinden erişildi.
- Hacıbektaşoğlu, A. ve Kodaman, T. (2022). Uluslararası İlişkilerde Güç Olgusu: Sert ve Yumuşak Güç. *Hakkari Review*, 6(2), 95-122. <https://doi.org/10.31457/hr.1209682>
- Hasanoğlu, E. (2022). Günümüzde Azerbaycan'da Yahudiler ve Kurumları. *TİDSAD, Türk ve İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2022, 193-210.
- Hasanova, L. (2021). *Diplomatic interactions of Iran and Azerbaijan under Russian influence*.
- Həmid, T. (2019, 31 Temmuz). *Azərbaycan–İran münasibətləri*. Azlogos.eu. <https://azlogos.eu/az%C9%99baycan-iran-munasib%C9%99tl%C9%99ri/>
- Henry C., E. (1915). What is Realpolitik? *International Journal of Ethics*, 25(4), 448–468.
- Həsənli, E. (2025, 25 Nisan). *Heydər Əliyev Xatəmidən nə xahiş etmişdi? – İran*

- liderinin xoşagəlməz cavabı*. <https://modern.az/aktual/515204/heyder-eliyev-xatemiden-ne-xahish-etmishdi-iran-liderinin-xoshagelmez-cavabi/>
- Həsənova, N. (2024). Zəngəzur dəhlizi və onun əhəmiyyəti. *Qədim Diyar Beynəlxalq Onlayn Elmi Jurnal*, 6(1), 44-49. <https://doi.org/10.36719/2706-6185/31/44-49>.
- Heydar Aliyev Heritage International Online Library. (2020, Mayıs). *Azərbaycan - İsrail münasibətləri*. <https://lib.aliyevheritage.org/az/8269149.html>
- <https://www.google.com/search?q=http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.1175.2>.
- Hunter, S. (2003). Iran's Pragmatic Regional Policy. *Journal of International Affairs*, 56(2), 133-147. Erişim Adresi: <https://www.jstor.org/stable/pdf/24357722.pdf> [Erişim Tarihi: 28.03.2020]
- Hunter, S. T. (2004). *Islam in Russia: The politics of identity and security*. M.E. Sharpe.
- Hüseyni, H. (2022, 11 Kasım). Ermenistan-Azerbaycan iştilafında İran'ın rolü. Independent Türkçe. <https://www.indyturk.com/node/574941/d%C3%BCnyadan-sesler/ermenistan-azerbaycan-ihtilaf%C4%B1nda-i%C3%87ran%C4%B1n-rol%C3%BC>
- ISWNews. (2023, 10 Şubat). *Müstenedi be nâme Heyder Aliyev; müstenedi ki hiçgâh pakış neşod* [Haydar Aliyev adına belgesel; hiç yayınlanmayan belgesel]. Erişim Adresi: <https://iswnews.com/83458/> 2026, Mart 25
- Tarihi: ۲۵/۳/۱۴۰۶
- İğdeli, E. (2022). *Dağlık Karabağ Sorunu:1994-2020* [Yüksek lisans tezi, İstanbul Ticaret Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi
- İnaç, H., ve Teryaki, E. (2025). İran'ın gözünden Zengezur Koridoru: Bölgesel dengeler ve gelecek senaryoları. *Evliya Çelebi Siyasal Bilimler Dergisi*, 2, 24-30.
- İNSAMER. (t.y.). *Ülke profili: İran*. 22 Mayıs 2024 tarihinde <https://www.insamer.com/tr/ulke-profil-i-iran/> adresinden erişildi.
- İran İslam Cumhuriyeti Merv Başkonsolosluğu. (t.y.). *Ana Sayfa*. Erişim adresi: <https://merv.mfa.gov.ir>
- İran İslam Cumhuriyeti Nahçıvan Başkonsolosluğu. (t.y.). *Baş Konsulun Bioqrafiyası*. Erişim adresi: <https://nakhchivan.mfa.gov.ir/az/generalcategoryservices/12674>
- İsmayilov, S. (2021, 27 Eylül). İranın qıcıqlanmasının əsl səbəbi: Qarabağda qapadılan qaçaqmalçılıq bazarı. *Report.az*. <https://report.az/analitika/iranin-qiciqlanmasinin-esl-sebebi-qarabagda-qapadılan-qacaqmalcılıq-bazarı/>
- İşyar, Ö. G., ve Taşdemir Kaderli, D. (2021). Ortadoğu politikaları bağlamında devrim sonrası İran dış politikasının temel bileşenleri ve dinamikleri. *Bursa Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 40(1), 37-53.

- JAMnews. (2025, 24 Kasım). *In shadow of the Gaza war: Peak in Azerbaijan-Israel relations.*
- Karadağ, S. (2019, 29 Temmuz). İran-Ermenistan İlişkileri ve Belirleyici Dinamikler. *İNSAMER*.
- Karahan, O., ve Şahin, Ç. (2026). Neoklasik realist teori çerçevesinde Rusya - Türkiye enerji ilişkileri. *Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 9(1), 35-54.
- Karimov, B. (2007). *Haydar Aliyev döneminde Azerbaycan Cumhuriyeti'nin dış politikası (1993-2003)* [Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.
- Keskin, A. (t.y.). İran'ın Kafkasya politikası. *Circassian Center*.
- Khantamirova, İ. (2025). Güney Kafkasya'da Kesişen Çıkarlar: Azerbaycan, İsrail ve İran Üçgeni (Analiz No: 2025 / 22). *Avrasya İncelemeleri Merkezi (AVİM)*.
- Khudayi, A. (2020). *Azerbaycan tarihinde Ebülfez Elçibey'in yeri* [Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.
- Koç, M. (2023, 27 Eylül). *Görüş - İran Zengezur Koridoru'na neden karşı?*. Anadolu Ajansı.
- Koç, Y. E. (2020, Haziran). *ABD-Çin rekabetinde gerilim alanları*. <https://kriterdergi.com/file/262/abd-cin-rekabetinde-gerilim-alanlari>
- Kucera, J. (2021, 12 Ekim). *Azerbaijan retakes offensive in rhetorical war with Iran*. Eurasianet. <https://eurasianet.org/azerbaijan-retakes-offensive-in-rhetorical-war-with-iran>
- Kurnaz, İ. ve Avcı, Y. (2024). Machiavelli ve Realist Uluslararası İlişkiler Teorisi. *Toplum, Ekonomi ve Yönetim Dergisi*, 5(1), 102-124.
- Kurtaslan, H. ve Taghizade, F. (2024). Azerbaycan'daki Nevruz Bayramı gelenekleri ve Nevruz kutlamalarında icra edilen mahnıların incelenmesi. *Folklor Akademik Dergisi*, 7(3), 1060-1078.
- Mammadov, A. (2012). *Bağımsızlık sonrası Azerbaycan dış politikasında enerji faktörü* [Yüksek lisans tezi, Sakarya Üniversitesi] YÖK Tez Merkezi.
- Mammadov, A. (2013). Azerbaycan dış politikasında enerji faktörü. *Akademik Bakış Dergisi*, (35), 1-18.
- Mammadov, A. (2014). *İlham Aliyev döneminde Azerbaycan'ın bölgesel dış politikası* [Yüksek lisans tezi, Sakarya Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.
- Mammadova, T. (2025). Edebiyat eleştirisinde Nizami üzerine yapılan araştırmalarla ilgili bazı konular. *The Journal of Turkic Language and Literature Surveys (TULLIS)*, 10(1), 41-52. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/4512919>

- Mehr Haber Ajansı. (2025, 14 Haziran). *İran ve Azərbaycan Aras 2025 ortak askeri tətbiqatı başlattı*.
- Məmmədli, M. (2025, Temmuz). Azərbaycanın xarici siyasət strategiyası yeni hədəflər kontekstində: Əsas məqamlar. *Beynəlxalq Münasibətlərin Təhlili Mərkəzi (AIR Center)*.
- Memmedova, A., ve Cavadbeyli, R. (2016). Türk dili, Safevîlerin devlet dilidir. *Yeni Türkiye*, (85), 544-557. https://isamveri.org/pdfdrq/D01266/2016_85/2016_85_MEMMEDOVA_CAVA_DBEYLI.pdf
- Merdan, A. S. (2019). Avrupa Birliğı-Azərbaycan İlişkileri. *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 26(2), 339-360.
- Mia.az. (2011, 7 Ocak). *İslam Partiyasının sədri Mövsüm Səmədov həbs olunub*.
- Mirzayeva, A. (2024, 21 Ağustos). *Mesud Pezeşkiyan'ın Azərbaycan ziyarətinin ikili ilişkiler açısından anlamı*. İRAM. Erişim tarihi: 30 Nisan 2025. <https://iramcenter.org/mesud-pezeskiyanin-azerbaycan-ziyaretinin-ikili-iliskiler-acisindan-anlami-2621>
- Modern.az. (2018, 6 Temmuz). *Elmar Vəliyevi güllələyən Yunis Səfərov haqında yeni MƏLUMAT yayıldı-Daha 3 nəfər tutuldu-RƏSMİ* <https://modern.az/az/news/170732/>
- Muradaliyeva, E. B., Əliyərli, S. S., İbrahimli, F. F., Zeynalov, İ. N., Həsənova, L. Ə., Şükürov, K. K ... Nəcəfova, K. T. (2010). *Azərbaycan tarixi (XIX – XXI əsrin əvvəli)* (A.Q. Rzayev, Red.). Bakı Universiteti nəşriyyatı. [https://lib.az/users/1/upload/files/Azerbaijan_tarixi._Ali_mekteblər_ucun_muhazirelər_kursu._II_hissə_\(XIX-XXI_esrin_evveli\).pdf](https://lib.az/users/1/upload/files/Azerbaijan_tarixi._Ali_mekteblər_ucun_muhazirelər_kursu._II_hissə_(XIX-XXI_esrin_evveli).pdf)
- Musavat. (2016, 12 Haziran). *İranla Ermənistan viza qadağasını rəsmən qaldırdı - Azərbaycan nə etməli?* https://musavat.com/news/iranla-ermenistan-viza-qadagasi-resmen-qaldirdi-azerbaycan-ne-etmeli_356751.html
- Musavat. (2017, 21 Eylül). *Azərbaycana qarşı separatizm hərəkəti: Xəyanət kadrosu ermənilər və Milli Şura ilə bərabərdir–Böyükəhlükə*. https://musavat.com/news/azerbaycana-qarsi-separatizm-hereketi-xeyanet-kadrosu-ermeniler-ve-milli-sura-ile-beraberdır-boyuk-tehluke_428759.html
- Musavat.com. (2015, 3 Aralık). *İranla "Nardaran razılaşması"*. https://musavat.com/news/iranla-nardaran-razilasmasi_311830.html
- Nusretoğlu, T. ve Alizade, O. (2022). İran'ın Azərbaycan siyasəti; Karabağ Savaşları örneğinde. *Cihannüma Sosial Bilimler Akademi Dergisi*, 1(1), 127-149. <https://doi.org/10.55205/jocsosa.11202247>

- Olcott, M. B. (2000). *Kazakhstan: Unfulfilled promise*. Carnegie Endowment for International Peace. (s. 112-118).
- Olke.az. (2021, 21 Ekim). *Azərbaycana agent ixrac edən təşkilat: "Hüseyniyyun" haqda maraqlı məlumatlar*.
- Örmeci, O. (2013). 21. Yüzyılda ABD-Çin Rekabeti. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (29), 1-14.
- Özdemir, E. (2025). Zengezur Koridoru'nun Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nin enerji güvenliği ve bölgesel çatışma dinamiklerine etkisi. *Türk Savaş Çalışmaları Dergisi*, 6(2), 222-251.
- Özdemir, S. (2020). Güney Azerbaycan meselesi: *Tarihi ve kültürel boyutu*. *Tarih ve Günce (Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi)*, (7), 365-367.
- Özel, M. E. (2017). Politik realizm nedir ve felsefi kökenleri. *Turkish Studies*, 12(13), 677-690.
- Özensoy, A. U. (2021). 20. yüzyılda İran ve Türkiye ile ilişkileri. *Siyaset, ekonomi ve toplum ekseninde İran içinde* (s. 101-122). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Pardo, S., ve Peters, J. (2012). *Israel and the European Union*. Lexington Books.
- President.az. (2024, 19 Mayıs). *İlham Əliyev və İranın Prezidenti İbrahim Rəisi Azərbaycanla İranın dövlət sərhədində görüşüblər*. <https://president.az/az/articles/view/66443>
- Qafqazinfo.az. (2012, 17 Mayıs). *Xamneyi "Eurovision-2012"də terror törədilməsinə göstəriş verib?–İddia*.<https://qafqazinfo.az/news/detail/xamneyi-eurovision-2012-de-terror-toredilmesine-gosteris-verib-iddia-23513>
- Quliyev, M. (2025). Azerbaycan'da Yeşil Enerjiye Geçiş Araştırması: Enerji Verimliliği ve Elektrikli Araçlar. *İstanbul Gedik Üniversitesi Yayınları*, 36-47.
- Quliyev, V. (2024). *Azerbaycan'ın BRICS+ üyeliği: Jeopolitik çıkarlar ve beklentiler*. Topçubaşov Merkezi. Erişim adresi: <https://bakuresearchinstitute.org/yeni-ittifaqlar-brics-ve-azerbaycan/?print=pdf>
- Rigiderakhshan, M. (2020). İran'ın dış politika kimliğini oluşturan faktörler. *VAKANÜVİS- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 403–425.
- Sadık, R. (2022, 31 Ekim). İran'ın Azerbaycan tutumu: Yakın Komşu'nun uzak dost siyaseti. *Fikir Turu*. Erişim adresi: <https://fikirturu.com/jeo-politika/iranin-azerbaycan-tutumu-yakin-komsunun-uzak-dost-siyaseti/>
- Sancak, İ. (2018). Bağımsızlık sürecinde Azerbaycan ve Haziran darbesinin dış politikaya etkileri. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(13), 57–71.
- Sancak, İ. (2025). Kimlik ve realpolitik arasında Azerbaycan dış politikasının iki yönü:

- Türkiye ve İsrail’le ilişkiler. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (48), 253–270.
- Sancak, K. (2022). *Uluslararası ilişkilerde güç kavramı ve yumuşak güç* (2. baskı). Nobel Akademik Yayıncılık.
- Sancak, K. (2025). Realpolitik bağlamda İran’ın Azerbaycan politikası. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(1), 342–358.
- Sapmaz, A. (2022). Iran’s foreign policy towards Azerbaijan: The decisiveness of the Second Karabakh War. *SDE Akademi Dergisi*, 2(4), 12–43.
- Sapmaz, A. (2022). Rusya Federasyonu’nun Kafkasya politikası: Bütüncül bakış. *Akademik Bakış*, 16(31), 1–19.
- Sarısaman, S. (2018). Güney Azerbaycan’da kurulan Azerbaycan Milli Hükümeti ve Türk kamuoyu. *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, (25), 165–166.
- Sarısaman, S. (2021). İranlı bir Türk lider Mir Cafer Pişeveri. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)*, (72), 463–490.
- Sfera.az. (2024, 20 Eylül). *Azərbaycan neft və qazdan nə qədər qazanıb? - RƏQƏMLƏR*. Giriş adresi: <https://sfera.az/iqtisadiyyat/267132/azerbaycan-neft-ve-qazdan-ne-qeder-qazanib-reqemler/>
- Shafaqna. (2025, 21 Mayıs). *Azərbaycan səfirliyinə hücum edən şəxs edam edildi*. <https://az.shafaqna.com/AZ/221683/az%C9%99rbaycan-s%C9%99firliyin%C9%99-hucum-ed%C9%99n-s%C9%99xs-edam-edildi/>
- Shaffer, B. (2002). *Borders and brethren: Iran and the challenge of Azerbaijani identity*. MIT Press.
- Shahbazov, F. (2025, 11 Mart). *Azerbaijan’s deepening energy ties with Israel*.
- Sinkaya, B. (2016). *Turkey-Iran relations in the context of the Arab uprisings* [Doktora tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi. <https://etd.lib.metu.edu.tr/upload/12620892/index.pdf>
- Soylu, E. (2024). İsrail’in Azerbaycan’ı destekleme nedenlerinin stratejik analizi. *Uluslararası İktisadi ve İdari Çalışmalar Dergisi* 2(1), 20–35.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (t.y.). *Azerbaycan ekonomisi*.
- T.C. Ticaret Bakanlığı. (2026). *Azerbaycan ülke profili*. Uluslararası Anlaşmalar ve Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü.
- Taghiyev, A. (2025). Azerbaycan ve Türkiye’nin çok boyutlu stratejik ittifakı. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 8(2), 324–334. <https://doi.org/10.33712/mana.1706075>
- Taghiyev, A. (2025). *Azerbaycan ve Türkiye’nin çok boyutlu stratejik ittifakı*.

- TANAP. (t.y.). *TANAP Projesi*. 09 Nisan 2026 tarihinde <https://www.tanap.com/tanap-projesi> adresinden erişildi.
- Taşcıoğlu, Ö. L. (2023). İkinci Karabağ Savaşı ve sonuçları. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(2), 543–566.
- Taşdemir, H. (2024). Azerbaycan'ın denge politikası, II. Dağlık Karabağ Savaşı ve Türkiye. *Akademik İzdüşüm Dergisi*, 9(1), 37-59.
- Taştekin, F. (2023, 11 Nisan). İran ve Azerbaycan arasında gerilim neden arttı? *BBC News Türkçe*. Erişim adresi: bbc.com/turkce/articles/c51kzkg4j48o
- Toprak, E. G. (2025, 5 Mayıs). İsrail milletvekillerinin Güney Azerbaycan mektubu. *İRAM (İran Araştırmaları Merkezi)*.
- Trend Haber Ajansı. (2020, 25 Şubat). *Azərbaycan və Türkiyə hərbi əməkdaşlığı regionda sabitliyin qarantıdır*. <https://az.trend.az/azerbaijan/politics/3197592.html>
- Tuna, O. (2021, 26 Mayıs). Polemiklerin gölgesinde Azerbaycan-İsrail ilişkileri. *Independent Türkçe / İktibas Dergisi*.
- Tutak, E. (2014). Bağımsızlık sonrası *Azerbaycan'ın yeniden yapılanması ve bu süreçte Türkiye ile ilişkileri* [Yüksek lisans tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi], YÖK Tez Merkezi.
- Ultan, M. Ö. Ve Saygın, D. (2022). Avrupa Birliği-Rusya enerji ilişkilerinde *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 8(2), 324–334.
- Uluyurt, V. (2025, 19 Eylül). Zengezur Koridoru'ndan Trump Rotası'na: Güney Kafkasya'da Jeopolitik Dönüşüm. *İNSAMER*.
- Usluer, M. (2023). İslam orduları karşısında tutunamayan bir hükümdar: Son Sasanî Kısra'sı III. Yezdicerd. *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9(2), 289-307.
- Ünalmiş, A. N. (2025). Fırsatlar ve riskler bağlamında Zengezur Koridoru'na bölge ülkelerinin yaklaşımı. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(33), 853–867.
- Xalq Qəzeti. (2023, 22 Kasım). *Böyük Britaniya Azərbaycanda ən böyük investordur*. [Xalqgazeti.az](https://xalqgazeti.az). (2023, 20 Nisan). *Dünyəvi dövlətin düşməni – "Hüseyniyyun"*. <https://xalqgazeti.az/az/siyaset/125162-dunye-ve-dovletin-dusmeni-huseyniyyun>
- Yazgan, E. (2020). *20. yüzyılda İran siyasetinde Azerbaycan Türklerinin rolü (1900-1979)* [Yüksek lisans tezi, Karabük Üniversitesi, Karabük]. YÖK Tez Merkezi.
- Yeşilot, O. (2008). Türkmençay Antlaşması ve sonuçları. A.Ü. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (36), 187–199.
- Yılmaz, C. (2017). *İran'da Yaşayan Azerbaycan Türkleri ve Azerbaycan-İran İlişkilerine Etkileri*, [Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul]. YÖK

Tez Merkezi.

- Yılmaz, E., ve Cengiz, E. (2025). İkinci Karabağ Savaşı sonrası Azerbaycan-Rusya ilişkileri. *Journal of Political Administrative and Local Studies*, 8(2), 109–121.
- Yılmaz, R. ve Sayın, F. M. (2013). Azerbaijan dış politikasını belirleyen öğeler ve denge politikasına yansımaları. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(1), 23–42.
- Yiğit, S. ve Gülbiten, G. (2017). Rusya'nın yakın çevre dış politikası ve Azerbaycan. *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, 5(1), 59–60.
- Yüce, M. (2022). Karabağ zaferinden sonra Azerbaycan dış politikasının öncelikleri. *Türk Dünyası Akademik Bakış*, 2(3), 100–141
- Yüksel, M. A. (2025). Şii Hilali'nin çöküşü sonrasında İran'ın güvenlik stratejisinin geleceği. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 21(51), 177–201.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı : Şahriyar HASANOV

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi : Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi

Yüksek Lisans Öğrenimi : Gümüşhane Üniversitesi (mezun olunmamış)

Bildiği Yabancı Diller : İngilizce, Türkçe ve Ermenice

Bilimsel Faaliyetler ve Yayınlar¹ :

İş Deneyimi

Stajlar :

Projeler :

Çalıştığı Kurumlar : Azerbaycan Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı İç Birlikleri (JANDARMA), Stratejik İletişim Merkezi

Tarih : 22.06.2026